

ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ 1977

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

19791

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ

Ι Σ Ο Κ Ρ Α Τ Η Σ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ
ΕΠΙΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Β ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1977

ΣΗΤΑΡΚΟΣΙ

ΣΟΝΗΥΚΟΣ

ΣΙΠΣΟΙΝΗΣ ΠΣΣΦΑΤΣΗ ΣΗΠΣΟΙΣ
ΣΙΣΑΑΣ ΜΠΣΚΟΣ ΠΑΡΚΟΤΑΚΗ

ΣΟΙΣΑΜΥΤ Σ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1977

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

α' Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Ο Ίσοκράτης γεννήθηκε στην Αθήνα τό 436 και πέθανε στην ίδια πόλη τό 338 π.Χ. Έζησε δηλαδή έναν ολόκληρο αιώνα, σε μιά αποφασιστική μάλιστα εποχή γιά τήν ελληνική ιστορία, γεμάτη ταραχές και πολέμους.

Τά έξι πρώτα χρόνια του ήταν τά μόνα ξένοιαστα και εδνυχισμένα στή ζωή του. Ήταν ή εποχή πού τό μεγαλείο τής Αθήνας μεσουρανούσε, ό χρυσός αιώνας τοῦ Περικλή έφτανε στή μεγαλύτερη άκμή του. Αδτή ή θαυμαστή άνθηση δέν μπορεϊ παρά νά είχε κάποια επίδραση στή διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ Ίσοκράτη.

Άλλά δέν έζησε γιά πολύ στήν ξεγνοιασιά. Μόλις ήταν έξι χρονῶν όταν ξέσπασε ή θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πού έφερε τόσες συμφορές σ' ολόκληρη τήν Ελλάδα. Τήν ταραγμένη αὐτή εποχή ό Ίσοκράτης αρχίζει νά καταλαβαίνει τόν έναντό του και τό γύρω του κόσμο, και ὅπωςδήποτε γεννιούνται μέσα του ή άβεβαιοτητα, ή ανησυχία και ὕστερα ή ανάγκη νά βρεϊ μόνος του κάποιο τρόπο νά αντιδράσει.

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος τελειώνει τό 404 π.Χ. — ό Ίσοκράτης είναι πιά 32 χρονῶν — μέ τήν ήττα τής Αθήνας και τό γενικό πένθος και τήν ντροπή τῶν πολιτῶν της. Άλλά και σε ὅλη τήν Ελλάδα επικρατεϊ μιά γενική διάλυση και παρακμή: ὅλος ό Έλληνισμός έχει ὑποστεί άνυπολόγιστη φθορά, αφού ὅλες σχεδόν οι ελληνικές πόλεις πῆσαν μέρος στον ὀλέθριο αὐτό πόλεμο, άλλες στό πλευρό τής Αθήνας και άλλες μέ τό μέρος τής Σπάρτης.

Τήν Αθηναϊκή ήγεμονία, πού χρεωκόπησε στα δύσκολα αὐτά χρόνια, τή διαδέχτηκε ή Σπαρτιατική μέ επικεφαλῆς τούς νικητές Σπαρτιάτες. Αὐτοί ὡς τότε ὑπόσχονταν στίς ελληνικές πόλεις ἰσοτιμία και

αυτονομία και ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ἴδιοι ὁμως θὰ ἐξελιχτοῦν σὲ δυνάστες πολὺ πιὸ μισιτούς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μὲ τίς δεκαρχίες και τίς τριακονταρχίες — κυβερνήσεις ἀπὸ ὀλιγαρχικούς — πού τοποθετοῦσαν στίς διάφορες πόλεις μετὰ τὸν πόλεμο, γιὰ νά διευκολύνουν τὰ δικά τους σχέδια.

Τώρα παντοῦ ἀνησυχία και ἀγωνία, φόβος και ἀναταραχὴ πολεμική συνθέτον τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, καθὼς πότε ἢ μία και πότε ἢ ἄλλη ἀπὸ τίς ἐλληνικές πόλεις, πού ἀποχτοῦν κάποια δύναμη, προσπαθοῦν νά ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχία τους στίς ἄλλες μὲ ὅλα τὰ μέσα, ἀκόμα και μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Πέρση βασιλιᾶ, και προκαλοῦν τὸ μίσος και τὴν ἀντίδρασή τους.

Στὴν ἀρχὴ ἢ Σπάρτη τρεῖς δεκαετίες σχεδὸν κάνει ὅ,τι θέλει στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὸ δικαίωμα πού τῆς ἐξασφάλισε ἢ νίκη της στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο και μὲ τὴ συμπαράσταση τῶν Περσῶν, και τελικά παραδίνει στὰ χέρια τῶν τελευταίων τὰ ἐλληνικά νησιά και τὰ μικρασιατικά παράλια και τοὺς δίνει τὸ δικαίωμα νά ἐπεμβαίνουν στὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., προκαλώντας ἔτσι τὴν ἀνησυχία και τὴν ἀντίδραση ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξοτερα ἢ Θίβρα θὰ ἀναστατώσει πάλι τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ δική της ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ και θὰ δημιουργήσει και ἄλλα πανελλήνια προβλήματα κοντὰ στὰ τόσα πού ὑπῆρχαν, ὥσπου θὰ ὑποκύψει και αὐτὴ στὴ μάχη τῆς Μαντινείας τὸ 362 π.Χ., ὅπου σκοτώθηκε ὁ Ἐπαμεινώνδας, και τὸ χάος, πού ἐπικρατοῦσε μέχρι τότε στὴν Ἑλλάδα, ἔγινε ἀκόμα μεγαλύτερο, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ξενοφώντας στὸ τέλος τῶν «Ἑλληνικῶν» του.

Τὸ χάος αὐτὸ και ἡ διάλυση θὰ εὐνοήσουν τὰ σχέδια μᾶς νέας δυνάμεις, πού ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ βορρᾶ γεμάτη σφρίγος και ὁρμὴ. Εἶναι τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, πού ἔχει τὴν τύχη τὰ ἀποφασιστικά αὐτὰ χρόνια νά κατευθύνεται ἀπὸ τὸ Φίλιππο τὸ Β', ἄνθρωπο δραστήριο, ἔξυπνο και δυναμικό, πού μπορεῖ και ξέρει νά ἐκμεταλλευτεῖ τίς εὐκαιρίες. Αὐτὸς λοιπὸν ἀπὸ ἐπιτυχία σὲ ἐπιτυχία και ἀπὸ νίκη σὲ νίκη θὰ φτάσει ὡς τὴ Νότια Ἑλλάδα και θὰ ἐπιβάλει μὲ τὴ βία τὴν κυριαρχία του σὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἱστορία μάχη, τὴ μάχη στὴ Χαϊρώνεια τὸ 338 π.Χ., πού ἐγκαινιάζει μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ τὸν ἐλληνικὸ κόσμον· τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ ρόλο τοῦ πρωταγωνιστῆ δὲν τὸν παίζουν πιά οἱ μεγάλες πόλεις τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας — Ἀθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος,

Θήβα κλπ. — αλλά νέες δυνάμεις, πού διαμορφώθηκαν στό μεταξύ στόν ελληνικό χῶρο, μέ επικεφαλῆς τούς Μακεδόνες.

Στό διάστημα αὐτό, μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, σέ ποιά κατάσταση βρίσκεται ἡ Ἀθήνα, ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου ζεῖ, διαμορφώνει τόν κόσμο του καί δημιουργεῖ τό ἔργο του ὁ συγγραφέας; Ἦταν βέβαια φοβερό τό πλήγμα, πού δέχτηκε ἀπό τήν ἤττα της στόν πόλεμο, καί ἀνυπολόγιστες οἱ ὕλικές καί ἠθικές ζημιές της. Ὡστόσο οἱ δυνάμεις καί οἱ σταθερές ἀξίες πού ἔκλεινε μέσα της ἡ πόλη αὐτή ἦταν ἀτέλειωτες : Δέν πέρασε πολὺς καιρός καί ἄρχισε πάλι νά ἀναλαμβάνει ἀπό κάθε ἄποψη. Σ' αὐτό τή βοήθησε πολὺ καί ἡ αὐταρχική πολιτική τῆς Σπάρτης, πού δυσαρέστησε τίς ἐλληνικές πόλεις καί τίς ἔκαμε νά νοσταλγήσουν τήν Ἀθηναϊκή ἡγεμονία καί νά στραφοῦν πάλι μέ ἐμπιστοσύνη πρὸς τήν πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ἰδιαίτερα μέ τήν κακή ἐντύπωση πού προκάλεσε στό πανελλήνιο ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τό 387 π.Χ., γιά τήν ὁποία ὑπέυθυνους θεωροῦσαν τούς Σπαρτιάτες.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δυσαρέσκειας, ἀλλά καί τῆς ἀθηναϊκῆς δραστηριότητος, ἦταν νά δημιουργηθεῖ ἡ δεύτερη Ἀθηναϊκή ἡγεμονία τό 378 π.Χ., δυό χρόνια μετά τήν κυκλοφορία τοῦ Πανηγυρικοῦ· στό γεγονός αὐτό φαίνεται πὼς βοήθησε καί ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη, πού καλεῖ τούς Ἕλληνες νά ὁμονήσουν καί νά ἐνωθοῦν κάτω ἀπό τήν ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

Βέβαια διάφοροι λόγοι ἱστορικοί, καί ἰδιαίτερα ἡ πολιτική τῆς Θήβας, πού εἶχε ἀρχίσει πιά νά παίξει πρωτεύοντα ρόλο στό προσκήνιο τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, συνετέλεσαν νά μὴν κρατήσει πολὺ ἡ δεύτερη Ἀθηναϊκή ἡγεμονία. Ὡστόσο ὁμως ἡ ἡγεμονία αὐτή ἦταν ἀληθινὸς θρίαμβος γιά τήν Ἀθήνα, μετά τή φοβερή φθορά πού εἶχε ὑποστεῖ κατά τόν Πελοποννησιακὸν πόλεμο, καί ἀποδείχνει ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι ἡ πόλη αὐτή δικαιολογημένα δημιουργοῦσε στοὺς πολίτες της περηφάνια γιά τό μεγαλεῖο της καί δικαιώνει τίς θέσεις πού παίρνει ὁ Ἰσοκράτης στόν Πανηγυρικό του λόγο γιά τὰ ἀπαράβατα δικαιώματα τῆς πατρίδας του στό θέμα τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀκόμα ἐξηγεῖ γιατί καί κατά τόν 4ο αἰῶνα, μετά τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἐξακολουθοῦν νά ἀναφαίνονται ἐξαιρετες πνευματικές μορφές μέσα σ' αὐτή τήν πόλη, ὅπως ἡ μορφή τοῦ Ἰσοκράτη λ.χ., καί γιατί καί τήν ἐποχὴ αὐτὴ παραμένει πάντα τό ἐκπαιδευτήριό ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

β' ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη Θεόδωρος ἦταν πλούσιος· εἶχε ἐργοστάσιο πού κατασκεύαζε αὐλοὺς. Αὐτό τοῦ ἔδωσε τή δυνατότητα νά πάξει ἀπό τά πρῶτα χρόνια του ἐπιμελημένη ἀγωγή καί μόρφωση καί νά ἀξιοποιήσει ἔτσι τά φυσικά του προσόντα· γιατί ἦταν προικισμένος μέ μιὰ ἐμφυτη κλίση γιά τά γράμματα, μέ δξυδέρκεια καί ἦθος, πού τόν ἔκαμαν νά ξεχωρίζει ἀνάμεσα στοὺς συνομηλίκους του. Ἀλλά καί ἡ μορφὴ του ἦταν ὠραία, ἰδίως ὅταν ἔφτασε στά χρόνια τῆς ἐφηβείας. Ἦταν δηλαδή ὁ «καλὸς κάγαθός» νέος — ὠραῖος στή μορφὴ καί στήν ψυχὴ, ἰδανικό πού τόσο ἀγαποῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι — μέ τίς ἀρετές τοῦ πνεύματος καί τῆς ψυχῆς του καί μέ τή χάρη τῆς μορφῆς του.

Δάσκαλοι, πού ἄσκησαν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση ἐπάνω του — ἔξω ἀπὸ τὴν ἰδέα τὴν πόλη του, πού ἦταν, ὅπως εἶπαμε, πάντα τὸ κοινὸ ἐκπαιδευτήριό ὅλης τῆς Ἑλλάδας — στάθηκαν γνωστοὶ σοφιστὲς πρῶτα, πού δίδασκαν τὴ ρητορικὴ τέχνη εἰσπράττοντας συχνά γενναῖα δίδακτρα καί σημάδεψαν μέ τὴν παρουσία τους τὴν ἐποχὴ του: Ὁ Πρωταγόρας, ὁ Πρόδικος, ὁ Τεισίας καί ἰδίως ὁ Γοργίας.

Τὸν τελευταῖο τὸν ἄκουσε στή Θεσσαλία, ὅπου εἶχε πάει γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἀνάμεσα στὸ 421 καί τὸ 413 π.Χ., τὴν ἐποχὴ τῆς Εἰρήνης τοῦ Νικία, ὁπότε τὰ πράγματα ἤρεμοῦν κάπως μέσα στή γενικὴ θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Γοργίας εἶχε ἐξαιρετικὴ φήμη σὰ σοφιστὴς καί δάσκαλος στήν ἐποχὴ του καί ὅλοι, ὅσοι μπορούσαν νά πληρώσουν τὰ μεγάλα δίδακτρα πού γύρευε, φιλοδοξοῦσαν νά στείλουν τὰ παιδιά τους κοντά του. Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη εἶχε ἀκόμα τὴν οικονομικὴ δυνατότητα νά ανταποκριθεῖ σέ τέτοιες ἀξιώσεις — ἀργότερα ἔχασε τὴν περιουσίαν του μέσα στή γενικὴ καταστροφὴ πού ἔφερε ὁ πόλεμος — καί ἔτσι μπόρεσε νά ἀκούσει ἀπὸ κοντὰ τὸ μεγάλο δάσκαλο. Ἦταν φυσικὸ βέβαια νά ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Γοργία: Ἡ πίστη του στή δύναμη πού ἔχει ἕνας καλοδουλεμένος λόγος νά πειθεῖ τὸ κοινὸ ἀσφαλῶς ὀφείλεται στὰ μαθήματα τοῦ Γοργία, ὅσο καί ἂν ἀπομακρύνθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ δασκάλου του, πού θεοποίησε τὴ δύναμη τοῦ λόγου καί πού εἶναι ὁ εἰσηγητὴς ὅλων τῶν ρητορικῶν σχημάτων καί ὁ δημιουργὸς τοῦ ἔντεχνου πεζοῦ λόγου στήν Ἑλλάδα.

Ἀργότερα ἔγινε καί μαθητὴς τοῦ Σωκράτη. Ὁ μεγάλος φιλόσοφος τὸν ἀγάπησε πολὺ καί τὸν ἐπηρεάσε βαθιά. Ἀλλά καί ὁ Ἰσοκράτης

δέθηκε μέ τό δάσκαλό του, καί ὁ ἄδικος θάνατός του τό 399 π.Χ. τόν πίκρανε πολύ — λένε μάλιστα πώς βγήκε στήν ἀγορά μέ ροῦχα πένθημα.

Τά μαθήματα τοῦ Γοργία λοιπόν πρώτα γιά τή μεγάλη δύναμη τοῦ λόγου καί ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὕστερα διαμόρφωσαν κυρίως τόν ψυχικό καί τόν πνευματικό κόσμο τοῦ Ἰσοκράτη, μαζί μέ διάφορες ἄλλες ἐπιδράσεις πού δέχτηκε ἀπό πολλές μεριές.

Μετά τό τέλος τοῦ πολέμου οἱ δυσκολίες τῆς ζωῆς ἔγιναν πολλές γι' αὐτόν, ἀφοῦ ἔχασε, ὅπως εἶπαμε, ὅλη τον τήν περιουσία. Γιά νά ἀντιμετωπίσει λοιπόν τό οικονομικό πρόβλημα, ἀναγκάζεται νά ἐργαστεῖ ἐπαγγελματικά καί νά κάνει γιά δέκα χρόνια περίπου, ἀπό τό 404 μέχρι τό 393 π.Χ., τό λογογράφο: πληρώνεται δηλαδή καί γράφει δικανικούς λόγους γιά λογαριασμό τῶν πελατῶν του. Τό ἐπάγγελμα αὐτό ἀναδείχτηκε μετά τόν πόλεμο, πού δημιούργησε πολλές δικαστικές ὑποθέσεις στήν Ἀθήνα, καί πολλοί συνάδελφοί του εἶχαν ἐξαιρετική ἐπιτυχία στόν τομέα αὐτόν, ὅπως ὁ Λυσίας. Ἀλλά καί ὁ Ἰσοκράτης ἐργάστηκε μέ εὐσυνειδησία, ἄν καί εἶχε νά ἀντιμετωπίσει τόν ἰσχυρό ἀνταγωνισμό τῶν ἄλλων λογογράφων, ἰδίως τοῦ Λυσία, καί κατάφερε νά διορθώσει τά οικονομικά του μέ τό ἐπάγγελμα αὐτό, πού δέν τό ἀγαποῦσε, γιατί δέν ταίριαζε στήν ἰδιοσυγκρασία καί στά ἐνδιαφέροντά του, καί τό ἀσκοῦσε μόνο ἀπό ἀνάγκη.

γ Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Κατά τό 390 π.Χ. ἡ οικονομική του κατάσταση τοῦ ἐπέτρεψε νά ἀφήσει τό ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου καί νά ἀνοίξει στήν Ἀθήνα μιὰ σχολή, γιά νά γίνει δάσκαλος καί ὀδηγητής τῶν νέων σέ μιὰ δύσκολη ἐποχή.

Ἡ σχολή αὐτή λειτουργοῦσε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς Ἀθήνας, ἀνάμεσα στό Κυνόσαργες καί στό Λύκειο, τό ἄλλος δηλαδή τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνα, κοντά στόν Ἰλισό, ὅπου ἦταν ἡ Περιπατητική Σχολή τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἶχε γύρω στους 14 - 18 μαθητές, Ἀθηναίους στήν ἀρχή καί ὕστερα, μετά τή δημοσίευση τοῦ Παναγυρικοῦ τό 380 π.Χ., πού τόν ἔκαμε διάσημο, ἀπό πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ἐμεναν κοντά του 3 - 4 χρόνια, καί ἀνάμεσα στό δάσκαλο καί στους μαθητές ἀναπτύσσονταν πάντοτε ἰσχυροί δεσμοί φιλίας, πού βοηθοῦσαν νά καρποφορήσει ἄμεσα

και αποδοτικά ο σπόρος της διδασκαλίας του. Μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν ὅλοι σχεδόν αποχωρίζονταν μέ μεγάλη θλίψη τόν Ἴσοκράτη. Τά διδάκτρα πού πλήρωναν δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά, φαίνεται ὅμως πῶς μέ τίς εἰσπραξίες τῆς Σχολῆς, ἀλλά και μέ διάφορες δωρεές τῶν φίλων του, κατόρθωσε νά ξαναφτιάξει μιá περιουσία.

Τόν 4ο αἰῶνα λειτουργοῦν και ἄλλες σχολές στήν Ἀθήνα· ἦταν μιá ἀνάγκη γιά τήν ἀνήσυχη αὐτή ἐποχή, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δέν ἔχουν πού νά στηριχτοῦν και διψοῦν νά ἀκούσουν και νά μάθουν. Σέ τρεῖς βασικές κατηγορίες μποροῦμε νά χωρίσουμε τίς σχολές αὐτές: Πρῶτα εἶναι οἱ καθαρά ρητορικές, ὅπως τοῦ Γοργία, πού σκοπό ἔχουν νά διδάξουν στούς νέους κυρίως τή ρητορική τέχνη, γιά νά τοῦς ἐτοιμάσουν γιά τήν πολιτική σταδιοδρομία. Ὑστερα εἶναι οἱ φιλοσοφικές, ὅπως τοῦ Πλάτωνα και τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μέ θεωρητικά προβλήματα, χωρίς νά ἔχουν πρακτική κατεύθυνση, και τέλος οἱ ἐνδιάμεσες, ἄς ποῦμε, σάν τή σχολή τοῦ Ἴσοκράτη, πού, χωρίς νά ἀδιαφορεῖ γιά τή ρητορική κατάρτιση τῶν μαθητῶν, φιλοδοξεῖ και ἐπιδιώκει νά δημιουργήσει ὀλοκληρωμένες ἠθικές προσωπικότητες, ἀνθρώπους ἀξιούς πού δέ θά ἐξαντλοῦνται στή θεωρητική συζήτηση, ἀλλά θά εἶναι σέ θέση νά ἀντιμετωπίσουν ὅλα τά προβλήματα τοῦ καιροῦ τους, ἀτομικά και πολιτικά, μέ τά ἐφόδια τῆς ἀρετῆς και τῆς πρακτικῆς γνώσης πού θά ἀποχτοῦσαν στή Σχολή.

Εἶχε δηλαδή περισσότερο πρακτική κατεύθυνση ἀπό μιá καθαρή φιλοσοφική σχολή και ἀντιμετώπιζε σοβαρότερα τά ἠθικά και θεωρητικά προβλήματα ἀπό μιá ρητορική σχολή. Βοηθοῦσε τοῦς νέους νά καλλιεργήσουν τήν ψυχή και τό πνεῦμα τους και νά ἀποκτήσουν ἠθικά και πρακτικά ἐφόδια, γιά νά τά βγάλουν πέρα σέ ὅποιαδήποτε κατάσταση και νά βοηθοῦν και τήν πολιτεία ἀποτελεσματικά. Γιατί, γιά τόν Ἴσοκράτη, τά ἐφόδια, πού ἀποχτοῦμε σάν ἄτομα, δέν ἔχουν καμιά ἀξία, ἂν δέν τά χρησιμοποιοῦμε γιά τό καλό τῶν συνανθρώπων μας.

Κατά τή γνώμη του λοιπόν, ἀληθινά μορφωμένοι ἄνθρωποι δέν εἶναι αὐτοί πού εἶναι φορτωμένοι γνώσεις και σοφία· εἶναι ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά ἀντιμετωπίσουν κάθε κατάσταση, σάν ἄτομα ἢ σά μέλη μιᾶς πολιτείας, και νά προσφέρουν πολύτιμη βοήθεια στό σύνολο και στό συνάνθρωπό τους· ἐκεῖνοι πού δέν ἐνοχλοῦνται ἀπό τά ἐλαττώματα και τίς ἀδυναμίες τῶν ἄλλων, ἀλλά τά βλέπουν ὅλα μέ ἀνθρωπιά και κατανόηση· ἐκεῖνοι πού σέ κάθε τους κίνηση, σέ κάθε ἐκδήλωσή τους, προσέχουν νά

μήν πληγώνουν, νά μήν προσβάλουν τόν ἄλλο· ἐκεῖνοι πού ξέρον νά βάζουν χαλινάρι στά πάθη τους καί δέν παρασέρονται ἀπό εὐκόλες ἀπολαύσεις, ὥστε νά μήν μποροῦν νά ξεχωρίσουν τό καλό ἀπό τό κακό, τί ἔχει ἀξία στή ζωή καί τί δέν ἔχει· ἐκεῖνοι πού δέν κλονίζονται ἀπό τίς συμφορές πού τούς τυχαίνουν, ἀλλά τίς ἀντιμετωπίζουν μέ γενναιότητα, χωρίς νά ξεχωρῶν ὅτι ὑπάρχουν πάντα καί χειρότερες καταστάσεις καί ὅτι εἶναι ντροπή νά μήν τίς λογαριάζουν καί νά σκέφτονται ἐγωϊστικά μόνο τόν ἑαυτό τους· τέλος ἐκεῖνοι πού δέ διαφθείρονται ἀπό τήν εὐτυχία καί τήν καλή τους τύχη, ὥστε νά ἀποχτήσουν ἔπαρση καί ἀνόητη περηφάνια.

Γιά νά φτάσουμε ὁμως σέ ἓνα τέτοιο ἀποτέλεσμα, ἀπαραίτητες εἶναι τρεῖς προϋποθέσεις: Οἱ ἔμφυτες ἱκανότητες τοῦ νέου — χωρίς αὐτές τίποτα δέν μπορεῖ νά φέρει οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα — ἡ κατάλληλη ἀγωγή, πού θά δεχτεῖ στά χρόνια πού διαπλάθεται καί διαμορφώνεται ὁ χαρακτήρας του, καί τέλος ἡ πείρα, πού θά ἀποχτήσῃ ὁ ἴδιος χρησιμοποιοῦντας τά ἐφόδια αὐτά πάνω στήν πράξη, σάν ἄτομο καί σά μέλος μιᾶς κοινωνίας.

Τό βασικό ἔλικό γιά τή διδασκαλία του ἀποτελοῦσαν οἱ πανηγυρικοί καί οἱ συμβουλευτικοί λόγοι. Οἱ πρῶτοι προσορίζονταν νά ἀπαγγελοῦν σέ πανηγύρεις καί σέ συγκεντρώσεις καί εἶχαν γιά βασικό τους θέμα τόν ἔπαινο τῶν προγόνων καί τῆς πολιτείας· οἱ δεῦτεροι ἀπευθύνονταν σέ διάφορα πρόσωπα καί ἔδιναν συμβουλές κάθε λογῆς. Οἱ λόγοι αὐτοῖ τοῦ ἐξασφάλιζαν πλούσιο παιδευτικό ἔλικό, γιά νά ἐφαρμόσει τίς παιδαγωγικές καί ἠθικές του ἀρχές στίς εὐπλαστες ψυχές τῶν νέων, πού τίς χειρίζονταν μέ προσοχή καί ἀληθινό σεβασμό. Ἀντίθετα εἶχε ἀποκλείσει ἀπό τή διδασκαλία τούς δικανικούς λόγους, πού ἀπαγγέλλονταν στά δικαστήρια, γιατί τούς περιφρονοῦσε, ἀφοῦ παρορούσαν τά πάθη καί τίς ἀντιδικίες τῶν ἀνθρώπων, καί τούς θεωροῦσε ἀκατάλληλους γιά παιδαγωγικούς σκοπούς.

Μέ τό φωτεινό της πρόγραμμα, μέ τό μελετημένο περιεχόμενό της καί μέ τήν προσωπικότητα τοῦ δασκάλου, δέν ἦταν δύσκολο ἡ Σχολή νά πραγματοποιήσῃ τό σκοπό της: Νά δημιουργήσῃ δηλαδή ἀνθρώπους ἀξιούς ἀπό κάθε ἄποψη, ἱκανούς νά βοηθήσουν τήν πολιτεία, ἰδίως τήν κρίσιμη ἐκείνη ἐποχή. Καί πράγματι οἱ μαθητές τῆς πρώτης δεκαετίας, 390 - 380 π.Χ. — ὁ Εὐνόμος, ὁ Κάλιππος, ὁ Ὀνήτορας, ὁ Ἀντικλῆς, ὁ Λυσιθέιδης, ὁ Φιλωνίδης καί ἄλλοι — τιμήθηκαν ἀπό τήν πολι-

τεία μέ τό χρυσό στέφανο γιά τίς ύπηρεσίες, πού τῆς πρόσφεραν· οἱ κατοπινοί πάλι — ὁ Τιμόθεος, ὁ Λεωδάμας, ὁ Θεόπομπος, ὁ Ἔφορος, ὁ Διόδοτος, ὁ Πύθωνας, ὁ Ἱερώνυμος — ἐργάστηκαν ὅλοι γιά τόν ἴδιο πολιτικό σκοπό πού ἐπιδιώκει καί ὁ δάσκαλός τους στά διάφορα δημοσιεύματά του.

δ. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΙΔΕΑ

Ὁ Ἰσοκράτης ἔζησε σέ ὅλο τους τό βάθος τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καί προσπάθησε λογικά καί ψυχραίμα, ἀλλά καί μέ μοναδική ἐπιμονή καί συνέπεια, νά προσφέρει καί τίς δικές του ὑπηρεσίες στή λύση τους, ὅπως τήν εἶχε συλλάβει ὁ ἴδιος.

Πίστευε ἀπόλυτα πώς ἓνας μονάχα τρόπος ὑπῆρχε, γιά νά σωθεῖ ἡ Ἑλλάδα: Νά σταματήσει τό γρηγορότερο ὁ καταλυτικός ἐμφύλιος σπαραγμός, νά μονοιάσουν μεταξύ τους οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ συνειδητοποιήσουν τήν ἐθνική τους ἐνότητα καί τήν κοινή τους μοῖρα. Νά στραφοῦν ὕστερα ὅλοι μαζί μέ ὁρμή καί πείσμα ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πού εἶναι οἱ φυσικοί καί προαιώνιοι ἐχθροί τους. Ἡ πολιτική αὐτή πρῶτα πρῶτα θά ἱκανοποιήσει ὅλες τίς εὐγενικές φιλοδοξίες τῶν Ἑλλήνων καί θά πραγματώσει τά ἐθνικά καί ἠθικά ἰδανικά τους· ὕστερα, μέ τήν κατάκτηση ξένων γόνιμων ἐδαφῶν καί μέ τήν ἐγκατάσταση πολλῶν Ἑλλήνων στίς πλούσιες χώρες τῆς Ἀνατολῆς, θά λυθοῦν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα τῆς Ἑλλάδας, ἀφοῦ θά μπορέσει ἔτσι νά ἀποσυμφωρηθεῖ ὁ ἐλληνικός χῶρος, πού εἶναι φτωχός καί δέν ἐπαρκεῖ νά θρέψει ὅλους τούς κατοίκους του.

Ὁ Ἰσοκράτης θά ἀγωνιστεῖ μέ μεγάλη εὐσυνειδησία νά πραγματοποιήσει τό ἰδανικό του. Δέ θά ἀναμειχθεῖ βέβαια στήν ἐνεργό πολιτική, ὅπως ὁ πατριώτης του Δημοσθένης, γιατί θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἀκατάλληλο γι' αὐτήν. Ὅμως ὁ λόγος του — καί ξέρεи ὅτι τά καταφέρει πολύ καλά ἐδῶ — θά μπεῖ στήν ὑπηρεσία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, καί δέ θά κουραστεῖ νά ἐπιμένει καί νά προσπαθεῖ 50 χρόνια συνεχῶς, ἀπό τό 390 π.Χ. πάνω κάτω μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του.

Τό 380 π.Χ., μέ τόν Πανηγυρικό του λόγο, θά ζητήσει νά ἀναλάβει ἡ Ἀθήνα τήν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων, γιά νά τούς ὀδηγήσει ἐναντίον τῶν βαρβάρων, στό μοναδικό τρόπο τῆς σωτηρίας, προβάλλοντας μέ

πάθος τὰ ἠθικά ἀπαρabiάστα δικαιώματα πού ἔχει ἡ πατρίδα του πάνω στό θέμα αὐτό. Ὁ Ἀθηναῖος, πού γαλουχήθηκε στά πρώτα χρόνια του μέ τή λάμψη τῆς Ἀθήνας τοῦ Περικλῆ, δέν εἶναι εὐκολο νά παραδεχτεῖ πώς ἡ πόλη του, τσακισμένη ἀπό τὰ ἀλλεπάλληλα χτυπήματα, δέν ἔχει τή δύναμη νά ἐπιβληθεῖ τὰ χρόνια αὐτά στους Ἕλληνες· μόνο ἀργότερα, καί ὕστερα ἀπό πολλές ἀπογοητεύσεις, θά ὑποχρεωθεῖ νά δεῖ τήν ἀλήθεια.

Ἀλλά ὁ Ἰσοκράτης δέ θά σταματήσει τόν ἀγώνα του: Ἀπό τό 380 ὡς τό 345 π.Χ. δημοσιεύει λόγους τόν ἕνα μετά τόν ἄλλο μέ κεντρικό πυρήνα πάντα τό ἴδιο θέμα: προσπαθεῖ νά ἐνθουσιάζει τούς Ἕλληνες, νά κάνει κοινή συνείδηση ὅλων τή δικιά του βαθιά πίστη. Στέλνει ἀνοιχτές ἐπιστολές, γιά νά ξεσηκώσει τίς ἰσχυρές προσωπικότητες τοῦ καιροῦ του νά ἀναλάβουν τήν ἡγεσία σέ μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Τή μιὰ φορά τραβάει τήν προσοχή του ὁ Νικοκλῆς τῆς Κύπρου, τήν ἄλλη ὁ Ἰάσωνας τῆς Θεσσαλίας, ἀργότερα ὁ Διονύσιος τῶν Συρακουσῶν ἢ ὁ Ἀρχίδαμος τῆς Σπάρτης. Καμιὰ ὅμως ἀπό τίς προσωπικότητες αὐτές δέν ἦταν δυνατό νά ανταποκριθεῖ στήν πρόσκλησή του· τούς ἔλειπαν τὰ προσόντα, πού νόμιζε ὁ Ἰσοκράτης ὅτι εἶχαν, καί δέν μπορούσαν νά ἐξαρθοῦν στό ὕψος τῶν περιστάσεων.

Ἔτσι ἡ φωνή τοῦ ρήτορα θά μείνει χωρίς καμιὰ ἀπόκριση γιά πολὺν καιρό, ὥσπου νά φανεῖ μιὰ ἄλλη ἡγετική μορφή ἀπό τό βορρῶ, ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Β', πού χωρίς ἄλλο συγκέντρωνε πολὺ περισσότερα προσόντα ἀπό ὅλους τούς προηγούμενους καί στηριζόταν σέ πολὺ πιό ἐδνοϊκές προϋποθέσεις. Γιά ἄλλη μιὰ φορά λοιπόν ὁ Ἰσοκράτης ἀπράχτηκε ἀπό τήν ἐνκαιρία καί στήριξε σ' αὐτήν ὅλες του τίς ἐλπίδες, σέ ἐποχή μάλιστα πού τίποτα δέν ἔπρεπε νά ἀναβληθεῖ, ἀφοῦ ὁ ρήτορας ἔχει περάσει πιά τὰ 80 του χρόνια.

Μέ τό λόγο του «Φίλιππος» τό 346 π.Χ. καί μέ ἐπιστολές ζητάει ἀπό τό Μακεδόνα βασιλιά νά γίνεῖ ὁ ἄξιος ἀρχηγός, πού θά συμφιλιώσει τούς Ἕλληνες καί θά τούς ὀδηγήσει ἐνωμένους στήν ἐκστρατεία κατά τῶν Περσῶν.

Τά πράγματα δέ θά ἔρθουν βέβαια ὅπως τὰ ὄνειρεύτηκε ὁ Ἰσοκράτης. Ὁ Φίλιππος θά ἐπιβάλει μέ τή βία τήν κυριαρχία του στους Ἕλληνες στή μάχη τῆς Χαιρώνειας τό 338 π.Χ. Ὑστερα οἱ περιστάσεις θά βοηθήσουν νά πραγματοποιηθεῖ καί τό ὄνειρο τοῦ μεγάλου ἰδεολόγου μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κάπως διαφορετικά βέβαια

ἀπό ὅ,τι εἶχε ἐλπῖσει ἐκεῖνος, ὅπως οἴποτε ὁμοῦς μετὰ τὸ θάνατό του, ὅταν ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ πιά νά χαρεῖ τούς καρπούς ἀπὸ τὸ δικό του σπóρο.

ε' ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Ἦταν γραφτό του νά πεθάνει σέ μιὰ πολὺ ἄτυχη ὥρα: ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη στὴ Χαιρώνεια, ἀφοῦ εἶδε νά ἀλληλοσκοτώνονται πάλι μέ μαρτία οἱ Ἕλληνες καὶ νά γκρεμίζονται ἔτσι ὅλα του τὰ ὄνειρα, πού 50 ὀλόκληρα χρόνια τὰ ἔτρεφε μέ τόση πίστη καὶ μέ τόσο πάθος.

Λένε πὼς πέθανε ἀπὸ ἀσιτία τὴν τέταρτη ἢ τὴν ἑνατὴ μέρα μετὰ τὴ συμφορά, τὴ μέρα πού ἔθαβαν τούς νεκρούς τῆς μάχης. Ἦταν τόση ἡ ἀπογοήτευση καὶ ἡ πίκρα του, πού ἀρνήθηκε, λέει, νά δεχτεῖ τροφή καὶ νερό, καὶ ἔτσι αὐτοκτόνησε. Ἄλλοι ὁμοῦς ἰσχυρίζονται πὼς αὐτὸ δὲν ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὴν πραγματικότητα: οἱ συγκινήσεις τοῦ 338 π.Χ., ἡ μεγάλη του ἡλικία — εἶναι πιά 98 χρόνων ὁ Ἴσοκράτης — καὶ μιὰ ἀρρώστια, πού τὸν βρῆκε στὰ τελευταῖα του χρόνια — μιλάει γι' αὐτὴν ὁ ἴδιος στὸν Παναθηναϊκό του λόγο — ἦταν φυσικό νά προκαλέσουν ἕνα θάνατο φυσιολογικό. Ὅπως καὶ νά εἶναι ὁμοῦς, ὁ Ἴσοκράτης μένει πιστός στό ἰδανικό του μέχρι τὴν τελευταία του στιγμή καὶ ὁ θάνατός του ὅπως οἴποτε ἔχει κάποια σχέση μέ τὸ ἰδανικό αὐτό.

Ἡ μορφή τοῦ Ἴσοκράτη στὴν ταραγμένη ἐποχὴ του στάθηκε πάνω ἀπὸ κάθε ὑποψία καὶ συγκέντρωσε τὸ γενικό σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση ὅλων. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποδείχνει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν ἀγνή φιλοπατρία του, τὴν καθαρὴ πρόθεση στὶς πράξεις του καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του.

στ' ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Τὸ ἔργο τοῦ Ἴσοκράτη ἀποτελεῖται ἀπὸ λόγους δικανικοῦς, ἐπιδεικτικούς ἢ πανηγυρικοῦς, συμβουλευτικούς ἢ παραινετικούς καὶ ἀπὸ διάφορες ἐπιστολές. Μέσα σ' αὐτὸ προβάλλουν καθαρά οἱ ἰδέες του, πολιτικές, κοινωνικές καὶ παιδαγωγικές, ἡ ἐποχὴ μέ τὰ προβλήματα της καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ πολιτικά γεγονότα καὶ οἱ ἱστορικές στιγμές της.

Οἱ ἀρχαῖοι λογάριζαν 60 λόγους τοῦ Ἴσοκράτη, σ' ἐμᾶς ὁμοῦς ἔφτασαν μόνο 21 καὶ 9 ἐπιστολές. Ἀπὸ αὐτούς οἱ 6 εἶναι δικανικοί,

οί 3 παραινετικοί και οί ὑπόλοιποι ἐπιδεικτικοί και πολιτικοί. Ὁ ἴδιος δέν ἀπάγγειλε οὔτε ἕναν μπροστά στό πλήθος. Ἦταν δειλός και εἶχε φωνή ἀσθενική. Τούς ἔγραφε ὅμως και τούς δημοσίευε γιά τό κοινό — λένε πώς τά βιβλία του εἶχαν μεγάλη κυκλοφορία στήν ἐποχή του — ἢ ἦταν ρητορικά γυμνάσματα, πού χρησίμευαν γιά νά διδάσκει τούς μαθητές του.

Οἱ λόγοι πού μᾶς σώθηκαν εἶναι κατά κατηγορίες οἱ ἐξῆς:

1. Δικανικοί: Πρός Εὐθύνονον, ἀμάρτυρος (403 ἢ 402 π.Χ.), Παραγραφή πρὸς Καλλίμαχον (402 ἢ 401 π.Χ.), Κατά Λοχίτου (400 — 396 π.Χ.), Περὶ τοῦ ζεύγους (396 ἢ 395 π.Χ.), Τραπεζιτικός (393 — 391 π.Χ.) και Αἰγινήτικός (391 ἢ 390 π.Χ.). Οἱ δικανικοί λόγοι, πού γράφτηκαν τά πρῶτα δέκα χρόνια τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας, ἀπεικονίζουν τή μεταπολεμική περίοδο μέ τήν δξύτητα, τά πάθη και τήν παρακμή της.

2. Συμβουλευτικοί ἢ Παραινετικοί: Εὐαγόρας (γύρω στό 374 π.Χ.), Πρὸς Νικοκλέα (μετά τό 373 π.Χ.) και Νικοκλῆς (λίγο ἀργότερα) — Ὁ γνωστός πρὸς Δημόνικον λόγος, πού ἀποδίδονται ὡς τώρα στόν Ἰσοκράτη, δέν εἶναι δικός του — γράφτηκε μᾶλλον ἀπό κάποιον μαθητή του — Οἱ λόγοι αὐτοὶ περιέχουν συμβουλές πρὸς τό νεαρό Κύπριο ἡγεμόνα Νικοκλῆ, γιό τοῦ φίλου του Εὐαγόρα, πού σκοπό ἔχουν νά τόν βοηθήσουν στήν ἀσκηση τῶν καθηκόντων του, σάν πολίτη και σάν ἄρχοντα. Παρουσιάζουν ὅμως γενικότερο ἐνδιαφέρον, καθώς προβάλλουν και οἱ τρεῖς καινούριο ἰδανικό πολιτικῆς ζωῆς, τή μοναρχία. Ὁ Ἰσοκράτης δηλαδή θεωρεῖ σάν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς του τήν παρουσία μιᾶς ἰσχυρῆς προσωπικότητας, μέ ἠθικά και πνευματικά ἐφόδια, πού θά μπορούσε μέ τό κύρος της και μέ τήν πειθῶ νά ἐπιβάλλει στίς πόλεις και στούς Ἕλληνας γενικότερα τίς σωστές λύσεις.

3. Ἐπιδεικτικοί ἢ Πανηγυρικοί: Κατά τῶν Σοφιστῶν (390 π.Χ.), Βουσίειρις και Ἐλένη (πρὶν ἀπό τό 385 π.Χ.) — ἐγκώμια μέ παιδαγωγικό περιεχόμενο — Πανηγυρικός (380 π.Χ.) — τό πρῶτο πολιτικό ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη και ἀσφαλῶς ὁ τελειότερος λόγος του — Πλαταϊκός (πρὶν ἀπό τό 371 π.Χ.), Ἀρχίδαμος (366 π.Χ.), Περὶ εἰρήνης (355 π.Χ.), Ἀρεοπαγίτικός (354 π.Χ.), Περὶ ἀντιδόσεως (353 π.Χ.) — ἐδῶ ἐξηγεῖ τό νόημα τῆς πολιτικῆς και παιδαγωγικῆς του ἐργασίας ἀπαντώντας στίς ἐπικρίσεις τῶν ἐχθρῶν του — Φίλιππος (346 π.Χ.) και Παναθηναϊκός (342 - 339 π.Χ.) — τό τελευταῖο του ἔργο, πού

έγραψε σέ ηλικία 94 χρόνων, γι' αυτό καί είναι κατώτερο στή μορφή από τά προηγούμενα.

4. *Ἐπιστολές*: Πρός Διονύσιον, πρὸς Φίλιππον, πάλι πρὸς Φίλιππον, πρὸς Ἀντίπατρον, πρὸς Ἀλέξανδρον, πρὸς τοὺς παῖδας Ἰάσονος, πρὸς Τιμόθεον, πρὸς Μυτιληναίων ἄρχοντας καί πρὸς Ἀρχίδαμον. Προέκειται γιά ἀνοιχτές ἐπιστολές, πού σκοπό εἶχαν νά παρουσιάσουν προβλήματα τῆς ἐποχῆς καί νά διαβαστοῦν ἀπό ὅλους.

ζ' Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ

Ἀπό τοὺς λόγους πού μᾶς σώθηκαν οἱ πύο σπονδαῖοι ἀπό κάθε ἀποψη εἶναι οἱ ἐπιδεικτικοί - πολιτικοί, πού συγκεντρώνουν ὅλες τῖς ιδέες του καί περιβάλλον τή ρητορική ἰκανότητα καί τῖς λογοτεχνικές ἀρετές τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἡ ἐξαιρετικά ἐπιμελημένη μορφή τους τοῦ ἐξασφάλισε δίκαια τή φήμη τοῦ ἀριστοτέχνη πεζογράφου. Τό λεξιλόγιό του δέν ἔχει τίποτα τό ξεχωριστό, εἶναι ἡ γλώσσα πού μιλιέται στήν ἐποχή του, καί τό διακρίνει ἀκρίβεια καί σαφήνεια. Δέν κωηγάει τῖς περὶτεχνες καί φανταχτερές ἐκφράσεις, ὅπως ὁ Γοργίας, καί ἀποφεύγει τῖς εἰκόνες καί τῖς τολμηρές μεταφορές· παραθέτει ὅμως τῖς λέξεις μέσα στή φράση μέ κάποια τάξη καί ἀντιστοιχία, ἔτσι πού ὁ λόγος του ἀποχτάει ρυθμό καί ἄρμονία. Τέλος κάθε ἔργο του ἀποτελεῖ ἓνα ὀργανωμένο σύνολο, ὅπου ξεχωρίζεις καθαρά τά μέρη του, δεμένα ὅμως μεταξύ τους ἄρμονικά· τά πάντα πειθαρχοῦν στό κεντρικό νόημα, χωρὶς νά χάνουν τήν αὐτοτελείά τους καί οἱ δευτερεύουσες ιδέες.

Τά βασικά θέματα στό ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη δέν εἶναι βέβαια ἀγνωστα στόν ἀρχαῖο κόσμο. Ἡ λαμπρή «Πανελληνία ἰδέα» λ.χ., πού ἔρχεται καί ξανάρχεται ἀκούραστα σχεδόν σέ ὅλους του τοὺς λόγους, δέν εἶναι δικό του ἐπινόημα. Ὁ ἴδιος παραδέχεται ὅτι πολλοί πρὶν ἀπὸ αὐτόν εἶχαν ἀσχοληθεῖ μέ τό ἴδιο θέμα — γνωστοί εἶναι οἱ Ὀλυμπιακοί λόγοι τοῦ Γοργία καί τοῦ Ἀνσία, μέ τό ἴδιο σχεδόν θέμα, πού τοὺς ἀπάγγειλαν στήν Ὀλυμπία, ὁ πρῶτος τό 392 καί ὁ ἄλλος τό 388 π.Χ. Ἐκεῖνο ὅμως πού ξεχωρίζει τόν Ἰσοκράτη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους εἶναι ἡ πίστη του ὅτι ἡ ἔνωσις τῶν Ἑλλήνων δέν ἐπιβάλλεται μόνο γιά λόγους ἠθικούς· ἀποτελεῖ μαζὶ καί ἀνάγκη ἐθνική, κοινωνική καί οἰκονομική, ὅπως ἐξηγήσαμε παραπάνω, εἶναι ἡ μοναδική λύση γιά νά σωθεῖ ὁ Ἑλληνισμός. Βλέπουμε

δηλαδή έδω έναν άνθρωπο θετικό, μέ αναπτυγμένη πολιτική συνείδηση, έναν πολιτικό έξυπνο και διορατικό, πού συλλαμβάνει σέ βάθος τά προβλήματα τής εποχής του.

Μπορεί λοιπόν τό θέμα νά είναι τό ίδιο, ό Ίσοκράτης όμως τό τοποθετεί, τό χειρίζεται και τό παρουσιάζει μέ τρόπο διαφορετικό από τούς άλλους. Καί ασφαλώς δέν είναι τό γεγονός ότι του λείπει άλλο θέμα, πού τον κάνει νά επανέρχεται κάθε τόσο στό ίδιο· είναι ή βαθιά του πίστη ότι αποτελεί τό πρώτο και τό κύριο πρόβλημα του Έλληνισμού και ότι κανείς δέ θά έπρεπε ούτε στιγμή νά απομακρύνεται από αυτό.

...συνέχισαν να μην αποδέχονται την άσκηση της αυτονομίας των δήμων, η οποία θα οφείθε να καθορισθεί από τον κοινοτικό νόμο, αλλά να παραμένουν υπό την εξουσία του κράτους. Η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις. Η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις. Η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

...η άσκηση της αυτονομίας των δήμων, σύμφωνα με τον κοινοτικό νόμο, θα πρέπει να είναι άμεση και χωρίς καθυστερήσεις.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

Ὁ Πανηγυρικός κυκλοφόρησε τό καλοκαίρι τοῦ 380 π.Χ. μεταξύ Ἰουλίου καί Σεπτεμβρίου. Ἡ χρονολογία εἶναι σίγουρη, γιατί οἱ πολιορκίες τῆς Ὀλύνθου καί τοῦ Φλειούντα — πού ἀναφέρονται μέσα σά γεγονότα σύγχρονα καί διαρκοῦν ἀκόμα — ἄρχισαν τό 382 καί 381 π.Χ. καί τέλειωσαν τό 379 π.Χ.

Εἶναι ἀκόμα βέβαιο ὅτι ὁ ρήτορας δούλευε τό λόγο του αὐτόν πάνω ἀπό δέκα χρόνια. Ἄρχισε νά σκέφτεται τό θέμα ὅταν ἄφηρε τό ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου, γύρω στά 392 π.Χ., τή χρονιά πού ὁ Γοργίας ἀπάγγειλε στήν Ὀλυμπία τόν Ὀλυμπιακό του λόγο μέ τό ἴδιο σχεδόν θέμα καί τή χρονιά πού οἱ Πέρσες ἐπίασαν τόν Ἀθηναῖο νεάραρχο Κόνωνα καί προκάλεσαν νέα ἔξαψη στά πνεύματα τῶν συμπατριωτῶν του.

Τό 388 π.Χ. ὁ Ὀλυμπιακός λόγος τοῦ Ἀνσία, τοῦ ἀπαγγέλληκε πάλι στήν Ὀλυμπία καί καλοῦσε τούς Ἕλληνας νά ἐνωθοῦν κατά τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου, ἔδωσε νέα ἀφορμή στόν Ἰσοκράτη. Ἀποφασιστική ὁμως γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ λόγου αὐτοῦ στάθηκε ἡ ὑπογραφή τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀνταλκίδα τό 387 π.Χ., πού παράδινε τά ἑλληνικά νησιά καί τά μικρασιατικά παράλια στόν Πέρση βασιλιά καί ἀναγνώριζε σ' αὐτόν τό δικαίωμα νά ἐπεμβαίνει στά πράγματα τῆς Ἑλλάδας, καταρροακώνοντας ἔτσι τό γόητρο τῶν Ἑλλήνων. Ἡ εἰρήνη αὐτή δικαιολογημένα ἔφερε τήν ἀγανάκτηση στήν ψυχή τοῦ ρήτορα καί τοῦ ἐξασφάλισε ἄφθονα ἐπιχειρήματα γιά τό σκοπό του.

Ὅτι ὁ Πανηγυρικός εἶχε δουλευτεῖ πρῖν ἀπό τό 387 π.Χ. εἶναι βέβαιο, γιατί ὡς τήν παράγραφο 115 δέ γίνεται καθόλου λόγος γιά τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού θά τοῦ ἔδινε ἀπό τήν ἀρχή πλουσιοῦ ὄλικο γιά τούς σκοπούς του. Μετά τήν 115 καί ἐνῶ τό σχέδιο τοῦ λόγου σχεδόν εἶναι ὀλοκληρωμένο, ὁ Ἰσοκράτης γράφει ἀκόμα 75 παραγράφους — εἶναι φανερό πώς ἡ ἐπέκταση αὐτή ὀφείλεται στίς νέες ἀνάγκες πού δημιουργήσε ἡ ἀναγγελία τῆς συνθήκης — ὅπου κυρίως κάνει δομιότατη κριτική κατά τῆς Εἰρήνης, ἐπικρίνει τήν πολιτική τῶν Λακεδαιμονίων

καί τόν προδοτικό τους ρόλο καί ἀναλύει τή σημασία καί τίς ὀλέθριες συνέπειες πού θά ἔχει αὐτή γιά τήν Ἑλλάδα.

Ἄς ὁ λόγος γράφτηκε βέβαια μέ τήν εὐκαιρία μιᾶς Ὀλυμπιάδας πά-
λι, ἀλλά δέν ἀπαγγέλληκε στήν Ὀλυμπία. Ἀπευθύνεται πρωταρχικά
στούς μαθητές του μέ σκοπό νά τούς διδάξει — ἀπό πολιτική καί ρητο-
ρική ἄποψη — ἀλλά καί εὐρύτερα προβάλλει σέ ὄλο τό ἑλληνικό κοινό
τό πολιτικό του πιστεύω, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπό τίς ἀνάγκες ἐκείνης
τῆς ἱστορικής στιγμῆς : Νά ἐνωθοῦν ἐπιτέλους οἱ Ἕλληνες ἀφήνοντας
τήν καταλυτική ἀντιζηλία καί τά μίση, πού τούς δόγησαν σέ τέτοια
παρακμή, καί ὄλοι μαζί νά στραφοῦν κατά τοῦ φυσικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Ἑλ-
ληνισμοῦ, κατά τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πού τόσες συμφορές τούς
ἔφεραν ὡς τώρα. Ἡ ἐκστρατεία αὐτή θά λύσει ὅλα τά δξύτατα προβλή-
ματα τῶν Ἑλλήνων — πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά — μέ τήν κατά-
χτηση νέων πλουσίων ἐδαφῶν, ὅπου θά ἐγκατασταθεῖ μέγα μέρος τοῦ
ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, πού πλεονάζει τώρα καί προκαλεῖ συμφόρηση
στόν ἑλληνικό χῶρο.

Τήν ἡγεσία στήν ἱερή αὐτή ἀποστολή φυσικό εἶναι νά τήν ἀναλάβει
ἡ Ἀθήνα, ἀφοῦ ἔχει πολλά πατροπαράδοτα καί ἀπαραβίαστα δικαιώματα
γι' αὐτό. Πρώτη κράτησε τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας καί πάντοτε φέρθη-
κε ἄφογα πρὸς τούς Ἕλληνες.

Μέ τήν εὐκαιρία, ἀκολουθώντας παλιά συνήθεια καλά δοκιμασμένη,
πλέκει μέ τρόπο ἔξοχο τό ἐγκώμιο τῶν Ἀθηναίων καί ἐπιμένει — ὅπως
πρὶν ἀπό 50 χρόνια ὁ Περικλῆς — στά πολιτιστικά της ἐπιτεύγματα,
πού καθιέρωσαν στή συνείδηση τῶν Ἑλλήνων τή λαμπρή πόλη μέ τά
ὄλικά καί τά πνευματικά ἀγαθά, πού δημιούργησε καί πρόσφερε ἀπλό-
χερα γιά τήν προκοπή καί τήν εὐδαιμονία ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

Ἀναγκαστικά θά ἀντιπαράθεσει ἐδῶ καί τή σπαρτιατική πολιτι-
κή στά χρόνια τῆς ἡγεμονίας τῶν Λακεδαιμονίων, ἐπικρίνοντάς την αὐ-
στηρά, ἰδιαίτερα μέ τά ἐπιχειρήματα πού τοῦ ἔδινε ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀν-
ταλκίδα, γιά νά ἐνισχύσει τή θέση του πὸς ἡ ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων
ἀνῆκε δικαιωματικά μόνο στήν πόλη τῆ δικιά του.

Ἄς ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη ἔχει, εἶπαμε, στόχο διπλό : Τήν ἔνωση τοῦ
Ἑλληνισμοῦ ἀπό τή μιά καί τήν ἀνάγκη τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν
βαρβάρων ἀπό τήν ἄλλη. Παρουσιάζει ὅμως αὐστηρή ἐνότητα καί τά
μέλη πειθαρχοῦν στήν κεντρική γραμμή. Θεωρεῖται δίκαια τό ἀριστοῦρ-
γμα τῆς πολιτικῆς κριτικῆς καί συγκεντρώνει ὅλες τίς ἀρετές τῆς ὠρι-

μης πιά ρητορικής τέχνης. Μόλο πού οί ιδέες του δέν ἀκούγονται γιά πρώτη φορά στήν Ἑλλάδα, ὁ ἔξοχος χειρισμός τοῦ θέματος ἀπό τόν Ἰσοκράτη ἔκαμε νά ξεχαστοῦν ὄλα τά προηγούμενα ἔργα, πού παρουσίαζαν τό ἴδιο πρόβλημα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ πάνω στά πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς εἶναι βέβαια δύσκολο νά ἀποδειχτεῖ. Μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε μέ κάποια βεβαιότητα πώς προετοίμασε τό ἔδαφος γιά τή δεύτερη ἀθηναϊκή συμμαχία, πού ἔγινε σέ δύο χρόνια — τό 378 π.Χ. — καί ἀκόμα πώς εἶχε κάποια ἐπίδραση, ἔστω καί ἔμμεση, στά μεταγενέστερα πολιτικά γεγονότα, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἡ νίκη τῆς Ἑλλάδας κατά τῶν Περσῶν μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Γιά τή φιλολογική ὅμως ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ μποροῦμε νά εἶμαστε πιό κατηγορηματικοί: Ἦταν ἀπό τά ἀρχαῖα χρόνια ὁ πιό γνωστός, ὁ πιό διαβασμένος λόγος, καί εἶχε τούς περισσότερους μιμητές. Τό ὄφος καί οί ιδέες του στάθηκαν πρότυπο γιά ὄλους τούς μεταγενέστερους, πού ἐπανερχοῦντο στό πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἑλλάδας καί Περσίας. Ἦταν ἀκόμα ὁ λόγος πού προτιμοῦσε καί ὁ Ἰσοκράτης καί ὡς τά τελευταῖα χρόνια τον μιλάει πάντα μέ ἰδιαίτερη ἀγάπη γι' αὐτόν. (Φίλιππος, § 84—85).

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Πολλές φορές απόρησα με αυτούς που καθιέρωσαν τις θρησκευ- 1 *Τό θέμα και
ό χειρισμός
του.*
τικές γιορτές και οργάνωσαν τους αθλητικούς αγώνες¹ : "Εκριναν αξίες
γιά τόσο μεγάλα έπαθλα τις ικανότητες του σώματος, ενώ αυτούς
που κοπίασαν προσωπικά για τό κοινό καλό και καλλιέργησαν έτσι
τόν ψυχικό τους κόσμο ώστε να είναι σε θέση να ώφελήσει και τους
άλλους, σ' αυτούς δέν έδωσαν καμιά τιμητική διάκριση. Καί όμως 2
τό σωστό θά ήταν γι' αυτούς κυρίως να νοιαστούν: γιατί δυο φορές
τόση δύναμη και άν αποκτήσουν οι άθλητές, οι άλλοι δέ θά είχαν
νά κερδίσουν τίποτα παραπάνω· αντίθετα, και ένας μονάχα άνθρωπος
άν θά σκεφτεί σωστά, όλοι θά ήταν δυνατό να ώφεληθούν, όσοι θά ήθε-
λαν να γευτούν τή γνώση εκείνου.

"Όμως δέν απογοητεύτηκα από αυτό ώστε να αδρανήσω. "Εκρι- 3
να ικανό έπαθλο τή φήμη που θά μου φέρει αυτός ό λόγος και ήρθα να
δώσω γνώμη και για τόν πόλεμο με τους βαρβάρους και για τήν ανάγ-
κη να μονοιάσουμε μεταξύ μας, και άς ξέρω καλά ότι πολλοί από
όσους κάνουνε τους σοφιστές² έχουν κιόλας άσχοληθει με αυτό τό θέ-
μα³. "Εχω, βλέπετε, τήν έλπίδα πώς θά ξεχωρίσω τόσο από κείνους, 4
ώστε να δημιουργηθεί ή εντύπωση πώς τίποτα σχετικό δέν είπανε
ποτέ. "Υστερα θεωρώ άριστους τους λόγους που αναφέρονται στα πιό
σοβαρά θέματα. Αυτοί προβάλλουν τήν αξία του ρήτορα και όσους
τους άκοούν τους ώφελούν πολύ. Τέτοιοι είναι και ό λόγος που
θά πώ.

"Άλλωστε ούτε και οι συνθήκες έχουν αλλάξει έτσι που να είναι 5
άνώφελο πιά να γίνει λόγος για τά ζητήματα αυτά. Οι λόγοι πρέπει
να σταματούν μονάχα όταν τά πράγματα λάβουν κάποιο τέλος και
δέν ώφελεί πιά ή συζήτηση γι' αυτά ή όταν διαπιστωθεί πώς κάποιος
λόγος έφτασε πιά σε τέλεια μορφή, ώστε να μήν αφήνει περιθώρια
στούς άλλους να προχωρήσουν παραπάνω. "Όσο όμως τά πράγματα 6
στήν Έλλάδα άκολουθοούν τόν ίδιο δρόμο όπως πριν και όσα ειπώθη-
καν ως τώρα τυχαίνει να είναι άχρηστα, πώς να μή στρέψουμε τή

- σκέψη και τό στοχασμό μας στό λόγο αὐτόν, πού, ἂν τυχόν πε-
 τύχει τό σκοπό του, σίγουρα θά μᾶς ἀπαλλάξει και ἀπό τόν ἐμφύλιο πό-
 λεμο και ἀπό τή σημερινή ἀναταραχή και ἀπό τίς πιό μεγάλες συμ-
 7 φορές; "Ἀλλωστε, ἂν σέ καμιά περίπτωση δέ θά ἦταν δυνατό νά δηλω-
 θοῦν τά ἴδια πράγματα διαφορετικά παρά μέ ἓνα τρόπο, θά μπο-
 ροῦσε ἴσως κανεῖς νά σκεφτεῖ πώς εἶναι περιττό νά ἐνοχλεῖ τόν
 κόσμο χρησιμοποιώντας τά ἴδια ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα μέ ἄλλους.
 "Ὅμως ἡ φύση τῶν λόγων εἶναι τέτοια, ὥστε τά ἴδια πράγματα μέ
 8 πολλούς τρόπους νά μπορεῖ νά τά ἀναπτύξει, και τά σπουδαῖα σάν
 ἀσημάντα νά τά παρουσιάσεις και τά μικρά νά μεγαλοποιήσεις και
 ἀκόμα τά παλιά μέ σύγχρονο πνεῦμα νά προβάλεις και τά καινούρια
 γεγονότα μέ τόν παλιό δοκιμασμένο τρόπο νά ἐκθέσεις. Γι' αὐτό ἀκρι-
 βῶς δέν πρέπει νά ἀποφεύγεις τά θέματα πού οἱ προηγούμενοι ἀπό
 σένα ἀντιμετώπισαν, ἀλλά νά προσπαθεῖς νά τά ἀναπτύξεις μέ τρόπο
 πιό σωστό ἀπό κείνους. Τά περασμένα γεγονότα βέβαια εἶναι κοινή
 9 κληρονομιά γιά ὅλους μας. Δουλειά τώρα τῶν προικισμένων μέ μυαλό
 εἶναι νά κάμουν σωστή ἐκμετάλλευση αὐτῶν και, στήν κατάλληλη
 στιγμή, νά ἀναφέρουν μονάχα ὅ,τι χρειάζεται γιά τό καθένα ἀπό αὐτά
 και νά τά διατυπώσουν μέ τρόπο ἄψογο. Νομίζω μάλιστα πώς τότε
 10 μονάχα θά μπορούσαν νά προκόψουν και οἱ ἄλλες τέχνες και ἡ
 ρητορική ἐπιστήμη, ὅταν θαυμάζουμε και ἐκτιμοῦμε ὄχι τόσο αὐ-
 τοῦς πού εἶχαν τήν πρωτοβουλία νά ἀρχίσουν ἓνα ἔργο, ὅσο ἐκείνους
 πού τό ἔφεραν σέ πέρας μέ τόν πιό τέλειο τρόπο· οὔτε και αὐτούς
 πού θέλουν νά μιλοῦν γιά θέματα πού κανένας ἄλλος προηγούμενα
 δέν ἔπιασε, ἀλλά ὅσους γνωρίζουν νά τά λέν μέ τρόπο πού κανένας
 ἄλλος δέ θά τό μπορούσε.

Βεβαιότητα
 τοῦ
 συγγραφέα
 πώς θά
 ἐκθέσει τό
 θέμα
 καλύτερα ἀπό
 τοῦς
 προκατόχους
 του.

- 11 Καί ὅμως βρίσκονται ἄνθρωποι νά κατακρίνουν τοῦς λόγους πού
 ξεπερνοῦν τό πνευματικό ἐπίπεδο τοῦ πλήθους και εἶναι δουλεμέ-
 νοι μέ τέχνη και ἐπιμέλεια. Καί ἔχουν πέσει τόσο ἔξω, ὥστε συγκρί-
 νουν τοῦς ἐπιδεικτικούς λόγους, πού ἔγιναν μέ τέχνη και ἀξιώσεις,
 μέ τά διάφορα δικαστικά ἔγγραφα⁴, πού ἀναφέρονται σέ ἰδιωτικές συμ-
 βάσεις, σά νά ἦταν ὑποχρεωτικό νά μοιάζουν τά δυό εἶδη. Οὔτε περνάει
 ἀπό τό μυαλό τους πώς τοῦτα ἐδῶ, τά ἔγγραφα, εἶναι γραμμένα ἀπλά
 και ἀπέριττα, ἐνῶ οἱ λόγοι οἱ ἐπιδεικτικοί, γραμμένοι μέ ἐπιμέλεια
 και σχήματα ρητορικά, ἀποβλέπουν στήν ἐντύπωση πού θά δημιουργ-

γήσουν. Ἡ μήπως τάχα αὐτοὶ μποροῦν καὶ διακρίνουν τὴν ἀπλή ἐκφραση, ἐνῶ ἐκεῖνος πού ξέρει νά μιλάει μὲ ὅλους τούς κανόνες τῆς ρητορικῆς δὲ θά μποροῦσε νά τὰ πεῖ καὶ ἀπλά;

Δέν τούς διαφεύγει βέβαια ὅτι ἐπαινοῦν ὅσους τυχαίνει νά ἔχουν 12 κάποια ψυχικὴ συγγένεια μαζί τους. Ἐγὼ δέν ἔχω τίποτα νά πῶ σ' αὐτούς· ἀπευθύνομαι σ' ἐκείνους πού δὲ θά δεχτοῦν τίποτα ἀπὸ ὅσα λέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ θά δυσανασχετήσουν καὶ θά ζητήσουν νά βροῦν στά λόγια μου ὅ,τι δέν πρόκειται νά βροῦν στοὺς ἄλλους. Σ' αὐτούς λοιπὸν τούς ἐκλεκτούς⁵ δυὸ λόγια ἀκόμα θά τολμήσω γιὰ τὴ δικιά μου θέση νά τούς πῶς καὶ ἀμέσως ὕστερα θά μῶ στό θέμα μου.

Βλέπω τούς ἄλλους ρήτορες στά προοίμιά τους νά προσπαθοῦν 13 νά διαθέσουν εὐνοϊκά τὸ ἀκροατήριό τους, νά βρίσκουνε προφάσεις γιὰ ὅσα πρόκειται νά ποῦν καὶ νά ἰσχυρίζονται ἄλλοι πῶς τάχα ἢ προετοιμασία γιὰ τὸ λόγο τους στάθηκε πρόχειρη καὶ βιαστικὴ καὶ ἄλλοι πῶς εἶναι δύσκολο νά βροῦν τὰ λόγια πού θά ἀποδώσουν ἀκριβῶς τὸ μέγεθος τῶν γεγονότων⁶. Ἐγὼ, ἂν δὲ μιλήσω μὲ τρόπο πού 14 νά ταιριάξει ἀπόλυτα στὴ σημασία τῶν γεγονότων καὶ στὴν ὑπόληψή μου καὶ στό χρόνο πού δαπάνησα, ὄχι μονάχα γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ λόγου⁷, ἀλλὰ καὶ σέ ὅλη τὴ ζωὴ μου μέχρι τώρα, παρακαλῶ ὄχι μονάχα νά μὴν ἔχετε καμιά ἐπιείκεια, ἀλλὰ νά μὲ περιφρονήσετε, νά μὲ περιγελάστε ὅλοι! "Ὅ,τι καὶ νά πεῖς θά ἀξίζει νά τὸ πάθω, ἀφοῦ τόσο μεγάλα λόγια λέω χωρὶς νά διαφέρω διόλου ἀπὸ τούς ἄλλους⁸.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Γιὰ μένα ἰδιαίτερα λοιπὸν αὐτὰ εἶχα νά ἀναφέρω στὴν ἀρχή. 15 "Ὅσο γιὰ τὰ κοινὰ ζητήματα, πολλοὶ ἔρχονται καὶ μᾶς λέν πῶς πρέπει ἀπαραίτητα νά σταματήσουμε τὴν ἔχθρα μεταξύ μας καὶ νά στραφοῦμε πρὸς τὸ βάρβαρο· διεκτραγωδοῦν τίς συμφορές πού ἔπесαν ἐπάνω μας ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο καὶ ἀπαριθμοῦν τίς ωφέλειες πού θά προκύψουν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Αὐτοὶ βέβαια ὅλοι μᾶς λένε τὴν ἀλήθεια· μόνο πού δέν ἀρχίζουν ἀπὸ ἐκεῖ πού θά μποροῦσαν νά πετύχουν τὸ σκοπὸ τους ἀσφαλέστερα. Δηλαδή ἀπὸ τούς "Ἕλληνες 16 ἄλλοι βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ δικιά μας ἐπιρροή καὶ ἄλλοι κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῶν Λακεδαιμονίων· τὰ πολιτεύματα, βλέπετε, πού σύμφωνα μ' αὐτὰ διοικοῦνται οἱ πόλεις, ἔτσι ξεχώρισαν τούς πῖο πολλούς. "Ὅποιος λοιπὸν νομίζει πῶς οἱ ἄλλες πόλεις θά κάμουν κάτι ἀξιο-

15 ΘΕΜΑ Α'.
Ποιὸς πρέπει
νά ἔχει τὴν
ἡγεμονία.

16
ΣΚΛΗΡΑ
ΕΠΙΡΡΟΠΗ

λογο, προτοῦ νά συμφιλιωθοῦν οἱ δύο μεγάλες πόλεις, πού τίς κατευθύνουν, εἶναι πολύ ἀφελής καί βρίσκεται μακριά ἀπό τήν πραγματικότητα.

- 17 "Ὅποιος ὅμως δέν ἐπιδιώκει μονάχα νά ἐπιδειχτεῖ ἀλλά φιλοδοξεῖ νά ἐπιτύχει καί κάποιο ἀποτέλεσμα, πρέπει ἀπαραίτητα νά ἐπιζητήσει ἐκεῖνα τά ἐπιχειρήματα πού θά πείσουν τίς δύο αὐτές πόλεις νά ἀναγνωρίσουν τήν ἰσοτιμία μεταξύ τους καί νά μοιράσουν λογικά τήν ἡγεμονία καί τά πλεονεκτήματα, πού προσπαθοῦν νά ἐπιτύχουν σήμερα ἀπό τούς "Ελλήνες, νά τά ἐπιδιώξουν αὔριο ἀπό τούς βαρβάρους.
- 18 Τή δικιά μας πόλη βέβαια εἶναι εὐκόλο νά τήν ὀδηγήσουμε πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή· οἱ Σπαρτιάτες ὅμως καί τώρα ἀκόμα δυσπιστοῦν. Κληρονόμησαν, βλέπετε, τή λανθασμένη γνώμη ὅτι τάχα εἶναι πατροπαράδοτο προνόμιο σ' αὐτούς νά ὀδηγοῦν τούς ἄλλους. "Ἄν ὅμως τούς ἀποδείξει κάποιος πώς ἡ τιμή αὐτῆ ἀνήκει περισσότερο σ' ἐμᾶς παρά σ' ἐκείνους, θά ἄφηναν ἴσως κατά μέρος τίς διαφωνίες πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα καί θά κοιτοῦσαν τό συμφέρο τους.
- 19 "Ἐπρεπε λοιπόν καί οἱ ἄλλοι ρήτορες ἀπό αὐτό τό σημεῖο νά κάνουν τήν ἀρχή· νά μή μᾶς δίνουν συμβουλές γιά ὅσα θέματα ὑπάρχει ὁμοφωνία, προτοῦ μᾶς δώσουν γνώμη γιά ὅσα ἀμφισβητοῦνται. Ἐγώ πάντως γιά δύο λόγους βασικά εἶναι ἀνάγκη νά μιλήσω διεξοδικά γι' αὐτά τά τελευταῖα θέματα : Πρῶτα, γιά νά πετύχουμε κάποιο ἀποτέλεσμα ὅσο ἀκόμα εἶναι καιρός καί σταματώντας τίς
- 20 ἔχθρες μεταξύ μας νά πολεμήσουμε ὅλοι μαζί τό βάρβαρο· ὕστερα, ἄν αὐτό σταθεῖ ἀδύνατο, γιά νά δείξω ξεκάθαρα ποιοί ἐμποδίζουν τήν εὐτυχία τῶν Ἑλλήνων καί νά γίνει σέ ὅλους φανερό ὅτι ἡ πόλη μας δικαιολογημένα κράτησε καί παλιότερα τήν ἀρχηγία στή θάλασσα καί τώρα πάλι μέ τό δίκιο της διεκδικεῖ τήν ἡγεμονία⁹.
- ΟΙ ΤΙΤΛΟΙ 21 Καί αὐτό γιατί, ἄν πρέπει σέ κάθε πράξη νά τιμοῦν αὐτούς πού
ΤΗΣ ἔχουν μιὰ πείρα ἐξαιρετική καί πιό μεγάλη δύναμη, χωρίς συζήτηση ἐ-
ΑΘΗΝΑΣ μεῖς ἔχουμε τό δικαίωμα νά πάρουμε πάλι τήν ἡγεμονία, πού εἶχαμε καί
'Ἀρχαιότητα σέ παλιότερους καιρούς : Κανείς δέ θά μπορούσε νά παρουσιάσει ἄλλη
πόλη μέ τέτοια ὑπεροχή στόν πόλεμο τῆς στεριάς ὅση εἶναι ἡ δικιά μας
- 22 στούς ναυτικούς ἀγῶνες. Μά καί ὅσοι ἀκόμα δέ θεωροῦν δίκαια τήν ἀντίληψη αὐτή, γιατί τά πράγματα ἀλλάζουν διαρκῶς — καί πραγ-

ματι ή εξουσία δέν παραμένει σταθερά ποτέ στά ἴδια χέρια — βρίσκουν ὅμως σωστό νά ἔχουν τήν ἡγεμονία, σάν ὅποιοιδήποτε ἄλλο προνόμιο, αὐτοί πού πρῶτοι τήν ἀπόχτησαν ή ὅσοι πρόσφεραν τά μεγαλύτερα ἀγαθά στό Πανελλήνιο, καί αὐτοί, νομίζω, συμφωνοῦν μαζί μου. "Ὅσο πιό πίσω μέσ στό χρόνο ἀναζητήσουμε τίς 23 ρίζες καί γιά τό ἓνα καί γιά τό ἄλλο¹⁰, τόσο πιό κάτω θά ἀφήσουμε αὐτούς πού θά ἀναμετρηθοῦν¹¹ μ' ἐμᾶς στό θέμα τῆς ἡγεμονίας : Εἶναι κοινή ὁμολογία ὅτι ή πόλη μας εἶναι ή πιό παλιά, ή πιό μεγάλη καί ή πιό ὀνομαστή σ' ὅλον τόν κόσμο. Καί μόλο πού ή ἀρχή τῆς ἱστορίας της στάθηκε ὀπωσδήποτε ἐξαιρετική, γιά τήν κατοπινή λαμπρή πορεία της μέσα στό χρόνο, τῆς πρέπει ἀκόμα μεγαλύτερη τιμή.

Στή χώρα ἐτούτη κατοικοῦμε χωρίς νά διώξουμε ἄλλους¹². οὔτε 24 τή βρήκαμε ἔρημη· οὔτε καί μαζευτήκαμε ἐδῶ πέρα ἀνάκατοι ἀπό διάφορα ἔθνη. Εἶναι τόσο ὠραία καί γνήσια, λέω, ή καταγωγή μας, ὥστε ἐκεῖ πού γεννηθήκαμε ἐκεῖ καί κατοικοῦμε χωρίς καμιά διακοπή, γέννημα — θρέμμα αὐτοῦ τοῦ τόπου¹³. "Ἐτσι μπορούμε νά ὀνομάσουμε τήν πόλη μας μέ τίς ἴδιες τρυφερές λέξεις πού χρησιμοποιοῦμε γιά τούς στενοὺς μας συγγενεῖς. Μονάχα ἐμεῖς δηλ. ἀπό τούς "Ἕλλη- 25 νες ἔχουμε τό δικαίωμα νά τήν ἀποκαλέσουμε τροφό, πατρίδα, μάνα. Καί ἀλήθεια πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά προβάλλουν μιά τόση λαμπρή καταγωγή αὐτοί πού ἔχουν εὐλογία περηφάνια, διεκδικοῦν τήν ἡγεμονία μέ τό δίκιο τους καί ἀναφέρονται συχνά στό παρελθόν τους.

Τόσο σημαντική λοιπόν εἶναι καί ή πρώτη μας ἀρχή καί ὅσα 26 ὕστερα μᾶς χάρισε ή τύχη. "Ὅσο γιά τά ἀγαθά πού ἐμεῖς προσφέραμε στοὺς ἄλλους, ὁ καλύτερος τρόπος νά τά δοῦμε εἶναι νά ἐξετάσουμε μέ χρονολογική σειρά τά κατορθώματα τῆς πόλης μας ἀπό τήν ἀρχαία ἐποχή. Σέ μιά τέτοια θεώρηση θά διαπιστώσουμε ὅτι ή πόλη μας 27 ὄχι μονάχα στάθηκε ή πρώτη πάντα στοὺς πολεμικούς ἀγῶνες, ἀλλά καί δημιούργησε ἀποκλειστικά σχεδόν τόν πολιτισμό πού ἔχουμε καί πού μ' αὐτόν ρυθμίζουμε τίς σχέσεις μεταξὺ μας καί μᾶς ἐξασφαλίζει τή δυνατότητα νά ζοῦμε ἀνθρωπινά. Ἀναγκαστικά ὅμως ἀπό ὅλες τίς εὐεργεσίες θά διαλέξουμε ὄχι βέβαια αὐτές πού ἦταν ἀσήμαντες — γι' αὐτό καί πέρασαν ἀπαρατήρητες καί δέν ἔγινε λόγος — ἀλλά ἐκεῖνες πού, γιά τήν ἀποφασιστική τους σημασία, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι παντοῦ καί πάντοτε τίς θυμοῦνται καί τίς μνημονεύουν.

Καί πρῶτα - πρῶτα αὐτό πού εἶχε πρωταρχική καί ἄμεση ἀνά- 28

26 Ἡ προσφορά
στοὺς
Ἕλληνας τῶν
ἑλικῶν
ἀγαθῶν της.

- γκη¹⁴ ὁ ὄργανισμός μας τό πήρε ἀπό τήν πόλη μας. Μπορεῖ βέβαια αὐτό νά εἶναι μονάχα μῦθος, ὅμως ἀξίζει καί τώρα νά τόν πῶ: Ἡ Δήμητρα, μέσ στίς περιπλανήσεις της ὅταν τῆς ἔκλειψαν τήν Κόρη¹⁵, ἔφτασε κάποτε στή χώρα μας. Συμπάθησε λοιπόν τούς προγόνους μας γιά ὅσα καλά τῆς κάμανε — δέν μπορεῖ ἄλλος νά τά μάθει αὐτά ἐξόν ἀπό τούς μυημένους στά Ἐλευσίνια Μυστήρια¹⁶ — καί τούς χάρισε δῶρα διπλά, δῶρα πού ἔχουν πολύ μεγάλη ἀξία: Τούς καρπούς τῆς γῆς ἀπό τή μιά μεριά, πού μᾶς βοήθησαν νά μή ζοῦμε σάν τά θεριά, καί τά Μυστήρια τῆς Ἐλευσίνας ἀπ' τήν ἄλλη, πού δίνουν ἐλπίδες γλυκές στούς μυημένους γιά τό τέλος τῆς ζωῆς μας, γιά τήν αἰωνιότητα.
- 29 Ἡ πόλη μας ὅμως, πού εὐτύχησε νά ἔχει τήν ἀγάπη τῶν θεῶν, εἶχε καί ἄμετρη ἀγάπη γιά τόν ἄνθρωπο. Τόσα ἀγαθά πού ἀπόχτησε δέν τά ἔκρυψε ζηλότυπα ἀπό τούς ἄλλους· ἀπό ὅσα πήρε σέ ὅλους ἔδωσε. Καί νά, τά Ἐλευσίνια Μυστήρια καί τώρα ἀκόμα κάθε χρόνο τά τελοῦμε¹⁷· τή χρήση πάλι, τήν καλλιέργεια καί τήν ὠφέλεια ἀπό τούς δημητριακοὺς καρπούς σέ ὅλους χωρίς ἐξαίρεση τή δίδαξε. Γιά ὅλα αὐτά κανεῖς δέ θά μπορούσε νά ἀμφιβάλει, ἂν μάλιστα προσθέσω λίγα ἀκόμα.
- 30 Πρῶτα—πρῶτα τό ἐπιχείρημα πῶς ἡ παράδοση αὐτή εἶναι πολύ παλιά, πού θά μπορούσε ἴσως νά μᾶς κάνει νά μήν τή λογαριάσουμε, αὐτό τό ἴδιο ἐπιχείρημα δικαιολογημένα θά μπορούσε καί νά ἀποδείξει ὅτι ἔγιναν στήν πραγματικότητα ὅσα λέγονται. Ἀφοῦ πολλοί ἔχουν μιλήσει γιά τήν παράδοση αὐτή καί ὅλοι τήν ἔχουν ἀκουστά, ἐπιβάλλεται νά θεωροῦμε τά λεγόμενα ἀπόλυτα ἀξιόπιστα καί ὄχι λόγια καινούρια ἀδοκίμαστα ἀπό τό χρόνο. Ἐπειτα δέν εἶναι τό μοναδικό μας ἐπιχείρημα ὅτι ὁ μῦθος καί ἡ παράδοση φτάνουν στίς μέρες μας ἀπό τά πολύ παλιά· ἔχουμε δυνατότητα νά χρησιμοποιήσουμε καί ἄλλες ἀποδείξεις, πιό ἰσχυρές ἀκόμα ἀπό αὐτό.
- 31 Οἱ περισσότερες δηλ. ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας κάθε χρόνο στέλνουν στήν πόλη τή δικιά μας, ἀνάμνηση τῆς παλιάς εὐεργασίας, τίς ἀπαρχές¹⁸ ἀπό τή συγκομιδή τους· ὅσες μάλιστα ἀθέτησαν τό χρέος τους αὐτό, πολλές φορές τίς πρόσταζε ἡ Πυθία νά φέρουν τόν καρπό καί νά ἐκπληρώσουν ἔτσι τήν πατροπαράδοτη ὑποχρέωσή τους ἀπέναντι στήν πόλη μας. Σέ τί ἄλλο λοιπόν θά ἀξίζε νά ἔχουμε πιότερη ἐμπιστοσύνη, ἂν ὄχι σέ ὅ,τι χρησιμοδοτεῖ ὁ θεός καί συμφωνοῦν μ' αὐτό καί πολλοί Ἕλληνες; Ἀκόμα περισσότερο πού οἱ

παλιές μας παραδόσεις συμβαδίζουν απόλυτα με τὰ σημερινά μας ἔργα καὶ ἐτοῦτα πάλι συμφωνοῦν με ὅσα οἱ παλιοὶ μᾶς ἔχουν παραδώσει.

Ἄνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ἂν τὰ ἀφήσουμε ὅλα κατὰ μέρος 32 καὶ ἐξετάσουμε τίς πρῶτες στιγμές πού ἐμφανίστηκε ὁ ἄνθρωπος στή γῆ, θά δοῦμε πῶς οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι δέ βρῆκαν ἔτοιμα τὰ μέσα τῆς ζωῆς πού ἔχουν τώρα, ἀλλά σιγά — σιγά τὰ ἀνακάλυψαν οἱ ἴδιοι. Ποιοὶ ὅμως ἀπὸ ὅλους πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ἢ ὅτι τὰ δέχτηκαν χάρισμα ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἢ ὅτι τὰ ἀνακάλυψαν ψάχνοντας οἱ ἴδιοι; "Οχι 33 αὐτοὶ πού ὅλοι παραδέχονται πῶς εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι, οἱ πιό προικισμένοι γιὰ τίς τέχνες καὶ οἱ πιό εὐσεβεῖς πρὸς τοὺς θεοὺς; Περιττό τώρα νὰ ἀναπτύξω πόση τιμὴ ἀξίζει σ' αὐτούς πού ἐγιναν οἱ δημιουργοὶ τόσο μεγάλων ἀγαθῶν. Εἶναι βέβαιο ὅτι κανεὶς δέ θά μπορούσε νὰ βρεῖ δῶρο τόσο σημαντικό, ἀντάξιο στὰ κατορθώματά τους.

Γιὰ τὴ σπουδαιότερη λοιπὸν εὐεργεσία, πού στάθηκε ἡ πρώτη, 34 κοινὴ γιὰ ὅλον τὸν κόσμον, αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ. Τὰ ἴδια πάλι χρόνια ἡ πόλη μας ἔβλεπε τοὺς βαρβάρους νὰ κατέχουν τὸ πιό μεγάλο μέρος ὅλου τοῦ κόσμου τότε, τὴν ὥρα πού οἱ Ἕλληνες, ἀσφυκτικὰ κλεισμένοι σ' ἓναν τόπο στενό, ἀπὸ ἔλλειψη ἀκριβῶς ζωτικῆς χώρου, ἀλληλοεπιβουλεύονταν καὶ ὁ ἓνας ἐξεστράτευε κατὰ τοῦ ἄλλου, με ἀποτελεσματῶ ἄλλοι νὰ χάνονται ἀπὸ τὴν πείνα καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὸν πόλεμο. Μπροστά σέ μιὰ τέτοια κατάσταση δέν ἦταν βέβαια δυνατὸ νὰ 35 ἀδιαφορήσει : "Ἔστειλε στίς διάφορες πόλεις ἀρχηγούς, παράλαβαν τοὺς πιό φτωχοὺς, ἐγιναν στρατηγοὶ τους καὶ νίκησαν με τὰ ὅπλα τοὺς βαρβάρους· ἔδρυσαν ὕστερα πόλεις πολλές στίς δυὸ ἡπείρους, ἀποίκισαν ὅλα τὰ νησιά καὶ ἔσωσαν ἔτσι τοὺς συντρόφους τους, μὰ καὶ ὅσους εἶχαν μείνει πίσω στὴν πατρίδα : Στούς τελευταίους, βλέ- 36 πετε, ἄφησαν ἀρκετὴ γῆ, γιὰ νὰ ἐργάζονται, ἐνῶ στοὺς συντρόφους τους ἔδωσαν περισσότερη ἀπὸ ὅση εἶχαν πρὶν, τώρα μάλιστα πού εἶχαν δικές τους ὅλες τίς χώρες πού κατέχουμε καὶ σήμερα. Ἔτσι διευκόλυναν πολὺ καὶ ὅσους ὕστερα θέλησαν νὰ μιμηθοῦν τὴν πόλη μας καὶ νὰ ἰδρῦσουν ἀποικίες· δέν εἶχαν πιά ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπίσουν ἓνα σωρὸ κινδύνους γιὰ τὴν κατάκτηση μιᾶς νέας χώρας, ἀφοῦ μπορούσαν νὰ πᾶν καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν εὐκόλα σ' αὐτές πού ἤδη εἶχαμε κατακτήσει ἐμεῖς.

"Ἦστερα ἀπὸ αὐτὰ τοιοῦς θά μπορούσε νὰ προβάλλει ἡγεμονία με 37

περισσότερα δικαιώματα μές στή βαθιά παράδοση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τούτην ἐδῶ, πού παρουσιάστηκε προτοῦ ἀκόμα ἰδρυθοῦν εἰ περισσότερες ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας; Καί ἀκόμα ποιά ἡγεμονία θά μπορούσε νά κάυχηθεῖ πώς στάθηκε πιό χρήσιμη ἀπό τή δικιά μας, πού ἀναστάτωσε¹⁹ τούς βαρβάρους καί ὀδηγήσε τούς Ἕλληνες σέ μιὰ τέτοια οἰκονομική εὐημερία;

Ἡ προσφορά 38
τῶν πνευμα-
τικῶν ἀγαθῶν
της.

Νά μή θαρρεῖτε ὅμως πώς, ἀφοῦ κατάφερε νά πραγματοποιήσει τά πιό σπουδαῖα ἔργα, ἀδιαφόρησε γιά τά ἄλλα. Βέβαια θεώρησε πρωταρχικό της χρέος νά βρεῖ ψωμί γιά ὅσους πεινοῦσαν — καί εἶναι ἀνάγκη ὅλοι, ὅσοι φιλοδοξοῦν νά διοικήσουν ἱκανοποιητικά ὅλους τούς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς μας, αὐτό τό πρόβλημα νά ἀντιμετωπίζουν πρῶτα. Πιστεύοντας ὅμως πώς μιὰ ζωή, πού ἀποβλέπει νά ἱκανοποιήσει μονάχα οἰκονομικές ἀνάγκες, δέν ἔχει τή δύναμη νά κάμει τούς ἀνθρώπους νά τήν ἐπιθυμοῦν, φρόντισε τόσο καί γιά τίς ἄλλες μας ἀνάγκες, ὥστε ἀπό τά πνευματικά ἀγαθά, πού ἔχουμε ὅλοι σήμερα — αὐτά πού δέν τά πήραμε ἀπό τούς θεούς, ἀλλά τά δημιουργήσαμε οἱ ἴδιοι μέ τήν κοινή προσπάθεια — τίποτα δέν ἔγινε χωρίς τήν ἀποφασιστική συμβολή τῆς δικιάς μας πόλης· ἀντίθετα τά πιό πολλά ὀφείλουν τήν ὑπαρξή τους ἀποκλειστικά σ' αὐτήν.

- 39 Θέλω νά πῶ ὅτι βρῆκε τούς Ἕλληνες νά ζοῦνε χωρίς νόμους καί νά εἶναι σκόρπιοι ἐδῶ καί ἐκεῖ, νά καταδυναστεύονται ἀπό τυράννους ἢ νά χάνονται ἀπό ἀναρχία, καί τούς ἀπάλλαξε ἀπό ὅλα τά κακά αὐτά, ἄλλους ἀναλαμβάνοντας τήν προστασία τους καί σ' ἄλλους προβάλλοντας τόν ἑαυτό της γιά ὑπόδειγμα εὐνομούμενης πολιτείας· εἶναι γνωστό πώς πρώτη αὐτή καθιέρωσε νομοθεσία καί
- 40 διαμόρφωσε πολίτευμα δημοκρατικό²⁰. Τό ἀποδείχνει εὐκόλα τό ἐξῆς γεγονός: Στά πανάρχαια χρόνια, ἔταν γίνονταν καταγγελίες γιά ἐγκλήματα καί ἤθελαν νά λύσουν τίς διαφορές τους μέ βάση τή λογική καί ὄχι μέ τρόπο αὐθαίρετο²¹, στήριζαν πάντα τήν κρίση τους στίς διατάξεις τῶν δικῶν μας νόμων. Ἀλλά καί ἀπό τίς τέχνες, τόσο τίς βιοποριστικές, ὅσο καί αὐτές πού ἐπινοήσαμε γιά τήν ψυχαγωγία μας, ἄλλες τίς ἀνακάλυψε ἡ πόλη μας καί ἄλλες τίς καλλιέργησε ἀκόμα πιό πολύ καί τίς παράδωσε στούς ἄλλους νά τίς χρησιμοποιήσουν.

- 41 Τούς ἄλλους τομεῖς ἔπειτα τῆς πολὺπλευρης δραστηριότητάς της τούς ρύθμισε μέ πνεῦμα τόσο φιλόξενο καί τόσο στοργικό γιά ὅλους, ὥστε νά προσαρμόζονται καί σ' αὐτούς πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό χρή-

ματα και σε όσους θέλουν να απολαύσουν τα αγαθά τους· δεν ήταν άστοργη ούτε για όσους τούς ευλόγησε ή τύχη ούτε για κείνους που δυστυχούσανε στον τόπο τους, αλλά εξασφάλισε στους πρώτους ευχάριστη και άνετη ζωή²², στους άλλους πάλι σίγουρο καταφύγιο και ασφάλεια²³.

Ἄκόμα είναι γνωστό πώς κάθε χώρα βέβαια δεν παρουσιάζει 42 αὐτάρκεια σε όλα τὰ προϊόντα : Ἄλλα τῆς λείπουν καὶ ἄλλα τὰ ἔχει παραπάνω ἀπὸ τίς ἀνάγκες της. Ἔτσι ὑπάρχει μέγα πρόβλημα ποῦ νὰ διαθέσει τὸ περίσσευμα καὶ ἀπὸ ποῦ νὰ κάνει εἰσαγωγή γιὰ τὰ ἄλλα. Καὶ αὐτὸ ὅμως τὸ πρόβλημα ἢ πόλη μας τὸ ἀντιμετώπισε μέ τρόπο ἀποφασιστικό : Στὴ μέση τῆς Ἑλλάδας ἔκαμε ἐμπορικό κέντρο τὸν Πειραιά, ὅπου συγκεντρώνονται τόσα προϊόντα, ὥστε αὐτὰ ποῦ εἶναι δύσκολο νὰ τὰ προμηθευτεῖς καθένα καὶ ἀπὸ τόπον ἄλλο, ἐδῶ τὰ βρίσκεις εὐκολα ὅλα συγκεντρωμένα.

Σ' αὐτούς λοιπὸν ποῦ καθιέρωσαν τίς πανελλήνιες γιορτές ται- 43 ριάζει δίκαιος ἔπαινος. Μᾶς κληροδότησαν τὸ θαυμάσιο ἔθιμο νὰ μαζευόμαστε ὅλοι μαζί στὸν ἴδιο τόπο ὕστερα ἀπὸ σπονδές καὶ ἀπὸ διάλυση τῆς ἔχθρας ποῦ μᾶς χώριζε²⁴. νὰ ἐνώνουμε κατόπιν τίς προσευχές καὶ τίς θυσίες μας καὶ νὰ θυμόμαστε τοὺς παλιούς συγγενικούς δεσμούς μας, νὰ ἔχουμε πιὸ φιλικὴ διάθεση στοῦ μέλλον ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλο καὶ τέλος νὰ ἀνανεώνουμε τίς παλιές φιλίες καὶ νὰ δημιουργοῦμε νέες. Οὔτε λοιπὸν γιὰ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους οὔτε 44 καὶ γιὰ τίς προικισμένες φύσεις εἶναι ἄσκοπη ἢ προσέλευση στίς πανελλήνιες γιορτές, ἀφοῦ οἱ τελευταῖοι ἔχουν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξουν τὰ προσόντα τους μπροστὰ στοῦ συγκεντρωμένο πλῆθος τῶν Ἑλλήνων²⁵ καὶ οἱ ἄλλοι μποροῦν νὰ τοὺς καμαρώσουν ποῦ κάνουν μεταξὺ τους ἀγώνα εὐγενικό. Καὶ ὅλοι εἶναι εὐχαριστημένοι, ἀφοῦ ὅλοι ἔχουν μέ τί νὰ ἱκανοποιηθοῦν : Οἱ θεατές βλέπουν τοὺς ἀθλητές νὰ ἀγωνίζονται γιὰ χάρη τους καὶ τοῦτοι πάλι σκέφτονται πὼς ὅλοι ἤρθαν γιὰ νὰ τοὺς καμαρώσουν. Ἀφοῦ λοιπὸν τόσο καλὸ κάνουν σ' ἐμᾶς οἱ πανελλήνιες συγκεντρώσεις, ἦταν φυσικό νὰ μὴ μείνει πίσω ἢ πόλη μας οὔτε καὶ σ' αὐτές.

Καὶ πράγματι ἀπόχτησε θεάματα πάρα πολλὰ καὶ θαυμαστά²⁶, 45 ἄλλα πολυτελῆ καὶ πολυδάπανα, ἄλλα ὀνομαστά γιὰ τὴν ἀξία τους τὴν καλλιτεχνική καὶ ἄλλα πάλι ποῦ συνδυάζουν καὶ τὰ δύο. Καὶ εἶναι τόσο τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ποῦ καταφθάνουν συνέχεια στὴν

- πόλη μας, ὥστε, ἂν κάτι καλὸ ὑπάρχει στὴν ἐπικοινωνία αὐτὴ ἀναμε-
σα στοὺς ἀνθρώπους, καὶ αὐτὸ τὸ ἀπόλαυσε ἡ πόλη μας. Πέρα ἀπὸ
αὐτὰ ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ βρεῖ κανεὶς ἐδῶ φίλους εὐκρινεῖς καὶ
συντροφικὲς κάθε λογῆς²⁷, νὰ δεῖ ἀγῶνες δρόμου καὶ σωματικῆς ἀλ-
κῆς, ἀγῶνες λόγου, πνεύματος καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ ἀν-
46 θρώπου, καὶ γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ πιὸ μεγάλα ἔπαθλα. Γιατί, ἐκτός ἀπὸ
ὅσα ἀθλοθετεῖ ἡ ἴδια, τὰ καταφέρει νὰ προσφέρουν καὶ οἱ ἄλλες πό-
λεις τῆς Ἑλλάδας· καὶ αὐτὸ γιὰτί ὅσα ἐμεῖς κρίνουμε ἄξια, ἀμέσως
ἀποχοῦν μιὰ τέτοια φήμη, πού τὰ ἀγαπᾶει ὅλος ὁ κόσμος. Ἐξέχωρα
ἀπὸ αὐτὰ οἱ ἄλλες πανελλήνιες συγκεντρώσεις γίνονται σέ χρονικά
διαστήματα ἀραιά²⁸ καὶ διαλύονται γρήγορα, ἐνῶ ἡ πόλη ἡ δικιά μας
εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη γιορτὴ γιὰ ὅσους φτάνουνε σ' αὐτὸν τὸν τόπο.
- 47 Ἡ πόλη μας δίδαξε ἐπίσης ὅτι ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος²⁹
τὰ ἐπινόησε καὶ ἔδωσε μορφή σέ ὅλα αὐτὰ, μᾶς ἔδωσε τὰ ἐφόδια
νὰ μεταφέρουμε τὴ θεωρία σέ πράξη, γλύκανε τίς σχέσεις μεταξύ
μας, ξεχώρισε τίς συμφορές σ' αὐτές πού φέρνει ἡ ἀμάθεια καὶ
αὐτές πού φέρνει ἡ ἀνάγκη καὶ μᾶς ἔμαθε νὰ φυλαγόμαστε ἀπὸ τίς
πρῶτες καὶ νὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ καρτερία τίς ἄλλες. Ἡ πόλη
μας ἀναγνώρισε ἀκόμα τὴν πρέπουσα ἄξια στὴν τέχνη τοῦ λόγου, πού
ὅλοι λαχταροῦν νὰ ἀποκτήσουν, φθονοῦν ὥστοςο αὐτοὺς πού τὴν κα-
48 τέχουν. Καὶ αὐτὸ γιὰτί ἔχει βαθιὰ ἐπίγνωση πῶς εἶναι τὸ μόνον φυσικὸ
μας πλεονέκτημα ἀπέναντι στὰ ζῶα καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι πού μᾶς
κάνει νὰ ξεχωρίζουμε ἀπὸ ἐκεῖνα σέ ὅλες τίς ἄλλες ἐκδηλώσεις μας·
βλέπει καλά ὅτι ἡ τύχη στίς ἄλλες βέβαια πλευρές τῆς ἀνθρώπινης
δραστηριότητος εἶναι ἔτσι ἰδιότροπη καὶ ἄστατη, ὥστε πολλές φορές
δέν πετυχαίνουν στὴ ζωὴ οἱ μυαλωμένοι, ἐνῶ τὰ καταφέρνουν οἱ ἀνό-
ητοι, καὶ μονάχα οἱ λόγοι πού εἶναι καμωμένοι μὲ ὁμορφιά καὶ τέ-
χνη δέν εἶναι δυνατό νὰ βγοῦν ἀπὸ ἀμαθεῖς καὶ ἄξεστους, παρά εἶναι
49 δημιουργήματα πνευμάτων φωτεινῶν καὶ προικισμένων. Ἐρεῖ ἀκό-
μα ὅτι οἱ καλλιεργημένοι καὶ αὐτοὶ πού θεωροῦνται ἄξεστοι σ' αὐτὸ
τὸ σημεῖο διαφέρουν μεταξύ τους βασικά, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀνατράφη-
καν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅπως ταιριάζει σέ ἐλεύθερους δέν ξεχωρίζουν ἀπὸ
τὴν παλικαριά καὶ ἀπὸ τὰ πλούτη τους καὶ ἀπὸ ἄλλα τέτοια ἀγαθὰ·
ἡ ἱκανότητα στὸ λόγο εἶναι πού τοὺς προβάλλει καὶ ἀποτελεῖ κατὰ
κοινὴ ὁμολογία τὸ ἀλάνθαστο κριτήριον γιὰ τὸ βαθμὸ καλλιέργειας
πού διαθέτει ὁ καθένας· καὶ ὅσοι χειρίζονται τὸ λόγο μὲ ἱκανότητα δέν

έχουν δύναμη μόνο στον τόπο τους, αλλά και στά άλλα μέρη τούς τιμούν.

Τόσο πολύ ξεπέρασε ή πόλη μας, όλους τούς άλλους στην πνευμα- 50
τική ανάπτυξη και στην τέχνη του λόγου, ώστε οι δικοί της μαθητές έγιναν δάσκαλοι στους άλλους³⁰. τό όνομα πάλι "Έλληνες κατόρθωσε νά μή συμβολίζει πιά τήν καταγωγή, αλλά τήν καλλιέργεια του πνεύματος, και "Έλληνες νά όνομάζονται πιά πολύ όσοι δέχτηκαν τον τρόπο τής δικιάς μας άγωγής και μόρφωσης παρά αυτοί που έχουν τήν ίδια μέ έμάς καταγωγή.

Γιά νά μή δώσω όμως τήν έντύπωση πώς πελαγοδρομώ σε λε-
πτομέρειες, ενώ στην άρχή ύποσχέθηκα πώς θά αναπτύξω όλο τό θέ-
μα στή γενική μορφή του, και για νά μή φανεί πώς πλέκω έγκώμιο
στην πόλη μας μέ όλα τά παραπάνω, γιατί άδυνατώ νά τήν επαιέσω
για τά πολεμικά της κατορθώματα, άς πούμε πώς τά είπα όλα αυτά
για όσους ικανοποιείται τό φιλότιμό τους όταν άκούνε τέτοια θέματα.
Έγώ προσωπικά νομίζω ότι στους προγόνους μας δέν ταιριάζει μικρό-
τερη τιμή για τούς πολεμικούς κινδύνους που αντιμετώπισαν από όση
για τίς άλλες ευεργεσίες που πρόσφεραν στους "Έλληνες. Δέν ήταν δά 52
ούτε μικροί ούτε άσήμαντοι ούτε και λίγοι οι άγώνες που ύπόμειναν
άντίθετα, πολλοί και μεγάλοι και φοβεροί! "Άλλοι για νά υπερασπί-
σουν τή δικιά τους χώρα και άλλοι για τήν έλευθερία των 'Ελλήνων —
Είναι γνωστό πώς πάντοτε διέθεταν τή δύναμη τής πόλης για τό
κοινό συμφέρο τής 'Ελλάδας και για τήν υπεράσπιση 'Ελλήνων,
που δεινοπαθοῦσαν. Γι' αυτό δά και μάς κατακρίνουν μερικοί πώς 53
τάχα δέ σκεφτόμαστε λογικά, αφού είχαμε τήν άνόητη συνήθεια
νά βοηθοῦμε τούς αδύνατους — λές και δέ βοηθάνε τέτοια λόγια
αυτούς που θέλουν νά μάς επαιέσουν! Υιοθετήσαμε αυτή τήν ταχτι-
κή όχι γιατί δέν ξέρουμε τί ρόλο παίζουν οι ίσχυρές συμμαχίες για τήν
ασφάλειά μας· ξέρουμε καλύτερα από τούς άλλους τίς συνέπειες μιās
τέτοιας ταχτικῆς, αλλά τό βρίσκουμε πιά έντιμο νά υπερασπίσουμε
τούς πιά αδύναμους έναντία στό συμφέρο μας, παρά νά συνεργοῦμε
στις άδικίες των ίσχυρών, μόνο και μόνο για νά έξασφαλίσουμε υλικά
κέρδη.

"Ισως θά ήταν δυνατό νά αντίληφθει κανείς τή νοοτροπία και 54
τή δύναμη τής πόλης μας από τίς επικλήσεις για βοήθεια που μερι-
κοί μάς έκαναν ως τώρα. Αυτές που τώρα τελευταία έγιναν ή

51 *Πολεμικές
υπηρεσίες τής
'Αθήνας πριν
από τά
Μηδικά.*

- ἦταν γιά ἀσήμαντα ζητήματα θά τίς παραλείψω. "Ὅμως πολύ προ-
 τοῦ νά γίνουν τά Τρωϊκά — ἀπό ἐκεῖ εἶναι σωστό νά ἀντλοῦν ἐπιχει-
 ρήματα ὅσοι προβάλλουν δικαιώματα πατροπαράδοτα — ἤρθαν οἱ
 γιοί τοῦ Ἡρακλῆ³¹ καί λίγο πρὶν ὁ Ἄδραστος³² τοῦ Ταλαοῦ καί βασι-
 55 λίας τοῦ Ἄργου. Ὁ τελευταῖος ἀπότυχε στήν ἐκστρατεία κατά τῆς
 Θήβας καί δέν εἶχε τή δύναμη ὁ ἴδιος νά σηκώσει καί νά θάψει τούς νε-
 κρούς πολεμιστές του, πού εἶχαν πέσει κάτω ἀπό τά τείχη τῆς Καδ-
 μείας. Ζήτησε λοιπόν ἀπό τήν πόλη μας νά τόν συνδράμει σ' αὐτή
 τή συμφορά — πού σέ ὅλους εἶναι δυνατό νά τύχει — καί νά μὴν ἀνε-
 χτεῖ νά μένουν ἄταφοι οἱ σκοτωμένοι στούς πολέμους, οὔτε νά κατα-
 56 πατῆθῃ παλιά συνήθεια καί νόμος ἱερός πατροπαράδοτος. Τά τέκνα
 πάλι τοῦ Ἡρακλῆ, κυνηγημένα ἀπό τήν ἔχθρα τοῦ Εὐρυσθέα, ἄφη-
 σαν κατά μέρος τίς ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας σάν ἀνίκανες νά τούς
 προσφέρουν συνδρομή στή δυστυχία τους καί πίστεψαν πώς μόνο ἡ
 δικιά μας ἦταν σέ θέση νά τούς παρασταθεῖ γιά τό καλό πού ὁ πατέ-
 ρας τους ἔκανε σέ ὅλη τήν ἀνθρωπότητα.
- 57 Ἐπίσης ἀπό ὅλα αὐτά φαίνεται ὀλοκάθαρα πώς καί τά χρόνια ἐκεῖνα ἡ
 πόλη μας εἶχε τά πρωτεῖα : Ποιός τάχα θά εἶχε τό κουράγιο νά κάνει
 ἐπικλήσεις γιά βοήθεια ἢ σέ κατώτερους του ἢ στούς ὑποταγμένους σέ
 ἄλλους καί δέ θά λογάριάζε τούς πιό ἰσχυρούς; Ἀκόμα περισσότερο
 πού τά ζητήματά τους δέν εἶχαν χαρακτήρα ἰδιωτικό, ἀλλά παρουσία-
 ζαν ἐνδιαφέρον γενικό, καί ἦταν φυσικό νά ἀσχοληθοῦν μέ αὐτά μονάχα
 ὅσοι διεκδικοῦσαν τό δικαίωμα νά κατευθύνουν τίς τύχες τῶν Ἑλλήνων.
- 58 Ἐπιπλέον δέ φαίνεται νά διαψεύστηκαν οἱ ἐλπίδες τους, πού
 τούς ὀδήγησαν νά καταφύγουν στούς προγόνους μας. Ἀνάλαβαν,
 ὅπως ξέρουμε, ἀπό τή μιά μεριά τόν πόλεμο ἐναντία στούς Θηβαίους,
 γιά νά πετύχουν νά ἐνταφιαστοῦν οἱ νεκροί, καί ἀπό τήν ἄλλη τά ἔβα-
 λαν μέ τή δύναμη τοῦ Εὐρυσθέα γιά τό χατήρι τῶν παιδιῶν τοῦ Ἡ-
 ρακλῆ. Ἐτσι ἀνάγκασαν μέ ἐκστρατεία τούς Θηβαίους νά παραδώ-
 σουν τούς νεκρούς στούς συγγενεῖς τους νά τούς θάψουν· ἀλλά καί
 τό στρατό τῶν Πελοποννησίων, πού ἔκαμε εἰσβολή στή χώρα μας
 μαζί μέ τόν Εὐρυσθέα, τόν καταδίωξαν, τόν νίκησαν στή μάχη καί
 ἔδωσαν γερό χτύπημα στήν ὑπεροψία καί τή θρασύτητα ἐκείνου.
- 59 Καί γιά τά ἄλλα τους κατορθώματα βέβαια τούς θαυμάζουν τούς
 προγόνους μας, ὅμως φήμη ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπόχτησαν ἀπό τίς
 πράξεις τους αὐτές. Δέν πέτυχαν δά καί μικρό πράγμα: "Ἀλλάξαν τόσο

τύχη και στίς δύο περιπτώσεις πού ἀνάφερα πιά πάνω, ὥστε αὐτός πού ἔκρινε σωστό νά μᾶς ἰκετεύσει γύρισε πίσω, ἀφοῦ πέτυχε ὅλα ὅσα ζήτησε, μέ τή βία, ἀπ' τοὺς ἐχθρούς του· ὁ Εὐρυσθέας πάλι, πού ἔλπισε γιά μιὰ στιγμή πώς θά μᾶς ἐπιβληθεῖ μέ τή βία, πιάστηκε αἰχμάλωτος καί ἀναγκάστηκε νά πέσει στά πόδια μας ἰκέτης. Αὐτός 60 πού σέ ὅλη τή ζωή του ἔδινε ἐντολές καί καταδυναστεύε ἐκεῖνον, πού ξεπέρασε τή φύση τήν ἀνθρώπινη—ἦταν γιός τοῦ Δία³³, μά καί σάν ἀνθρώπος θεϊκιά δύναμη εἶχε—ὅταν ἔκανε τό λάθος νά τά βάλει μαζί μας, τόσο ἀνάποδα τοῦ ἦρθαν τά πράγματα, ὥστε ἔπεσε στά χέρια τῶν ἀπογόνων τοῦ θύματός του καί τελείωσε ντροπιασμένος τή ζωή του.

Παρόλο πού πολλές ἦταν οἱ εὐεργεσίες πού προσφέραμε στήν 61 πόλη τῶν Σπαρτιατῶν, ἡ περίσταση τό ἔφερε νά σᾶς μιλήσω μοναχά γι' αὐτήν. Καί αὐτό γιατί οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν βασιλιάδων τῆς Σπάρτης καί ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλῆ, στηριγμένοι ἀκριβῶς στή σωτηρία πού τοὺς ἐξασφαλίσουμε ἑμεῖς, κατέβηκαν στήν Πελοπόννησο, πῆραν τό Ἄργος, τή Λακεδαίμονα καί τή Μεσσήνη, ἔδρυσαν ὕστερα τή Σπάρτη καί ἔγιναν οἱ δημιουργοί τῶν ἀγαθῶν πού ἀπολαβαίνουσι τώρα ὅλοι. Ὅλα αὐτά βέβαια ἔπρεπε νά τά θυμοῦνται ἐκεῖνοι 62 καί σέ καμιά περίπτωση νά μήν εἰσβάλουν στή χώρα τούτη, ἀπό ὅπου ξεκίνησαν καί ἀπόχτησαν τόση εὐημερία· ποτέ νά μή βάζουν σέ κίνδυνο τήν πόλη αὐτή, πού ἀντιμετώπισε κινδύνους, γιά νά ὑπερασπίσει τά τέκνα τοῦ Ἡρακλῆ· οὔτε καί νά ἔχουν τήν ἀξίωση νά κάνουν σκλάβοι τους³⁴ τήν πόλη, πού ἔσωσε τό γένος τοῦ Ἡρακλῆ, τή στιγμή μάλιστα πού κάνουν βασιλιάδες τοὺς ἀπογόνους του.

Μά καί ἂν ἀκόμα πρέπει νά ἀφήσω κατά μέρος τήν καλοσύνη 63 πού τοὺς δείξαμε καί τήν εὐγνωμοσύνη πού χρωστοῦν σ' ἐμᾶς, γιά νά ξαναγυρίσω στό βασικό μου θέμα καί νά σᾶς πῶ τά πράγματα χωρίς περιστροφές, ἔχω νά πῶ ὅτι δέν εἶναι πατροπαράδοτη συνήθεια τῶν Ἑλλήνων νά διευθύνουν οἱ ξενοφερμένοι³⁵ τοὺς αὐτόχθονες³⁶, οὔτε καί ὅσοι εὐεργετήθηκαν τοὺς εὐεργέτες τους, οὔτε καί αὐτοί πού πέσανε στά γόνατα θερμοπαρακαλώντας ὅσους τοὺς δέχτηκαν μέ καλοσύνη καί ἀνθρωπιά.

Μπορῶ ὅμως νά ἀποδείξω αὐτά καί πιά συνοπτικά: Ἀπό 64 τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας, ἂν βγάλεις τή δικιά μας, ἦταν καί εἶναι οἱ πιά μεγάλες τό Ἄργος, ἡ Θήβα καί ἡ Σπάρτη. Οἱ πρόγονοί μας ὅμως τόσο τοὺς πέρασαν ὅλους αὐτούς, ὥστε γιά τό χατήρι τῶν

- Ἄργείων, ὅταν ἔπαθαν τῆ συμφορά ἐκείνη, ἐπέβαλαν τῆ θέλησή τους
 στους Θηβαίους, τῆ στιγμή μάλιστα πού ἐτοῦτοι ἦταν γεμάτοι ἔπαρ-
 65 ση, πού νίκησαν. Ἐπειτα γιά τούς ἀπογόνους τοῦ Ἡρακλῆ νίκη-
 σαν πολεμώντας τούς Ἄργείους καί τούς ἄλλους Πελοποννησίους.
 Τέλος μέ τόν πόλεμο κατά τοῦ Εὐρυσθέα ἔσωσαν αὐτούς πού ἴδρυσαν
 τῆ Σπάρτη καί σήμερα τήν κυβερνοῦν. Ἔστερα ἀπ' ὅλα αὐτά δέν
 ξέρω μέ ποιόν τρόπο θά μπορούσε νά ἀποδείξει κανεῖς σαφέστερα τό
 δικαίωμα πού ἔχουμε γιά τήν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων.
- 66 Τώρα, νομίζω, ἤρθε ἡ ὥρα νά μιλήσω καί γιά τά κατορθώματα
 τῆς πόλης κατά τῶν Περσῶν, κυρίως γιατί βασικό θέμα τοῦ λόγου
 μου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἡγεμονία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τους. Ἄν ἀπα-
 ριθμοῦσα ὅμως ὅλους ἐκείνους τούς ἀγῶνες, θά ἔτρωγα χωρίς ἄλλο
 πολύ χρόνο· γι' αὐτό, ὅπως καί παραπάνω, θά σταθῶ μόνο στους
 πύο σημαντικούς.
- 67 Οἱ Θράκες λοιπόν, οἱ Σκύθες³⁷ καί οἱ Πέρσες ὅπωςδῆποτε εἶναι
 τά πύο πολεμικά ἀπό τά βαρβαρικά ἔθνη καί ἔχουν τήν πύο μεγάλη
 δύναμη. Ὅλοι αὐτοί τά βάλανε μαζί μας, καί ἡ πόλη ἀντιμετώπισε
 σκληρούς ἀγῶνες ἐναντίον τους. Τί θά ἀπομείνει τώρα γιά ἐπιχείρη-
 μα σ' αὐτούς πού ὑποστηρίζουν τό ἀντίθετο, ἀφοῦ θά ἀποδειχτεῖ ὅτι,
 ὅσοι ἀπό τούς Ἑλληνας ἀδυνατοῦσαν νά βροῦν τό δίκιο τους, σ' ἐμᾶς
 κατάφευγαν γιά προστασία καί, ὅσοι ἀπό τούς βαρβάρους εἶχαν σκο-
 πό νά ὑποδουλώσουν τούς Ἑλληνας, πρῶτα τά ἐβάζαν μαζί μας;
- 68 Ἄπό τούς πολέμους αὐτούς βέβαια ὁ πύο ὀνομαστός στάθηκε ὁ
 Περσικός. Ὅμως τά ἀρχαιότερα κατορθώματά μας δέν ἀποτελοῦν
 ἀπόδειξη μικρότερη γιά ὅσους προβάλλουν δικαιώματα στό θέμα τῆς
 πατροπαράδοτης ἡγεμονίας. Θέλω νά πῶ πῶς, τόν καιρό πού ἡ Ἑλλά-
 δα ἦταν ταπεινή καί ἀσήμαντη, ἤρθαν στή χώρα μας οἱ Θράκες μέ τόν
 Εὐμολπο³⁸, τό γιό τοῦ Ποσειδώνα, καί οἱ Σκύθες μέ τίς Ἀμαζόνες³⁹,
 τίς θυγατέρες τοῦ Ἄρη — ὄχι βέβαια τήν ἴδια ἐποχή, ἀλλά τά χρό-
 νια πού τό καθένα ἔθνος ἀπό τά δύο αὐτά ἐπιχειροῦσε νά ἐπεκταθεῖ
 καί στήν Εὐρώπη. Μισοῦσαν ὅπωςδῆποτε ὅλους μαζί τούς Ἑλληνας,
 μά ἐπινόησαν προφάσεις γιά νά τά βάλουνε μέ ἐμᾶς ξεχωριστά, ἀκρι-
 βῶς γιατί πίστευαν πῶς, πολεμώντας μόνο μέ τῆ δικιά μας πόλη,
 τήν ἴδια ὥρα θά ἐξασφάλιζαν κυριαρχία πάνω σέ ὅλους τούς Ἑλλη-
 νες.
- 69 Βέβαια δέν τά κατάφεραν. Μπορεῖ νά πολέμησαν μόνο μέ τούς

δικούς μας τούς προγόνους, έπαθαν όμως τέτοια συμφορά, σά νά τά έβαλαν μέ όλο τόν πληθυσμό τής γής. Θέλετε και απόδειξη για τό μέγεθος τής καταστροφής πού τούς βρήκε τότε; Ποτέ ή παράδοση γι' αυτά τά γεγονότα δέ θά ήταν τόσο ζωντανή, αν τό κατόρθωμα τό ίδιο δέν είχε έντελώς ξεχωριστή σημασία.

Λένε μάλιστα για τίς 'Αμαζόνες πώς, από όσες ήρθαν έδω, κα- 70
 μιά δέ γύρισε πίσω· και όσες πάλι απόμειναν στόν τόπο τους διώχτη-
 καν από τήν έξουσία πού είχαν, μόνο και μόνο για τό κακό πού έπα-
 θαν έδω. Για τούς Θράκες ύστερα, πού είχαν τά ίδια σύνορα μ' έμας
 πρωτύτερα, λένε ότι μέ εκείνη τήν καταστροφή πήγαν και χώθηκαν
 τόσο βαθιά, ώστε στόν άδειο χώρο πού άφησαν έγκαταστάθηκαν
 έθνη πολλά και διάφορες φυλές και χτίστηκαν τεράστιες πόλεις.

Καλά και άξια βέβαια είναι όλα αυτά για όσους μέ τό δικιο τους 71
 διεκδικούν τήν ήγεμονία τής 'Ελλάδας. "Όμως κατορθώματα ανά-
 λογα μέ αυτά και όπως θά τά περίμενε κανένας από τούς απογόνους
 τέτοιων προγόνων είναι εκείνα πού έκαναν όσοι πολέμησαν μέ τό Δα-
 ρείο και τόν Ξέρξη. Αυτός ό πόλεμος βέβαια ήταν ό φοβερότερος
 από όλους, και έπесαν μαζεμένοι στην 'Ελλάδα κίνδυνοι πάμπολλοι
 τήν ίδια εποχή. Οι έχθροί πίστευαν πώς ήταν ακατάβλητοι για τό
 πλήθος τους τό άμέτρητο, και οι σύμμαχοί μας νόμιζαν πώς ή πα-
 λικαριά τους δέ βρίσκει τό καιρι της. Παρ' όλα αυτά οι πρόγονοί μας 72
 νίκησαν και τούς δυό — φυσικά μέ τόν τρόπο πού στόν καθένα
 ταίριαζε — και στίς μάχες όλες διακρίθηκαν. Γι' αυτό και κρίθη-
 καν άμέσως άξιοι για τά άριστεία και πολύ γρήγορα απόχτησαν
 τήν ήγεμονία στη θάλασσα, πού τούς τήν έδωσαν οι άλλοι "Ελληνες,
 χωρίς νά τήν άμφισβητούν ούτε και αυτοί πού επιδιώκουν σήμερα
 νά μάς τήν αφαιρέσουν⁴⁰.

Και άς μή νομίζει κανένας πώς μου διαφεύγει ότι και οι Σπαρ- 73
 τιάτες τά δύσκολα εκείνα χρόνια πρόσφεραν έξαιρετικές ύπηρεσίες
 στην 'Ελλάδα. "Ίσα — ίσα! Μά γι' αυτό ακριβώς κιόλας μπορώ και
 πλέκω τέτοιο έγκώμιο στην πόλη μας· γιατί τής έλαχαν τέτοιοι άν-
 ταγωνιστές και μπόρεσε νά τούς ξεπεράσει τόσο. Μάλιστα θέλω νά
 πω περισσότερο για τίς δυό πόλεις, νά μή μιλήσω σύντομα, για νά
 σ'α βοηθήσω νά θυμηθεíte ακριβώς δυό πράγματα σπουδαία : Και
 τήν παλικαριά τών πατεράδων μας και τό μίσος τους τό άσβηστο
 για τούς βαρβάρους.

70

71 Η σπουδαιό-
 τητα τών Μηδι-
 κών — Συμβολή
 Σπάρτης και
 Αθηνών.

72

73

Βέβαια δέν ξεχνῶ πῶς εἶναι δύσκολη ἡ θέση μου, ἀφοῦ ἤρθα τελευταῖος νά μιλήσω γιά θέματα πού ἄλλοι τά καταπιάστηκαν ἀπό καιρό καί μίλησαν γι' αὐτά πολλές φορές σέ λόγους ἐπιτάφιους οἱ πῖο δεινοί τῆς πόλης ρήτορες⁴¹. Εἶναι φυσικό τά τριό σπουδαῖα σημεῖα τους νά ἔχουν πιά ἐξαντληθεῖ καί νά ἔχουν ἀπομείνει μονάχα λεπτομέρειες. Καί αὐτές ὅμως, ἀφοῦ τό ἐπιβάλλει ἡ περίσταση, δέ θά διστάσω νά τίς ἀναφέρω.

⁴¹Επαινος τῶν προγόνων, πού διαμόρφωσαν τή γενιά τῶν Μηδικῶν.

Βέβαια πρόσφεραν, νομίζω, πάρα πολλές εὐεργεσίες καί ἀξίζουσαν χωρίς ἄλλο τόν πῖο μεγάλο ἔπαινο αὐτοῖ πού πρόταξαν τά στήθη τους γιά τήν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων⁴². Ὅμως σωστό δέν εἶναι νά ξεχνοῦμε καί ἐκείνους πού ἔζησαν πρῖν ἀπό αὐτόν τόν πόλεμο⁴³ καί εἶχαν στά χέρια τους τήν τύχη τόσο τῆς μιᾶς ὅσο καί τῆς ἄλλης πολιτείας: Ἐκεῖνοι εἶναι πού ἀσκησαν τοὺς μεταγενέστερους, ἔδειξαν στό λαό τό δρόμο γιά τήν ἀρετή καί τόν ἔκαμαν νά γίνεῖ ὁ φόβος καί ὁ τρόμος τῶν βαρβάρων.

76 Καί αὐτό γιατί δέν ἔδειχναν ἀδιαφορία γιά τά δημόσια πράγματα, δέν τά ἐκμεταλλεύονταν σά νά ἦταν προσωπικό τους βίος ἀδιαφορώντας σύγκαιρα γι' αὐτά, σά νά ἦταν ξένα. Ἀντίθετα τά νοιάζονταν μέ τήν καρδιά τους, σά νά ἦταν δικό τους χτῆμα, μά ἀπομάκρυναν κάθε προσωπικό συμφέρο ἀπό αὐτά, ὅπως εἶναι σωστό νά γίνεταί πάντα γιά πράγματα πού δέ μιᾶς ἀνήκουν. Οὔτε καί μετροῦσαν τήν εὐτυχία μέ βάση τή χρηματική περιουσία τοῦ καθένα· πλοῦτη σπουδαῖα καί ἄξια πίστευαν πῶς ἔχει αὐτός μονάχα πού κάνει ὅσα εἶναι γιά νά τοῦ ἐξασφαλίσουν τό πῖο ἐντιμο ὄνομα καί γιά νά ἀφήσει στά παιδιά του κληρονομιά τήν πῖο μεγάλη δόξα.

77 Δέ ζήλευαν ἐπίσης τήν ἐπίδειξη παράτολμης παλικαρῖας — γι' αὐτό καί δέν ἔπαιρναν μέτρα γιά νά ἀσκηθεῖ ἡ τόλμη τους. Παρ' ὅλα αὐτά τοὺς ἦταν πῖο ὀδυνηρό νά τοὺς κακολογοῦν οἱ συμπολίτες τους, παρά νά δώσουν τή ζωή τους τιμημένα ὑπερασπίζοντας τήν πόλη καί περισσότερη ντροπή τοὺς ἔφερνε τό σφάλμα πού εἶχε ἀντίχτυπο στό κοινό συμφέρο ἀπό ὅση νιώθουμε σήμερα ἐμεῖς γιά τά προσωπι-

78 κά μας λάθη. Αὐτό ὀφείλεται βασικά στό γεγονός ὅτι ἀγρυπνοῦσαν πάντα γιά τή δικαιοσύνη καί τή σωστή ἐφαρμογή τῶν νόμων — ὅχι τόσο γι' αὐτούς πού ἀναφέρονταν σέ ἰδιωτικές συναλλαγές, ὅσο γι' αὐτούς πού ρύθμιζαν τίς καθημερινές κοινωνικές σχέσεις τῶν πολιτῶν. Ἦξεραν δά ὅτι οἱ τίμιοι ἄνθρωποι δέ χρειάζονταν πολλές γρα-

πτές διατυπώσεις· μιά άπλή έντιμη συμφωνία εύκολα θά μπορούσε νά στηρίξει και τίς προσωπικές και τίς δημόσιες συναλλαγές τους.

Και είχαν τέτοια πολιτική συνείδηση, ώστε ό ανταγωνισμός ανάμεσα στά κόμματα είχε σκοπό όχι βέβαια ποιό θά έξοντώσει τό άλλο, για νά αναλάβει ύστερα τήν έξουσία, αλλά ποιό θά πρωτοπροσφέρει τίς άγαθές ύπηρεσίες του στην πόλη. Και τά πολιτικά τους κόμματα δέν άπόβλεπαν σε κομματικά όφέλη, αλλά έξυπηρετούσαν μόνο του συνόλου τά συμφέροντα.

Μέ τόν ίδιο άκριβώς τρόπο ρύθμιζαν και τίς σχέσεις τους μέ τίς άλλες πόλεις, τίς συμμαχικές : Προστάτευαν τούς "Έλληνες και δέν τούς καταπίεζαν· θεωρούσαν χρέος τους νά είναι οι στρατηγοί τους και όχι οι τύρανοι τους· προτιμοΰσαν νά τούς άποκαλοΰν ήγέτες και όχι άφεντικά, σωτήρες και όχι έξολοθρευτές. "Επαιρναν μέ τό μέρος τους τίς πόλεις μέ τίς εύεργεσίες τους και δέν τούς ανάγκαζαν μέ τή βία, και ήταν ό λόγος τους πιό αξιόπιστος άπό ό,τι είναι σήμερα οι βρκοι. Είχανε τήν άξίωση οι συμφωνίες και οι συνθήκες νά είναι άπαραβίαστες σαν τήν ανάγκη· όχι πώς είχαν καμιά έπαρση, πού ήταν οι άρχηγοί, αλλά καμάρωναν πραγματικά για τή ζωή τους, πού ήταν μετρημένη και άψογη. "Ενιωθαν άκόμα χρέος τους στους κατώτερους νά φέρονται όπως θά ήθελαν οι ίδιοι νά φέρονται οι άνώτεροι σ' αυτούς. Τέλος ό καθένας έβλεπε τήν πόλη του σαν ιδιαίτερα δικό του τόπο, μά ένιωθε για κοινή πατρίδα όλων τήν Έλλάδα.

Μέ τίς άρχές αυτές και αυτά τά ήθη άνάθρεψαν τή νέα γενιά και άνάδειξαν σε τέτοια παλικάρια αυτούς πού άντιμετώπισαν τήν έπιδρομή τών έχθρών από τήν Άσία, ώστε κανείς ποτέ, ρήτορας ή ποιητής, δέ μόρεσε νά γράψει τίποτα άντάξιο στις λαμπρές πράξεις εκείνων. Και τούς δικαιολογώ άπόλυτα : Είναι τό ίδιο δύσκολο νά βρεΐς έπαινους για εκείνους πού έχουν ξεπεράσει τίς άρετές τών άλλων, όσο και γι' αυτούς πού δέν έχουνε κάνει τίποτα αξιόλογο : Σέ τούτους δέ βρίσκεις τί νά επαινέσεις, σ' εκείνους πάλι πού νά βρεΐς λόγια πού νά άποδώσουν ταιριαστά τίς πράξεις τους!

Και πράγματι πώς νά βρεθοΰνε λόγοι ταιριαστοί για τέτοιους άντρες, πού ξεπέρασαν τόσο πολύ εκείνους πού πολέμησαν στην Τροία; Έκείνοι δέκα χρόνια όλόκληρα χρειάστηκαν για μιά μονάχα πόλη· έτοϋτοι μόνο σε λίγο χρόνο όλες τίς άσιατικές δυνάμεις κατατρόπωσαν. Και δέν έσωσαν μόνο τήν πατρίδα του ό καθένας, αλλά

82 Η συμβολή τών Αθηνών στα Μηδικά.

ἐξασφάλισαν καί τήν ἐλευθερία ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καί ποιά τάχα πράξις ἢ προσπάθεια ἢ κίνδυνος ἀπόφυγαν, γιά νά ἔχουν ὅσο ζοῦσαν τό μέτωπο ψηλά, ἀφοῦ καί γιά τή δόξα, πού θά ἀποχτοῦσαν μετά θάνατο, δέχτηκαν νά πεθάνουν τόσο πρόθυμα;

- 84 Μάλιστα σκέφτομαι πώς κάποιος θεός, ἀπό τήν παλικαριά τους θαμπωμένος, ξεσήκωσε τόν πόλεμο αὐτό, λεβέντες τέτοιοι νά μήν πᾶν χαμένοι οὔτε καί νά τελειώσουν τή ζωή τους ἄδοξα, ἀλλά νά ἀξιωθοῦν τήν ἴδια δόξα καί τιμή πού χαίρονται οἱ ἡμίθεοι, οἱ γεννημένοι ἀπό τούς θεούς· γιατί καί ἐκεῖνοι βέβαια παράδωσαν τό σῶμα τους στό θάνατο, ὑποκύπτοντας στήν ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινης φύσης τους, ἄφρησαν ὅμως ἀθάνατη μνήμη τῆς ἀρετῆς τους⁴⁴.
- 85 Ἄνεκαθεν βέβαια οἱ πρόγονοί μας καί οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν μεγάλο ἀνταγωνισμό ἀνάμεσά τους, ὅμως τά χρόνια ἐκεῖνα ἀνταγωνίστηκαν γιά ἕναν ὀραϊότατο σκοπό. Δέν ἔβλεπαν ὁ ἕνας τόν ἄλλο μέ μίσος ἐχθρικά, ἀλλά ἀντικρίζονταν ἀντίπαλοι εὐγενικοί γιά τά πρωτεῖα τῆς ἀρετῆς. Δέν κολακεύανε τό βάρβαρο, γιά νά ὑποδουλώσουν τήν Ἑλλάδα μέ τή δικιά του συνδρομή⁴⁵, ἀλλά μπροστά στή σωτηρία τῶν Ἑλλήνων ὁμοιοῦσαν πάντα καί ἀνταγωνίζονταν μονάχα ποιός ἀπό τούς δύο θά συντελέσει περισσότερο σ' αὐτή. Καί πρῶτα - πρῶτα
- 86 ἔδειξαν τήν παλικαριά τους σ' ἐκείνους πού ἔστειλε ὁ Δαρεῖος⁴⁶. Δηλαδή, ὅταν ἀποβιβάστηκαν στήν Ἀττική οἱ Πέρσες, οἱ Ἀθηναῖοι δέν περίμεναν τούς συμμάχους, ἀλλά θεώρησαν προσωπική ὑπόθεσή τους τόν κοινό ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων καί ἀντιμετώπισαν μόνο μέ τή δικιά τους δύναμη αὐτούς πού ἔδειξαν καταφρόνηση γιά ὅλη τήν Ἑλλάδα — μιὰ χούφτα ἀνθρώποι ἐναντία σέ πολλές μυριάδες — σάν νά διακινδυνεύαν ζωές πού δέν ἦταν δικές τους. Οἱ ἄλλοι πάλι δέν πρόλαβαν νά μάθουν τόν πόλεμο στήν Ἀττική καί, ἀφήνοντας στήν ἄκρη κάθε ἄλλη ἔγνοια τους, ἔτρεξαν νά μάς βοηθήσουν, μέ τόση μάλιστα σπουδή, ὅση θά ἔδειχναν, ἄν θά ἐκπορθοῦσαν οἱ ἐχθροί τήν ἴδια τους τή χώρα⁴⁷.
- 87 Νά τώρα καί ἡ ἀπόδειξη γιά τήν εὐγενικιά τους ἄμιλλα καί τή σπουδή τους : Τήν ἴδια μέρα, λένε, πού οἱ πρόγονοί μας ἔμαθαν τήν ἀπόβαση τῶν βαρβάρων ἔτρεξαν νά ὑπερασπίσουν τά σύνορα τῆς χώρας καί, ἀφοῦ τούς νίκησαν στή μάχη, ἔστησαν τρόπαιο⁴⁸ τοῦ θριάμβου τους ἐναντία στούς ἐχθρούς. Οἱ Σπαρτιάτες πάλι σέ τρεῖς μονάχα μέρες καί ἄλλες τόσες νύχτες κατάφεραν νά διασχίσουν χίλια διακόσια στάδια⁴⁹, μάλιστα μέ ρυθμό πορείας στρατιωτικῆς. Τόσο πολύ βιαστήκανε

καί οἱ δύο, οἱ Σπαρτιάτες γιά νά λάβουν μέρος στόν ἀγώνα καί οἱ Ἀθηναῖοι γιά νά ἀγωνιστοῦν πρὶν νά ἔρθει ἡ βοήθεια.

Ἦστερα ἀπό αὐτά ἔγινε ἡ δεύτερη ἐκστρατεία⁵⁰, πού τή διεύθυνε 88
προσωπικά ὁ Ξέρξης, ἀφοῦ ἄφησε τά παλάτια του καί τόληψε νά
γίνει ἀρχιστράτηγος καί ἀφοῦ ξεσήκωσε μαζί του ὅλους τοὺς Ἀσιά-
τες. Γι' αὐτόν ὅσες ὑπερβολές καί ἄν πεῖς πάλι πιό κάτω ἀπό τήν πρα- 89
γματικότητα θά εἶναι. Εἶχε μιὰ τέτοια ἀλαζονεία καί ἔπαρση, ὥστε θε-
ώρησε ἀσήμαντο κατόρθωμα νά ὑποτάξει τήν Ἑλλάδα καί, ἔχοντας
τή φιλοδοξία νά ἀφήσει στήν ἀνθρωπότητα μνημεῖο πού νά ξεπεράσει
κάθε δυνατότητα ἀνθρώπινη, δέν ἠσύχασε παρά μόνο ἀφοῦ σοφίστη-
κε καί ἀνάγκασε νά γίνεῖ αὐτό πού ὅλοι ἔχουν νά τό λένε : Νά διαβεῖ τό
πεζικό μέσα ἀπό τή θάλασσα, μέ τό γεφύρι στόν Ἑλλάσποντο, καί
νά διαπλεύσει ὁ στρατός του τή στεριά, μέ τή διώρυγα στόν Ἄθω.
Λοιπόν αὐτόν τόν ἄνθρωπο, πού τόσο τό εἶχε πάρει ἀπάνω του, πού 90
τόσο μεγάλα ἔργα τεχνικά κατάφερε, πού ἦταν ἀφέντης καί μονάρ-
χης σέ τόσα πλήθη ἀμέτρητα, οἱ πρόγονοί μας τόν ἀντιμετώπισαν
μοιράζοντας ἰσότιμα τό βάρος τοῦ κινδύνου : Οἱ Σπαρτιάτες στίς
Θερμοπύλες, στό πεζικό του ἀντιμέτωποι, μέ χίλια⁵¹ δικά τους
παλικάρια διαλεχτά καί ἀπό τοὺς συμμάχους λίγους⁵², γιά νά τόν
ἐμποδίσουν στό στενό νά προχωρήσει πρὸς τά κάτω, καί οἱ δικοί μας
πατεράδες στό Ἄρτεμισιο μέ ἐξήντα πολεμικά καράβια⁵³ ἀπέναντι
σέ ὅλο τό στόλο τῶν ἐχθρῶν.

Εἶχαν τήν τόλμη νά κάνουν τέτοια κατορθώματα ὄχι τόσο γιατί 91
καταφρονοῦσαν τόν ἐχθρό, ὅσο γι' αὐτή τήν ἀμιλλα πού εἶχαν μετα-
ξύ τους : Οἱ Σπαρτιάτες, ζηλεύοντας τήν πόλη μας γιά τό θρίαμβό της
στό Μαραθῶνα, λαχταροῦσαν νά ἐξισωθοῦν μαζί μας καί εἶχαν πάντα
τό φόβο μήπως δύο φορές στή σειρά ἡ πόλη μας ἐξασφαλίσει μόνη της
τή σωτηρία τῆς Ἑλλάδας. Οἱ δικοί μας πάλι ποθοῦσαν πρῶτα - πρῶ-
τα νά διατηρήσουν τή δόξα πού ἀπόχτησαν καί νά κάμουν σέ ὅλον τόν
κόσμο φανερό ὅτι καί πρὶν μέ τήν παλικαριά τους νίκησαν καί ὄχι μέ
τή βοήθεια τῆς τύχης, καί ἔπειτα εἶχαν σκοπό νά ξεσηκώσουν τοὺς
Ἕλληνας σέ ναυτικό ἀγώνα κατὰ τῶν Περσῶν, μέ τό παράδειγμά
τους ἀποδείχνοντας πῶς καί στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες, ἀκριβῶς ὅπως
καί στοὺς ἀγῶνες τῆς στεριάς, ἡ παλικαριά πάντα νικάει τήν ἀρι-
μητική ὑπεροχή.

Τήν ἴδια λοιπόν τόλμη ἔδειξαν καί οἱ δύο, ὅμως δέν εἶχαν καί 92

- τὴν τύχη ἴδια : Ἐκεῖνοι χάθηκαν στὴ μάχη. Μὲ τίς ψυχές τους νίκησαν, μὲ τὰ κορμιά δὲν ἄντεξαν· δὲν ἐπιτρέπεται λοιπόν νά ποῦμε πὼς νικήθηκαν, ἀφοῦ κανένας μάλιστα δὲ δέχτηκε νά φύγει. Οἱ πρόγονοί μας πάλι νίκησαν βέβαια τὴν πρώτη μοῖρα τοῦ στόλου τοῦ ἐχθρικοῦ, μὰ, ὅταν ἔμαθαν πὼς οἱ ἐχθροὶ ἦταν πιά κύριοι στίς Θερμοπύλες, γύρισαν στὴν πατρίδα τους, ὀργάνωσαν τὴν ἄμυνα καὶ πῆραν τέτοιες ἀποφάσεις γιὰ τὴν τακτική πού θά ἀκολουθοῦσαν παραπέρα, ὥστε ξεπέρασαν σ' αὐτές τίς τελευταῖες μάχες ὅλα τὰ προηγούμενα λαμπρά τους
- 93 κατορθώματα. Τὴν ὥρα δηλαδή πού ὅλοι οἱ σύμμαχοι εἶχαν χάσει τὸ θάρρος τους καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐχτιζαν τεῖχος στὸν Ἴσθμό, γιὰ νά ἐξασφαλίσουν τὴ δικιά τους μόνο σωτηρία· τὴν ὥρα πού οἱ ἄλλες πόλεις εἶχαν πέσει στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν καὶ εἶχαν μάλιστα ἐκστρατεύσει καὶ μαζί τους — ἐξὸν καμιά ἀσήμαντη, πού δὲν τὴ λογάριασαν· τὴν ὥρα πού χίλια διακόσια πολεμικά καράβια⁵⁴ ἐπλεαν ἐναντίον τους, ἐνῶ ἀναριθμητος στρατός⁵⁵ ἀπὸ τὴ στεριά ἦταν νά μπεῖ στὴν Ἀττική· τὴν ὥρα πού καμιά ἐλπίδα σωτηρίας δὲν κρυφόλαμπε ἀπὸ πουθενά καὶ
- 94 ἦταν ἀπὸ συμμάχους ἔρημοι, γυμνοὶ ἀπὸ κάθε ἐλπίδα· τὴν ὥρα πού ἦταν στὸ χέρι τους ὄχι μονάχα ἀπὸ κείνους τοὺς κινδύνους νά γλιτώσουν, ἀλλὰ καὶ ἓνα σωρὸ προνόμια προσωπικά νά ἐξασφαλίσουν, ὅπως ὑπόσχονταν ὁ Ξέρξης⁵⁶, ἂν θά τοῦ ἔδιναν τὸ ναυτικό τῆς πόλης — πιστεψε, βλέπετε, πὼς ἔτσι θά κυριαρχοῦσε ἀμέσως καὶ στὴν Πελοπόννησο· τὴν ὥρα αὐτή, τὴν κρισιμότετη γιὰ κείνους, δὲ δέχτηκαν τίς προσφορές του οὔτε καὶ ἔτρεξαν στίς προτάσεις τῶν βαρβάρων γιὰ συνθηκολόγηση ὀργισμένοι μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, πού τοὺς εἶχαν
- 95 προδώσει⁵⁷. Ἀντίθετα : οἱ ἴδιοι ἐτοιμάζονταν νά ἀγωνιστοῦν ἀγώνα ἔσχατο γιὰ τὴν Ἐλευθερία, χωρὶς νά νιώθουν ὅμως καὶ καμιά μνησικακία γιὰ τοὺς ἄλλους, πού προτιμοῦσαν τὴ σκλαβιά. Πίστευαν, βλέπετε, πὼς οἱ μικρές καὶ ἀσήμαντες πόλεις ἔχουνε τὸ δικαίωμα νά ἐπιζητοῦν τὴ σωτηρία τους μὲ κάθε μέσο· ἐκεῖνες ὅμως πού ἔχουν τὴν ἀξίωση νά ρυθμίζουν τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδας δὲν εἶναι δυνατό νά ἀποφεύγουν τοὺς κινδύνους. Ὅπως γιὰ κάθε τίμιο καὶ ἀξιο ἄνθρωπο ἓνας ἐνδοξος θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπὸ μιὰ ζωὴ βουτηγμένη στὴν ντροπή, ἔτσι καὶ γιὰ τίς πόλεις πού ξεχωρίζουν ἀπὸ τίς ἄλλες εἶναι πιὸ ὠφέλιμο νά ἐξαφανιστοῦν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς παρά νά τίς δοῦνε ντροπιασμένες στὴ σκλαβιά.
- 96 Εἶναι φανερό πὼς ἡ σκέψη αὐτὴ στάθηκε ὀδηγός τους. Καὶ ἀφοῦ

δέν είχαν τή δύναμη νά ἀντιμετωπίσουν τόν ἐχθρό στή στεριά καί στή θάλασσα μαζί, παράλαβαν ὅλο τόν ἄμαχο πληθυσμό καί τράβηξαν γιά τό γειτονικό νησί τῆς Σαλαμίνας, γιά νά μπορέσουν νά πολεμήσουν πρῶτα μέ τή μιά καί ὕστερα μέ τήν ἄλλη ἀπό τίς δύο δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Πῶς θά ἦταν δυνατό λοιπόν νά βρεθοῦνε ἄντρες πιο γενναῖοι ἀπό αὐτούς ἢ μέ πιο μεγάλη ἀφοσίωση στούς "Ἕλληνες, ἀφοῦ ἄντε-ξαν νά δοῦν τήν πόλη τους νά ἐρημώνεται, τή χώρα τους νά καταστρέφεται, τά ἱερά νά λεηλατοῦνται καί τούς ναοὺς νά καίγονται καί ὅλη τήν κατάρα τοῦ πολέμου νά ζώνει τή δικιά τους πόλη, μόνο καί μόνο γιά νά μή γίνουν ἡ αἰτία νά πέσουν στή σκλαβιά οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες;

Καί σά νά μήν τούς ἔφταναν αὐτά, ἔτοιμοι ἦταν νά τά βάλουν μό- 97
νοι τους μέ χίλια διακόσια πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ. Μά δέν τούς ἄφησαν μονά-
χους : Ἐπειδή ντράπηκαν οἱ Πελοποννήσιοι τήν ἀρετή τους καί νόμι-
σαν πῶς, ἂν χαθοῦν οἱ δικοί μας, οὔτε καί ἐκεῖνοι θά γλιτώσουν τελικά,
ἂν πάλι καταφέρουν καί νικήσουν, οἱ πόλεις οἱ δικές τους θά βουτη-
χτοῦνε στή ντροπή, ἀναγκάστηκαν νά πάρουν μέρος στόν ἀγώνα. Καί
γιά τήν ἀναταραχή πάνω στή μάχη, γιά τίς πολεμικές κραυγές καί γιά
τίς ἐνθαρρυντικές προτροπές — χαρακτηριστικά κοινά σέ ὅλες τίς ναυ-
μαχίες — ἔχω τή γνώμη πῶς δέν πρέπει νά χάσω ὦρα νά τά πῶ.

"Ὅμως τίς πράξεις τίς ξεχωριστές, πού ἀξίζουν τήν ἡγεμονία 98
καί εἶναι σύμφωνες μέ ὅσα προανάφερα, αὐτές εἶναι τό χρέος μου νά
σᾶς παρουσιάσω : Ἡ πόλη μας λοιπόν, ὅταν εἶχε τή δύναμή της ὅλη
ἀνέπαφη, εἶχε μιά τέτοια ὑπεροχή ἀπέναντι στίς ἄλλες, ὥστε, καί ρη-
μαγμένη ἀκόμα, ἔβαλε στόν κοινό ἀγώνα τῆς Ἑλλάδας τριήρεις περισ-
σότερες ἀπό ὅσες ὅλοι μαζί οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες, πού ἔλαβαν μέρος στή
ναυμαχία τότε. Καί σίγουρα κανεῖς δέν ἔχει τόση ἐμπάθεια μαζί μας,
ὥστε νά μήν ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ναυμαχία αὐτή εἶναι πού ἐξασφάλισε τή
νίκη μας στούς Περσικούς πολέμους καί τούτη πάλι ἦταν κατόρ-
θωμα τῆς πόλης μας μονάχα.

"Ἄμα λοιπόν εἶναι νά γίνει ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων, 99
ποιοί εἶναι φυσικό νά ἔχουν τήν ἡγεμονία; Δέν εἶναι αὐτοί πού καί στόν
προηγούμενο πόλεμο ξεχώρισαν ἀπό ὅλους, πού πρότάζαν πολλές φορές
σάν ἄτομα τά στήθη τους στόν κίνδυνο γιά τό κοινό συμφέρο, ὅπου
δέχτηκαν τά πρωτεῖα; Δέν εἶναι αὐτοί πού ἄφησαν τήν πόλη τους,
γιά νά σωθοῦν οἱ ἄλλοι, πού τόν παλιό καιρό ἴδρυσαν τίς πιο
πολλές πόλεις καί πού πολλές φορές τίς ἔσωσαν ἀπό μεγάλες

συμφορές; Δέ θά ἦταν τάχα προσβολή ἀπαράδεκτη, ἂν θά κριθοῦμε ἄξιοι ἑμεῖς γιά πιά μικρές τιμές, τή στιγμή πού σηκώσαμε στίς πλάτες μας τίς πιά μεγάλες συμφορές, καί ἂν θά ἀναγκασθοῦμε νά ἀκολουθοῦμε τώρα ἄλλους, τή στιγμή πού τότε πρῶτοι — πρῶτοι ἑμεῖς ἀντιμετωπίσαμε τόν κίνδυνο πού ἀπειλοῦσε ὅλη τήν Ἑλλάδα;

Δικαίωση τῆς 100
ἀθηναϊκῆς
ἡγεμονίας.

- 101 Ὡς τή στιγμή ἐκείνη, τό ξέρω, ὅλοι θά παραδέχονταν ὅτι εἶχε προσφέρει ἡ πόλη μας πολλές εὐεργεσίες στήν Ἑλλάδα καί δικαιοματικά θά τῆς ἀνῆκε ἡ ἡγεμονία. Γιά τήν ἀμέσως κιόλας κατοπινή περίοδο μᾶς κατακρίνουν μερικοί πώς τάχα, ἀφότου παραλάβουμε τήν ἀρχηγία στή θάλασσα, ἀφθονες συμφορές προξενήσαμε στούς Ἑλληνας. Μέ τά λόγια τους αὐτά μᾶς καταλογίζουν φυσικά τήν ὑποδούλωση τῶν κατοίκων τῆς Μήλου⁵⁸ καί τή σφαγή τῶν Σκιωναίων⁵⁹.
- 102 Προσωπικά ὅμως νομίζω ὅτι, ἂν μερικοί ἀπό ὅσους μᾶς πολέμησαν ἀποδείχτηκε πώς τιμωρήθηκαν σκληρά, αὐτό δέ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀπόδειξη πώς διοικήσαμε μέ τρόπο ἀνάρμοστο. Ἀντίθετα, πολύ πιά ἰσχυρή ἀπόδειξη, πώς ὀρθά διαχειριστήκαμε τίς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ἀπό τίς πόλεις τίς συμμαχικές, πού ἔμειναν πιστές στή δικιά μας ἐξουσία, καμιά δέν ἔπεσε σ' αὐτές τίς συμφορές.
- 103 Ἐπειτα, ἂν ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού διαχειρίστηκαν τίς ἴδιες ὑποθέσεις μέ τρόπο μαλακότερο, δικαιολογημένα θά τά ἔβαζαν μαζί μας. Ἀφοῦ ὅμως οὔτε αὐτό ἔχει συμβεῖ, οὔτε καί εἶναι δυνατό νά ἐπιβάλλεις ἐξουσία σέ τόσο πλῆθος πόλεων χωρίς νά τιμωρεῖς αὐτούς πού παρεκτρέπονται, πώς δέν ἀξίζουμε τόν ἔπαινο ἑμεῖς, τή στιγμή πού κατορθώσαμε νά διατηρήσουμε τόσον καιρό τήν ἐξουσία⁶⁰, χωρίς νά δυσαρεστήσουμε παρά ἐλάχιστους;
- 104 Νομίζω μάλιστα πώς ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἄξιοι προστάτες τῶν Ἑλλήνων θά σταθοῦν ἐκεῖνοι πού στά δικά τους χρόνια, ὅσοι πειθάρχησαν, ἀπόκτησαν μεγάλη εὐτυχία. Στά χρόνια λοιπόν τῆς ἡγεμονίας τῆς δικιάς μας θά βροῦμε καί τῶν ἰδιωτῶν τά σπίτια σέ μεγάλη προκοπή καί εὐδαιμονία καί ὅλες τίς πόλεις σέ μιᾶ ξεχωριστή ἀνάπτυξη καί εὐημερία. Εἶναι πού δέ ζηλεύουμε τίς πόλεις πού προόδεuan· δέ δημιουργοῦσαμε ἀναταραχή ἐπιβάλλοντας πολιτεύματα ἀντίθετα, ἔτσι πού μεταξύ τους νά φαγώνονται καί ἐμᾶς νά μᾶς ὑπηρετοῦνε δουλικά⁶¹. Τῶν συμμάχων τήν ὁμόνοια τή θεωροῦσαμε κοινή ὠφέλεια γιά ὅλους καί κυβερνοῦσαμε ὅλες τίς πολιτεῖες μέ τούς ἴδιους νόμους σά σύμμαχοι

πραγματικοί και όχι σαν αφέντες. Μόνο τή γενική πολιτική τους κα-
 τευθύναμε, χωρίς να έπεμβαίνουμε σε θέματα προσωπικής ελευθε-
 ρίας, πού ήταν άπαραβίαστη. Βοηθούσαμε τό λαό και πολεμούσαμε τήν 105
 τυραννία, γιατί είχαμε τή γνώμη πώς είναι άπαραδέχτο οί λίγοι να
 καταδυναστεύουν τούς πολλούς, να αποκλείονται από τά δημόσια
 αξιώματα οί άποροι, πού ώστόσο σε τίποτα δέν ύστεροϋσαν μπρός
 στους άλλους : Πιστεύαμε ότι δέν επιτρέπεται σε μία πατρίδα, πού
 είναι κοινή γιά όλους, άλλοι να είναι τύραννοι και άλλοι μέτοικοι⁶², και
 αυτοί πού είναι από τή φύση πολίτες, να χάνουν τά πολιτικά τους
 δικαιώματα από τό νόμο.

Τέτοιες κατηγορίες έχοντας γιά τίς όλιγαρχίες και άκόμα σοβα- 106
 ρότερες εφαρμόσαμε στίς άλλες συμμαχικές πόλεις τό ίδιο άκρι-
 βώς πολίτευμα πού είχαμε και έμεΐς, και δέν ξέρω γιατί πρέπει να
 κάμω μακρολογώντας έπαινο γι' αυτό, τή στιγμή μάάλιστα πού είναι
 δυνατό να είμαι και σύντομος.

Άρκει να πω ότι με τό πολίτευμα αυτό ζήσαμε ήσυχοι έβδο-
 μήντα χρόνια συνεχώς, χωρίς τυράννους, χωρίς σκλαβιά από τούς
 βαρβάρους, μονιασμένοι και αδερφωμένοι μεταξύ μας, σε γαλήνη
 και ειρήνη με τόν κόσμο όλο.

Γιά όλα αυτά πρέπει οί άνθρωποι πού λογικεύονται να μᾶς χρω- 107
 στοϋν ευγνωμοσύνη, και όχι να μᾶς κακολογοϋν γιά τούς κληρού-
 χους⁶³, άφοϋ τούς στέλναμε στίς πόλεις πού έρημώνονταν όχι από πλε-
 ονεξία, μά γιά να τίς φυλᾶν και να τίς προστατεύουν. Θέλετε τώρα
 και απόδειξη γι' αυτό; Είχαμε βέβαια χώρα πολύ μικρή, σε σύγ-
 κριση με τό μεγάλο αριθμό τών πολιτῶν, μά δύναμη μεγάλη· είχαμε
 πλοΐα δυό φορές τόσα όσα οί άλλοι "Έλληνες μαζί, πλοΐα πού ήταν σε
 θέση να αναμετρηθοϋν κάθε στιγμή με τά διπλάσια σε αριθμό· πλάι 108
 στήν Άττική ήταν ή Εϋβοία, πού είχε θέση εξαίρετη γιά τήν κυριαρ-
 χία μας στή θάλασσα και πολλά πλεονεκτήματα σε σύγκριση με τά
 άλλα νησιά, και αυτήν τήν είχαμε στό χέρι πιό σίγουρα και από τή
 δική μας πόλη· ξέραμε άκόμα ότι και από τούς "Έλληνες και από τούς
 βαρβάρους ευημεροϋσαν περισσότερο όσοι ξεσπίτωναν και άναστάτω-
 ναν τούς γείτονες, γιά να εξασφαλίσουν γιά λογαριασμό τους πλούσια
 ζωή και ξένοιαστη. "Όμως τίποτα από αυτά δέ μᾶς ξεσήκωνε τό νοϋ,
 γιά να φερθοϋμε άδικα στους ανθρώπους τοϋ νησιού αυτού. Άντίθε- 109
 τα, μονάχα έμεΐς από τούς λαούς πού απόχτησαν ποτέ μεγάλη δύναμη

δεχτήκαμε νά ζήσουμε πίο φτωχικά από όσους έχουν τό όνομα ότι εἶναι δοῦλοι. Καί όπωσδήποτε, ἄν θέλαμε νά δοῦμε τό συμφέρο μας μονάχα, σίγουρα δέ θά ἐπιθυμούσαμε τῶν Σκιωναίων τή χώρα — εἶναι γνωστό ἄλλωστε ότι τήν παραδώσαμε στους Πλαταιεῖς τούς πρόσφυγες, πού καταφύγανε σ' ἐμᾶς γιά προστασία⁶⁴ — ἀφήνοντας ἀνεόχλητη μιά τέτοια χώρα, πού θά μπορούσε ὅλους μας νά μᾶς κάνει πλούσιους.

Οἱ συμφορές 110
πού προκάλε-
σε ἡ Σπαρτιατι-
κή ἡγεμονία.

Παρ' ὅλα αὐτά καί ἐνῶ τέτοια διαγωγή δεῖξαμε στους συμμάχους καί τόσο φανερά ἀποδείξαμε πώς δέν ἐπιθυμούσαμε τά ξένα ἀγαθά, τολμοῦν νά μᾶς κατηγοροῦνε ποιοί; Αὐτοί πού πήρανε μέρος στίς δεκαρχίες⁶⁵, ρήμαζαν τίς πατρίδες τους, ἔκαναν ἕνα τίποτα τίς ἀδικίες τίς παλιές μπρός στίς δικές τους, δέν ἄφησαν κανένα περιθώριο γιά νά τούς ξεπεράσουν ἄλλοι πού τυχόν θά ἤθελαν κατόπιν νά φερθοῦν αἰσχρά: αὐτοί πού ἰσχυρίζονται ότι λατρεύουν καθετί λακωνικό, ὅμως οἱ πράξεις τους εἶναι πέρα γιά πέρα ἀντίθετες ἀπό τίς συνήθειες τῶν Σπαρτιατῶν⁶⁶, καί ἐνῶ θρηνολογοῦν δῆθεν γιά τή συμφορά πού βρῆκε τούς Μηλίους, τόλμησαν ὥστόσο νά διαπράξουν ἐγκλήματᾶ ἀθεράπευτα στους συμπολίτες τους τούς ἴδιους.

- 111 Καί ποιό κακό δέν ἔκαμαν; Ποιά πράξη αἰσχρή ἢ φρικιαστική ἄφησαν νά τούς διαφύγει; Τούς μεγαλύτερους ἐχθρούς τοῦ νόμου καί τῆς τάξης τούς θεωρούσαν πιστούς· χαϊδολογοῦσαν τούς προδότες, σά νά ἦταν εὐεργέτες τῆς πατρίδας· προτιμοῦσαν νά εἶναι δοῦλοι σέ ἕναν εἰλωτα⁶⁷, ἀρκεῖ νά ἐξευτελίσουν τήν πατρίδα τους· τιμοῦσαν τούς φονιάδες καί τούς δολοφόνους τῶν συμπολιτῶν τους ἀκόμα περισσό-
112 τερο καί ἀπό τούς δικούς τους τούς γονεῖς. Ὁδήγησαν τόν κόσμο σέ τέτοιο σημεῖο ὠμότητος, ὥστε πρωύτερα, στά χρόνια τῆς εὐτυχίας, καί στίς μικρές ἀκόμα ἀτυχίες ἔβρισκε ὁ καθένας μας πολλούς νά τοῦ παρασταθοῦν, ἐνῶ τότε, τόν καιρό τῆς δικιᾶς τους κυριαρχίας, μέ τό πλῆθος τίς συμφορές πού ἔπεσαν στόν καθένα, πάψαμε νά λυπούμαστε τούς ἄλλους· δέν ἄφησαν σέ κανένα περιθώρια νά συγκινηθεῖ μέ τούς κακημούς τῶν ἄλλων.
- 113 Πραγματικά, σέ ποιόν δέν ἐδειξαν τήν ἐγκληματική διάθεσή τους; Ἡ ποιός στάθηκε τόσο μακριά ἀπό τή δημόσια ζωή, ὥστε δέν ἀναγκάστηκε νά μπεῖ βολιά μέσᾳ στίς συμφορές, ὅπου μᾶς βούτηξαν αὐτοί οἱ ἔλεεινοί; Ἐπειτα δέν ντρέπονται πού κατακρίνουνε ἐμᾶς,

ἐνάντια σέ κάθε ἔννοια δικαιοσύνης, τή στιγμή πού τίς πόλεις τίς δικές τους τίς ἔριξαν σέ τέτοια παρανομία; Καί πάνω ἀπό ὅλα ἔχουν τό θράσος νά κάνουν λόγο γιά ἰδιωτικές καί γιά δημόσιες δίκες, πού ἔγιναν ἄλλοτε σ' ἐμᾶς⁶⁸, τή στιγμή πού αὐτοί, μέσα σέ τρεῖς μῆνες μονάχα, σκότωσαν χωρίς δίκη ἀκόμα περισσότερους ἀπό ὅσους δίκασε ἡ πόλη μας μέσα σέ ὅλο τό μακρὺ διάστημα πού κράτησε ἡ ἡγεμονία της⁶⁹.

“Ὅσο γιά τίς ἐξορίες, τίς ἐσωτερικές ἀναστατώσεις, τή σύγχυση καί τήν παρανομία, τίς πολιτειακές ἀυθαίρετες μεταβολές, καί ἀκόμα γιά τὰ ἐγκλήματα πρὸς τὰ παιδιά, τό ἀτίμασμα τῶν γυναικῶν, τήν ἀρπαγή τῶν περιουσιῶν, ποιός θά μπορούσε νά τὰ ἀπαριθμήσει ὅλα αὐτά⁷⁰; “Ἐνα μονάχα ἔχω νά πῶ καί τίποτα ἄλλο : Οἱ ἀδικίες πού ἔγιναν στά χρόνια τῆς δικιᾶς μας κυριαρχίας μέ ἕνα μονάχα ψήφισμα⁷¹ θά ἦταν δυνατὸ νά διαλυθοῦν· ὅμως τίς σφαγές καί τίς παρανομίες πού ἔγιναν στά χρόνια τους κανεῖς δέν εἶναι δυνατὸ νά τίς γιαιτρέψει.

Ἄλλά οὔτε ἡ εἰρήνη, πού ἔχουμε τώρα⁷², οὔτε ἡ δῆθεν αὐτονομία, πού εἶναι γραμμένη βέβαια στίς συνθήκες, μά δέν ὑπάρχει πραγματικά στίς πολιτεῖες, ἀξίζει νά προτιμηθοῦν μπροστά στή δικιᾶ μας ἡγεμονία. Καί πράγματι ποιός θά ἦταν δυνατὸ νά ἐπιθυμήσει μιὰ τέτοια θλιβερὴ κατάσταση, ὅπου οἱ πειρατές κατέχουν τίς θάλασσες, οἱ πελταστές⁷³ κυριεύουν τίς πόλεις, καί οἱ πολίτες, ἀντὶ νά μάχονται μέ τοὺς ἐχθρούς, γιά νά ὑπερασπίσουν τίς πόλεις τους, τρώγονται μεταξύ τους μέσ στά τείχη, ὅπου μετὰ τήν εἰρήνη ὑποδουλώθηκαν μέ βία πόλεις ἀκόμα περισσότερες ἀπό ὅσες πρὶν ἀπὸ αὐτή, ὅπου ἀπὸ τίς συχνές πολιτικές ἀναστατώσεις πιό τρομαγμένοι εἶναι οἱ κάτοικοι στίς πόλεις ἀπὸ αὐτοὺς πού βρίσκονται διωγμένοι σέ ἐξορίες; Τρέμουν, βλέπετε, τί θά τοὺς ξημερώσει, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔχουν τουλάχιστο ἐλπίδα πὼς θά γυρίσουν κάποτε στὸν τόπο τους.

Καί τόσο μακριὰ βρίσκονται ἀπὸ τήν ἐλευθερία καί τήν αὐτονομία, ὥστε ἄλλες εἶναι στά χέρια τῶν τυράννων, ἀλλοῦ λύνουν καί δένουν οἱ ἀρμοστές, πολλές ἔχουν καταστραφεῖ ἐντελῶς καί ἄλλες ἔχουν τό βάρβαρο γιά ἀφέντη. Αὐτὸν πού, ὅταν τόλμησε κάποτε νά περάσει στήν Εὐρώπη καί νά τό πάρει ἀπάνω του πιότερο ἀπὸ ὅσο τό ἄξιζε, τὸν καταντήσαμε σέ τέτοια κατάσταση ἡμεῖς, ὥστε ὅχι μόνον νά σταμα-

114

115 *Καταδίκη τῆς εἰρήνης τοῦ Ἀντακίδα – Ἡ εὐθύνη τῶν Σπαρτιατῶν.*

116

117

118

τήσει όριστικά τίς έκστρατεΐες έναντίον μας, αλλά νά άνέχεται νά καταστρέφεται καί ή χώρα του. Καί μόνο πού έπλευσε γιά έδω μέ χίλια διακόσια πλοΐα, σέ τέτοια ταπείνωση τόν ρίξαμε, ώστε πολεμικό καράβι νά μήν τολμάει νά κατεβάσει πιά έδωθε από τήν Φασήλιδα⁷⁴, μόνο νά κάθεται ήσυχα, νά περιμένει ίσως εϋνοική περίσταση, μά νά μήν έχει έμπιστοσύνη στίς δυνάμεις πού διέθετε.

119 Καί ότι τά πράγματα βάδισαν όπως βάδισαν μόνο μέ τήν άνδρεία τών προγόνων μας, τό έδειξαν ολοκάθαρα οι συμφορές τής πόλης μας. 'Αμέσως, μόλις χάσαμε τήν ήγεμονία εμεΐς, άρχισαν καί τών 'Ελλήνων τά δεινά. 'Υστερα δηλαδή από τήν καταστροφή μας στόν 'Ελλάσποντο⁷⁵ καί αφού άλλοι ανάλαβαν πιά τήν ήγεσία, οι βάρβαροι νίκησαν σέ ναυμαχία⁷⁶, πήραν τήν έξουσία στή θάλασσα, κατέλαβαν τά περισσότερα νησιά, αποβιβάστηκαν στή Λακωνική, κυρίεψαν τά Κύθηρα μέ βία καί έκαναν τό γύρο τής Πελοποννήσου λεηλατώντας καί ρημάζοντας.

120 'Ο καλύτερος τρόπος μάλιστα γιά νά άντιληφθεΐ κανείς τό μέγεθος τής μεταβολής πού μεσολάβησε είναι νά παραλάβει τά κείμενα τών συνθηκών πού έγιναν στίς μέρες⁷⁷ μας μέ αυτές πού ύπογράφτηκαν τώρα τελευταΐα. 'Από τή σύγκριση αυτή θά αποδειχτεΐ πώς τότε εμεΐς βάζαμε περιορισμούς στήν έξουσία του βασιλιά, όρίζαμε τούς φόρους σέ όρισμένες περιπτώσεις καί του άπαγορεύαμε νά βγαίνει έλεύθερα στή θάλασσα τώρα όμως εκείνος είναι πού ρυθμίζει τών 'Ελλήνων τά ζητήματα, τούς δίνει εντολές πάνω στό τί πρέπει νά κάμουν, καί μόνο πού δέ βάζει Πέρσες σατράπες τοποτηρητές⁷⁸ στίς πόλεις μας.

121 Γιατί τί άλλο πιά απομένει έξω από αυτό; Μήπως δέν έκανε ό,τι ήθελε στόν πόλεμο; Δέν ύπαγόρευσε αυτός τούς όρους τής ειρήνης καί δέ ρυθμίζει σήμερα όπως θέλει τή γενική πολιτική κατάσταση; Δέν τρέχουμε σ' εκείνον, σά νά είναι αφεντικό μας, όταν είναι νά κατηγορήσουμε ή μιá πόλη τήν άλλη; Δέν τόν αποκαλούμε Μεγάλο Βασιλέα, σά νά είμαστε στα χέρια του αιχμάλωτοι; Καί όταν πολεμούμε μεταξύ μας, έλπίδες σωτηρίας δέ στηρίζουμε σ' εκείνον, πού μέ μεγάλη του χαρά όλους θά μάς εξόντωνε;

122 "Όλα αυτά θά πρέπει νά τά αναλογιστούμε καί, αφού νιώσουμε αγανάκτηση γιά τή σημερινή κατάντια μας, νά έπιζητήσουμε φιλότιμα τήν ανασύσταση τής ήγεμονίας μας. 'Ακόμα νά αποδώσουμε

μομφή στους Σπαρτιάτες, γιατί ἄρχισαν τόν πόλεμο⁷⁹ δῆθεν γιά νά ἐλευθερώσουνε τούς "Ἕλληνες καί, καταλήγοντας, τόσο πολλούς παράδωσαν στά χέρια τῶν βαρβάρων γιατί ἀπόσπασαν τούς "Ἴωνες ἀπό τή δικιά μας πόλη, πού ἦταν ἡ μητρόπολή τους καί πού τούς ἔσωσε τόσες φορές, γιά νά τούς παραδώσουν στους βαρβάρους⁸⁰, πού κατέχουνε τή χώρα τους παρά τή θέλησή τους καί οὔτε στιγμή δέν ἔπαψαν νά πολεμοῦν μαζί τους.

Καί τότε βέβαια τούς ἔπιανε ἡ ἀγανάκτηση, ὅταν ἐμεῖς εἶχαμε 123
 τή δίκαια ἀξίωση νά διοικοῦμε μερικούς ἀπό τούς "Ἕλληνες μέ τρόπο νόμιμο· τώρα ὅμως, πού ἔπεσαν σέ μιά τέτοια σκλαβιά οἱ ἴδιοι αὐτοί "Ἕλληνες, καθόλου δέ νοιάζονται γι' αὐτούς, πού δέν τούς φτάνει μόνο νά ρημάζονται στους φόρους, νά βλέπουν τίς ἀκροπόλεις τους νά τίς κατέχουν οἱ ἐχθροί, ἀλλά, ἐξόν ἀπό τήν κοινή τους συμφορά, δέχονται καί μαρτύρια σωματικά ἀκόμα φοβερότερα ἀπ' ὅσα οἱ σκλάβοι πού ἀγοράζουμε μέ χρῆμα⁸¹. Κανένας ἀπό μᾶς δέν τυραννάει τό δοῦλο⁸² του μέ τόση ἀπανθρωπιά, ὅπως ἐκεῖνοι ἐκεῖ πέρα βασανίζουν τούς ἐλεύθερους.

Μά τό πῶ τραγικό μαρτύριο εἶναι γι' αὐτούς ὅταν τούς ἀναγκά- 124
 ζουν νά ἐκστρατεύουνε μαζί τους, γιά νά ἐξασφαλίσουν τήν ἴδια τή σκλαβιά τους, νά πολεμοῦν μέ ἐκείνους πού ἔχουν τήν ἀπαίτηση νά μείνουν ἐλεύθεροι καί νά ἀντιμετωπίζουν τούς πῶ σκληρούς ἀγῶνες, ὅπου, ἂν νικηθοῦν, τήν ἴδια τή στιγμή θά ἀφανιστοῦν, ἂν πάλι κατορθώσουν καί νικήσουν, θά σιγουρέψουν τή σκλαβιά τους ἀκόμα περισσότερο.

Καί γιά ὅλα αὐτά ποιούς ἄλλους πρέπει νά θεωρήσουμε ὑπεύ- 125
 θυνους, ἂν ὄχι τούς Σπαρτιάτες, πού μέ τέτοια δύναμη στά χέρια τους ἀφήνουν τούς συμμάχους νά ὑποφέρουν βάσανα φριχτά, καί τούς βαρβάρους νά ἀπλώνουν τήν κυριαρχία τους μέ τῶν Ἑλλήνων τήν παλικαριά καί τή βοήθεια; Αὐτοί πού πρῶτα διώχναν τούς τυράννους⁸³ καί βοηθοῦσαν τό λαό, τόσο πολύ ἄλλαξαν πολιτική, πού πολεμοῦν τά πολιτεύματα τά δημοκρατικά καί ἐγκαθιστοῦν παντοῦ τίς μοναρχίες.

"Ἄλλωστε κατάστρεψαν ἀπό τά θεμέλια τή Μαντίνεια⁸⁴, καί μάλι- 126
 στα μετά τή σύναψη εἰρήνης, ὑπόταξαν μέ βία τήν ἀκρόπολη Καδμεῖα⁸⁵ τῶν Θηβαίων καί τώρα δά πολιορκοῦν τήν "Ὀλυθο⁸⁶ καί τό Φλιούντα⁸⁶.
 Ἄκόμα βοηθοῦν τό βασιλιά τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα⁸⁷, τόν τύραννο

- τῆς Σικελίας Διονύσιου⁸⁷, ὡς καὶ τὸ βάρβαρο⁸⁷ πού ἐξουσιάζει τὴν Ἀσία, γιὰ νὰ ἀποχτήσουνε οἱ ἴδιοι ὅσο γίνεται πιό μεγάλη δύναμη καὶ ἐπιβο-
- 127 λή. Καὶ ὅμως τουλάχιστο παράλογο δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ προστάτες τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά νὰ ὀρίζουνε κυρίαρχο καὶ ἀφέντη ἓνα μονάχα πρόσωπο σέ τόσο πλῆθος ἀπὸ ἀνθρώπους, πού καὶ τὸν ἀριθμὸ τους δὲν μπορεῖς νὰ ὑπολογίσεις, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ μὴν ἀφήνουν οὔτε τίς πιό μεγάλες πόλεις νὰ κανονίζουν μόνες τὰ ζητήματά τους, μὰ ἢ νὰ τίς ἀναγκάζουν νὰ εἶναι σκλάβες ἢ νὰ τίς ρίχνουν σέ συμφο-
- 128 ρές ἀβάσταχτες; Καὶ τὸ φριχτότερο ἀπὸ ὅλα, νὰ βλέπεις αὐτούς πού ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι στὴν Ἑλλάδα ἡγεμόνες νὰ κάνουν κάθε μέρα ἐκστρατεῖες ἐναντίονα στοὺς Ἕλληνες, μὲ τοὺς βαρβάρους ὅμως νὰ ἔχουν πάντοτε φιλία καὶ συμμαχία ἀδιατάραχτη.

ΘΕΜΑ Β'.

Ἡ ἀνάγκη τοῦ 129
πολέμου κατὰ
τὸν Πελοπόννησον.

- Καὶ ἄς μὴ νομίσει κανεὶς πὼς προκαλῶ δυσχέρειες πού ἀνακάλεσα στὴ μνήμη σας μὲ τόσο σκληρὸ τρόπο τὰ γεγονότα αὐτά, τὴ στιγμή μάλιστα πού ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σᾶς δήλωσα πὼς θὰ μιλήσω γιὰ συνδιαλλαγή. Μίλησα ἔτσι ὄχι βέβαια γιὰ νὰ διαβάλω τὴν πόλη τῶν Σπαρτιατῶν μπροστά στοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναγκάσω αὐτούς τοὺς ἴδιους νὰ ἀλλάξουν νοοτροπία — μέσα στὰ πλαίσια φυσικά τῆς δυνάμεως πού ἔχει ἓνας λόγος.
- 130 Μὰ οὔτε καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποτρέψεις ἀπὸ σφάλματα ἢ νὰ κάνεις κάποιον νὰ ἐπιθυμήσει πράξεις διαφορετικές, ἂν δὲ θὰ κατακρίνεις μὲ τρόπο ἀποφασιστικὸ τὴν τωρινὴ κακὴ διαγωγή του. Κατήγορους πρέπει νὰ θεωροῦμε μονάχα ὅσους ἐπικρίνουν μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο μὲ σκοπὸ νὰ βλάψουν κάποιον· ἀντίθετα, αὐτούς πού μιλοῦν γιὰ τὸ καλὸ θὰ πρέπει νὰ τοὺς ὀνομάζουμε συμβούλους. Καὶ αὐτὸ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ὅταν δὲν ξεκινάει καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια πρόθεση, δὲν πρέπει νὰ τὸν κρίνουμε καὶ μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα.
- 131 Ἄλλωστε ἔχουμε νὰ τοὺς κατακρίνουμε καὶ γιὰ ἄλλο λόγο ἀκόμα: Τοὺς γείτονες τῆς χώρας τους τοὺς ἀναγκάζουν νὰ εἶναι εἰλωτες⁸⁸ στὴν πόλη τους, ἐνῶ τίποτα τέτοιο δὲ φροντίζουν νὰ πετύχουν γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρον τῶν συμμάχων, παρόλο πού εἶναι στὸ χέρι τους νὰ διαλύσουνε τὴν ἐχθρα τους μὲ ἐμᾶς καὶ νὰ ἀναγκάσουν ὅλους τοὺς βαρ-
- 132 βάρους νὰ γίνουν οἱ περίοικοι⁸⁸ ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ὅμως αὐτοὶ πού νιώθουν δίκαια περηφάνια γιὰ τὰ φυσικά τους προτερήματα καὶ ὄχι γιὰ τὴν τύχη τοὺς τὰ ἔφερε ὅλα βαλικά, ἔχουν ὑποχρέωση νὰ καταπιάνονται μὲ πράξεις τέτοιες βέβαια, καὶ ὄχι νὰ ὀρίζουν

τούς δασμούς για τούς κατοίκους τῶν νησιῶν, τούς ἀνθρώπους δηλαδή πού ἀξίζουν μόνο νά τούς λυποῦνται : Τούς βλέπουν κάθε μέρα πού ἀναγκάζονται νά ὀργώνουν τά βουνά, ἔτσι πού ἡ γῆ τους εἶναι στείρα καί ἄγονη, ἐνῶ οἱ στεριανοί, πού ἔχουν στή διάθεσή τους χωράρια ἄφθονα καί γόνιμα, τά πιό πολλά τά ἀφήνουν ἀδόλευτα· μά καί ἀπό τά λίγα πού δουλεύουν ἀποκομίζουν πλούτη ἀμέτρητα.

Ἔχω τή γνώμη πώς, ἂν κάποιος ξένος ἐρχόταν ἀπό ἄλλοῦ καί 133 ἀντίκριζε τήν τωρινή κατάσταση τῆς χώρας μας, σίγουρα θά μᾶς νόμιζε τρελούς καί ἐμᾶς καί τούς Σπαρτιάτες : Παλεύουμε μεταξὺ μας γιά τιποτένια πράγματα, τή στιγμή πού χωρίς κανένα φόβο μποροῦμε νά ἀποχτήσουμε πολλά, ρημάζουμε τή χώρα τή δικιά μας καί δέ μᾶς νοιάζει διόλου νά ἀποχτήσουμε καί νά χαροῦμε τά πλούτη τῆς Ἀσίας.

Καί γιά τό βασιλιά βέβαια τῆς Περσίας τίποτα δέν εἶναι πιό 134 ὠφέλιμο, ἀπό τό νά λογαριάζει διαρκῶς μέ ποιόν ἀκριβῶς τρόπο δέ θά πάψουμε στιγμή ἐμεῖς νά πολεμοῦμε μεταξύ μας. Ἐμεῖς ὅμως τόσο μακριά βρισκόμαστε ἀπό τό νά προκαλέσουμε συγκρούσεις μέσα στούς δικούς του ὑποτελεῖς ἢ νά τούς κάνουμε νά ἐπαναστατήσουν, ὥστε ἀκόμα καί τίς ταραχές, πού γίνονται ὀλότελα τυχαῖα, τόν βοηθοῦμε νά τίς καταπνίξει· ἀφοῦ καί ἀπό τά δύο στρατόπεδα πού βρίσκονται στήν Κύπρο⁸⁹, τή στιγμή πού καί τό ἓνα καί τό ἄλλο εἶναι τό ἴδιο ἑλληνικά, τοῦ ἐπιτρέπουμε νά χρησιμοποιεῖ τό ἓνα ἐλεύθερα γιά τούς σκοπούς του καί τό ἄλλο νά τό πολιορκεῖ.

Ὅσοι οἱ ἀποστάτες τά ἔχουν καλά μαζί μας, ἀλλά καί στούς 135 Σπαρτιάτες θά ἐμπιστευόνταν τήν τύχη τους. Μά καί ἀπό ὅσους ἐξεστράτευσαν μαζί μέ τόν Τειρίβαζο⁹⁰ καί τοῦ πεζικοῦ τό ἐκλεκτότερο κομμάτι ἀπό ἑλληνικούς τόπους στρατολογήθηκε καί τοῦ ναυτικοῦ τό μεγαλύτερο μέρος συγκεντρώθηκε ἀπό τά ἰωνικά παράλια· καί αὐτοί μέ μεγαλύτερη χαρά θά ἐκπορθοῦσαν τήν Ἀσία παρά θά πολεμοῦσαν μεταξύ τους γιά ἀσήμαντα ζητήματα.

Γιά ὅλους αὐτούς καμιά ἔγνοια δέν ἔχουμε παρά φιλονικοῦμε 136 μεταξύ μας ποίος θά κατέχει τίς Κυκλάδες καί παραδώσαμε στό βάρβαρο μέ τόση ἀπερσισκεψία ἀμέτρητες πόλεις καί ἐξαιρετικά ὑπολογίσιμες δυνάμεις. Ἔτσι ἄλλες τίς ἔχει κιόλας μέσ στά χέρια του, ἄλλες κοντεύει νά τίς πάρει καί γιά ἄλλες καιροφυλακτεῖ, γιατί — καί μέ τό δίκιο του — νιώθει μιᾶ περιφρόνηση γιά ὅλους μας.

- 137 Κατάφερε δηλαδή ό,τι δέν μπόρεσε κανείς από τούς προγόνους του ως τώρα : 'Αναγνωρίστηκε επίσημα και από μᾶς και από τούς Σπαρτιάτες πώς ή 'Ασία ἀνήκει αποκλειστικά στόν Πέρση βασιλιά⁹¹. Και τέτοια ἀπόλυτη κυριαρχία ἀσκει πάνω στις πόλεις τίς ἑλληνικές, ὥστε ἄλλες τίς καταστρέφει ἀπό τά θεμέλια και σέ ἄλλες ὀχυρώνει ἀκροπόλεις. Και ὅλα αὐτά ἔγιναν φυσικά ἀπό τή δικιά μας κουταμάρα μόνο, και ὄχι ἀπό τίς δικές του τίς δυνάμεις.

ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

*Ἡ ἐξασθένεια
τοῦ Περσικοῦ
κράτους.*

- 138 Βέβαια υπάρχουν μερικοί πού νιώθουν θαυμασμό μπροστά στό μέγεθος τῆς δυνάμεως τοῦ Πέρση βασιλιά και ἐπιμένουν πώς εἶναι ἀκαταμάχητη. Πάνω σ' αὐτό λένε και ξαναλένε πώς τάχα ἔχει φέρει ἄνω κάτω τήν Ἑλλάδα. Ἡ ἄποψη ὅμως ἡ δική μου εἶναι πώς ὅσοι λέν αὐτά δέ μᾶς ἀποτρέπουν ἀπό τήν ἐκστρατεία· ἀντίθετα μᾶς σπρώχνουν ἀκόμα περισσότερο σ' αὐτή. Ἐννοῶ φυσικά ὅτι, ἂν εἶναι δύσκολο νά πολεμήσουμε μ' ἐκείνον ὅταν ὁμονόησουμε, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἔχει νά ἀντιμετωπίσει πολλές ταραχές μέσ στό δικό του κράτος, θά πρέπει κυριολεκτικά νά τρέμουμε τήν ἐποχή ἐκείνη πού θά ἀποκατασταθεῖ τάξη και ἡσυχία ἀπόλυτη μέσ στό βασίλειό του, ἐνῶ ἐμεῖς θά ἐξακολουθοῦμε τούς πολέμους μεταξύ μας, ὅπως συμβαίνει τώρα.
- 139 Ὡστόσο ὅμως, ἀκόμα και ἂν συντάσσονται μέ τή δικιά μου γνώμη, οὔτε και στήν περίπτωση αὐτή εἶναι σωστή ἡ σκέψη τους γιά τή δικιά του δύναμη. Ἄν δηλαδή ἦταν σέ θέση νά ἀποδείξουν ὅτι και μιά φορά στά περασμένα νίκησε ἡ δύναμη τοῦ βασιλιά και τίς δύο πόλεις τίς δικές μας ἐνωμένες, ἴσως νά εἶχαν κάποια βάση πού προσπαθοῦν και τώρα νά μᾶς τρομοκρατήσουν. Αὐτό ὅμως δέν ἔγινε ποτέ! Ἄν τώρα, τή στιγμή πού πολεμούσαμε ἐμεῖς μέ τούς Σπαρτιάτες, τάχτηκε ἐκείνος μέ τό μέρος τοῦ ενός και ἡ συμβολή του βάρυνε γιά τήν ἀντίπαλη μερίδα, τό γεγονός αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά ἀποτελέσει ἀπόδειξη γιά τή δικιά του δύναμη. Σέ τέτοιες περιστάσεις εἶναι γνωστό ὅτι μικρές δυνάμεις φέρνουν συχνά ἀνυπολόγιστες μεταστροφές στήν ἐκβαση τοῦ ἀγώνα. Σχετικά μάλιστα θά μπορούσαμε νά ἀναφέρουμε τούς Χιῶτες⁹² γιά παράδειγμα, πού μέ ὅποιον τό μέρος θά ἤθελαν νά συνταχθοῦν, αὐτοί ἐπικρατοῦσαν πάντα στή θάλασσα.
- 140 Δέν εἶναι λοιπόν σωστό νά κρίνουμε τή δύναμη τοῦ βασιλιά ἀπό τά ἀποτελέσματα πού ἔφερε ἡ σύμπραξή του μέ τόν καθέναν ἀπό τούς

δυό μας, ἀλλά ἀπό αὐτά πού πέτυχε στίς περιπτώσεις πού πολεμοῦσε μόνος αὐτός γιά τό δικό του τό συμφέρο. Καί πρῶτα - πρῶτα μέ ποιό τρόπο ἀντιμετώπισε τήν ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου⁹³; Δέν ἔστειλε γιά νά τούς πολεμήσουν τούς πιό ἔμπειρους στρατηγούς του, τόν Ἀβροκόμα, τόν Τιθραύστη, τόν Φαρνάβαζο; Καί αὐτοί στά τρία χρόνια πού ἔμειναν ἐκεῖ πέρα πιότερες συμφορές δέν ἔπαθαν ἀπό αὐτές πού προξένησαν οἱ ἴδιοι στούς ἐχθρούς τους; Καί τελικά δέν ἔφυγαν ἀπό ἐκεῖ κάτω τόσο ντροπιασμένοι, ὥστε οἱ ἀποστάτες νά μήν ἀρκοῦνται τώρα πιά νά ἐξασφαλίσουν μονάχα τήν ἐλευθερία τους, ἀλλά νά θέλουν νά ἐπιβάλουν τή θέλησή τους καί στούς γείτονες;

Ἦστερα ἀπό τά γεγονότα αὐτά ἔκαμε ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Εὐαγόρα⁹⁴. Αὐτός κυβερνάει μιὰ πόλη μόνο, καί, σύμφωνα μέ τή συνθήκη τῆ γνωστή, ὁ ἴδιος ἀνήκει στήν κυριαρχία τῆς Περσίας· ἀκόμα, μόλο πού κατοικεῖ νησί, νικήθηκε στή θάλασσα πολλές φορές ὡς τώρα, καί γιά τήν ὑπεράσπιση τῆς χώρας του μπορεῖ νά διαθέσει μονάχα τρεῖς χιλιάδες πελταστές. Ὡστόσο, παρόλο πού ἡ δύναμή του εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτη, ὁ βασιλιάς δέν εἶναι σέ θέση νά τή νικήσει πολεμώντας. Καί ἔχει κιάλας ξοδέψει ἕξι χρόνια ὀλόκληρα γι' αὐτή τήν ἱστορία· καί, ἂν εἶναι δυνατό νά συμπεράνει κανένας τά μελλούμενα ἀπό ὅσα προηγήθηκαν, εἶναι πιό πιθανό νά ἀποστατήσῃ καί ἄλλος κανεῖς μέσ στό βασιλείο του προτοῦ νά ὑποκύψῃ ὁ Εὐαγόρας. Τόση ἀργοπορία διακρίνει συχνά ὅλες τίς πράξεις τοῦ Πέρση βασιλιᾶ.

Στή ναυμαχία πάλι πού ἔγινε στή Ρόδο⁹⁵ εἶναι γνωστό πῶς εἶχε τή συμπάθεια ἀπό τούς συμμάχους τῶν Σπαρτιατῶν, πού ἦταν δυσαρεστημένοι ἀπ' τήν κακή πολιτειακή κατάσταση· ἀκόμα ἀπό μᾶς ναυτολογοῦσε τά πληρώματα τοῦ στόλου του καί εἶχε ναύαρχο τόν Κόνωνα, τόν πιό εὐσυνείδητο ἀπό τούς στρατηγούς, πού οἱ Ἕλληνες τοῦ εἶχαν μεγάλη ἐμπιστοσύνη, μά καί τόν πιό ἔμπειρο στούς ναυτικούς ἀγῶνες. Παρ' ὅλα αὐτά καί τή στιγμή πού εἶχε τέτοιο συνεργάτη γιά τήν περίπτωση αὐτή, ἄφησε τρία χρόνια⁹⁶ τό ναυτικό του — πού ὥστόσο ὑπεράσπιζε τά ἀσιατικά παράλια τοῦ Κράτους του — νά τό πολιορκοῦν μόνο ἑκατό τριῆρεις τῶν Σπαρτιατῶν καί ἀρνήθηκε ἀδιάντροπα στούς στρατιῶτες του μισθό γιά δέκα πέντε μῆνες. Τόσο πού, ἂν ἦταν μονάχα στό χέρι τό δικό του, πολλές φορές σίγουρα θά εἶχαν διαλυθεῖ· μόνο ἡ προσωπικότητα τοῦ Κόνωνα καί ἡ δημιουργία τῆς Συμμαχίας τῆς Κορίνθου⁹⁷ τούς ὑποχρέωσε

νά ναυμαχήσουν μέ τό ζόρι καί νά νικήσουν τελικά.

- 143 Καί αὐτά βέβαια εἶναι τά πιό λαμπρά, τά πιό βασιλικά του κατορθώματα, αὐτά πού ὅσοι θέλουν νά ἐξάρουν τίς πράξεις τῶν βαρβάρων ποτέ δέν παύουν νά τά μνημονεύουν. Ἔτσι κανεῖς δέν ἔχει νά μοῦ πεῖ ὅτι δέ χρησιμοποιῶ τά παραδείγματα καλόπιστα καί ὅτι χρονοτριβῶ σέ λεπτομέρειες ἀσήμαντες παραμελώντας γεγονότα
- 144 βαρυσήμαντα. Ἄκριβῶς γιά νά προλάβω μιᾶ τέτοια κατηγορία, ἀνάφερα τά πιό λαμπρά τους ἔργα. Ὡστόσο δέν ξεχνῶ οὔτε καί τά ἄλλα, ὅτι δηλ. ὁ Δερκυλίδας⁹⁸ μέ χίλιους μόνο ἄντρες ἔγινε ἀπόλυτος κυρίαρχος στήν Αἰολίδα· ὁ Δράκοντας⁹⁹ πῆρε τόν Ἄταρνεά καί μέ τρεῖς χιλιάδες πελταστῆς πού μάζεψε ἀλώνισε κυριολεκτικά τήν πεδιάδα τῆς Μυσίας¹⁰⁰. Ὁ Θίβρωνας¹⁰¹ ἔφερε στήν Ἀσία λίγους μονάχα παραπάνω ἀπό αὐτούς καί ὑπόταξε ὅλη τή Λυδία· τέλος ὁ Ἀγησίλαος μέ τά ἀπομεινάρια ἀπό τά στρατεύματα τοῦ Κύρου¹⁰² ἔγινε κύριος σχεδόν σέ ὅλη τή χώρα δῶθε ἀπό τόν Ἄλυ¹⁰³.
- 145 Ἄλλωστε δέν ἀξίζει νά φοβηθοῦμε βέβαια οὔτε τή στρατιά, πού διαρκῶς περιπολεῖ μαζί μέ τό βασιλιά, οὔτε καί τήν ἀνδρεία τῶν βαρβάρων. Ἀπόδειχν δά ὀλοκάθαρα οἱ Ἕλληνες, πού πῆραν μέρος τότε στήν ἐξστρατεία τοῦ Κύρου, ὅτι αὐτοί δέν ἔχουν περισσότερη παλικάρια ἀπό ὅσους στρατολογοῦνε στά παράλια. Ἀφήνω κατά μέρος, ἂν θέλετε, ὅλες τίς μάχες, ὅπου νικήθηκαν, καί δέχομαι τήν ἄποψη ὅτι στασίαζαν, γιατί δέν ἤθελαν νά πολεμήσουν μέ τόν ἀδερφό
- 146 τοῦ βασιλιᾶ. Μά καί ἀπό τότε πού σκοτώθηκε ὁ Κύρος καί ὅλοι οἱ Ἀσιάτες βρέθηκαν ἐνωμένοι, κάτω ἀπό τίς λαμπρές αὐτές συνθήκες πολέμησαν μέ τρόπο τόσο θλιβερό, ὥστε δέν ἄφησαν κανένα ἐπιχείρημα σ' αὐτούς πού συνηθίζουν νά ἐπαινοῦν τήν ἀνδρεία τῶν Περσῶν. Εἶναι γνωστό πῶς εἶχαν μέσ στά χέρια τους ἕξι χιλιάδες¹⁰⁴ Ἕλληνες, ὄχι βέβαια διαλεγμένους καί ἀπ' τούς καλύτερους, ἀλλά ἀνθρώπους πού κακίες καί ἐλαττώματα δέν τούς ἄφηναν νά ζήσουν στόν τόπο τους καί πού δέν ἤξεραν τή χώρα τῶν βαρβάρων καί εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπ' τούς συμμάχους τους, πού εἶχαν προδοθεῖ ἀπό τούς συντρόφους τους¹⁰⁵ καί εἶχαν χάσει τόν ἀρχηγό, αὐτόν πού
- 147 καί ἀκολούθησαν. Ὅμως τόσο κατώτεροι ἀπό αὐτούς φάνηκαν τότε οἱ βάρβαροι, ὥστε ὁ βασιλιάς τους τά ἔχασε μπρός στήν κατάσταση αὐτή, καί μήν ἔχοντας καμιᾶ ἐμπιστοσύνη στίς περσικές δυνάμεις

πού τόν ἔζωναν, τόλμησε νά συλλάβει ὅλους τούς ἀρχηγούς τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ τοῦ Κύρου, καί αὐτό κάτω ἀπό τήν προστασία τῶν σπονδῶν. Εἶχε, βλέπετε, τήν ιδέα πώς μέ τή μιαρή του πράξη θά ἔφερνε ἄνω κάτω τό στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων καί προτίμησε νά τά βάλει καλύτερα μέ τούς θεούς παρά νά ἀναμετρηθεῖ ἀντρίκια μέ τούς Ἕλληνες.

Καί ὅταν τό ὑπολόγιστο σχέδιο ἀπότυχε, γιατί οἱ στρατιῶτες 148
μας ἔμειναν ἀκλόνητοι στίς θέσεις τους καί ἀντιμετώπισαν τή συμφορά σάν ἄντρες, κατά τήν ἐπιστροφή τους στήν πατρίδα ἔστειλε τόν Τισσαφέρην μέ ἵππικό νά τούς συνοδεύει. Καί παρόλο πού αὐτοί τούς παρακολουθοῦσαν ἀγρυπνα σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς πορείας, πορεύτηκαν σά νά εἶχαν συνοδεία τιμητική· καί ἐνιωθαν φόβο μόνο σέ χῶρες ἀκατοίχητες, ἐνῶ, ἄν συναντοῦσαν ὅσο γινόταν περισσότερους ἐχθρούς, τό θεωροῦσαν μεγάλη εὐτυχία.

Καί, γιά ἀνακεφαλαίωση στά ὅσα εἶπα ὡς τώρα, θέλω νά σᾶς το- 149
νίσω τοῦτο ἐδῶ : Ἐκεῖνοι — πού δέν ἦρθαν βέβαια γιά λαφυραγωγία οὔτε καί γιά νά καταχτήσουν καμιά πόλη ἀσήμαντη, μά εἶχαν ἐστρατεύσει μέ ἐχθρική διάθεση γι' αὐτόν τόν ἴδιο τόν Πέρση βασιλιά — γύρισαν πίσω μέ μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀπό ὅση οἱ πρέσβεις πού ἔρχονται στή χώρα του, γιά νά συνάψουν συμμαχία¹⁰⁷. Θαρρῶ λοιπόν πώς δέν ὑπάρχει τόπος πού δέ γνώρισε σέ ὅλη τήν ἔκτασή της τή δειλία καί τή νωθρότητα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ : Καί στά παράλια τῆς Ἀσίας πολλές φορές νικήθηκε¹⁰⁸, ἀλλά καί στήν Εὐρώπῃ¹⁰⁹, ὅταν διάβηκε, πολύ ἀκριβά τό πλήρωσε : Ἄλλοι χάθηκαν κατά τρόπο ἄθλιο, ἄλλοι σώθηκαν ντροπιασμένοι καί δειλοί¹¹⁰ καί τελευταῖα μέσα στά ἴδια τά ἀνάκτορα¹¹¹ τοῦ Πέρση βασιλιά ἔγιναν καταγέλαστοι.

Καί τίποτα ἀπό αὐτά δέν ἔγινε στήν τύχη· ὅλα ἦταν φυσικό νά 150
γίνον ὅπως ἔγιναν. Δέν εἶναι δυνατόν οἱ ἄνθρωποι, πού ἀνατρέφονται μέ αὐτόν τόν τρόπο καί κάτω ἀπό τήν τρομάρα τοῦ δεσποτικοῦ τους πολιτεύματος, νά ἔχουν μέσα τους καμιά ἀρετή, δέν εἶναι δυνατό νά στήνουν τρόπαια στίς μάχες ἐνάντια στούς ἐχθρούς. Πῶς εἶναι δυνατόν ἀλήθεια, μέ τά δικά τους ἦθη, νά ἀναδειχτεῖ ποτέ ἄξιος στρατηγός ἢ καί γενναῖος στρατιώτης, ἀφοῦ ἡ μάζα ἢ μεγάλη εἶναι ἄταχος ὄχλος χωρίς καμία πείρα στούς κινδύνους, ἀνίκανοι γιά πόλεμο, γιά τή σκλαβιά ὅμως καλύτερα ἐκπαιδευμένοι καί ἀπό τούς δούλους μας; Ὅσοι πάλι κατέχουν μεγάλα ἀξιώματα, αὐτοί ποτέ δέν ἔζησαν μέ 151

κάποια ἰσορροπία, ποτέ δέ νοιάστηκαν γιά τό συμφέρο τό κοινό, γιά τό καλό τοῦ κράτους· ἀντίθετα, κάθε στιγμή δείχνουν τήν περιφρόνηση στους κατώτερους, τή δουλοπρέπειά τους στους ἀνώτερους, σάν τους ἀνθρώπους πού ἡ διαφθορά τους ἔχει σημαδέψει. Καί γενικά τά σώματά τους εἶναι μαλθακά, ἀπό τόν πλοῦτο βουτηγμένα στήν πολυτέλεια καί στή χλιδή, καί ἡ ψυχή τους πάντα δουλική, ταπεινωμένη καί τρομοκρατημένη ἀπό τό δυνάστη· ἀφήνουν νά τους ἐρευνοῦν ἐξευτελιστικά στοῦ παλατιοῦ τίς πόρτες, σέρνονται κατά γῆς, μέ κάθε τρόπο ἀσκοῦνται στήν ταπείνωση¹¹². λατρεύουν καί προσκυνοῦν ἕνα θνητό πού τόν ἀποκαλοῦν θεό, ἀδιαφοροῦν γιά τους θεούς καί λογαριάζουν τους ἀνθρώπους περισσότερο.

- 152 "Ἄλλωστε καί αὐτοί πού διορίζονται σατράπες καί κατεβαίνουν στίς παραθαλάσσιες περιοχές ποτέ δέ θά ντροπιάσουν τήν ἀγωγή πού ἔλαβαν στή χώρα τους! Θά βαδίσουν ἀκριβῶς πάνω στά ἴδια χνάρια, ἄπιστοι γιά τους φίλους, ἀναντροί πρὸς τους ἐχθρούς τους, πότε μέσ στήν ταπείνωση, πότε μέσα στήν περηφάνια βουτηγμένοι, μέ ἔπαρση καί καταφρόνια στους συμμάχους καί στους ἐχθρούς κόλακες
- 153 σιχαμένοι. Τό στράτευμα τοῦ Ἀγησίλαου τό συντήρησαν μέ ἐξοδα δικά τους ὀχτώ μῆνες¹¹³. τους στρατιῶτες ὅμως, πού γιά λογαριασμό τους ἀντιμετώπισαν κινδύνους, τους κατακράτησαν δυό φορές τόσους μῆνες τους μισθοῦς. Καί αὐτούς πού εἶχαν καταλάβει τήν Κισθήνη¹¹⁴ ἑκατό τάλαντα τους μοίρασαν, ἐκείνους ὅμως πού πῆραν μαζί τους μέρος στήν ἐκστρατεία τῆς Κύπρου τους φέρθηκαν πιά βάνουσα καί
- 154 ἀπό τους αἰχμαλώτους. Καί γιά νά σταθοῦμε σέ γενικές γραμμές, χωρίς νά πελαγοδρομοῦμε σέ λεπτομέρειες εἰδικές, ποιός ἀπό αὐτούς πού τους πολέμησαν δέν ἔφυγε πλούσιος; Καί ποιός ἀπό ὅσους ἔπασαν στά χέρια τους δέν πέθανε φριχτά ἀπό βασιανιστήρια; Δέν ἔπασαν τόν Κόνωνα θρασύτατα γιά νά τόν θανατώσουν¹¹⁵, αὐτόν πού ναύαρχος γιά τό συμφέρο τῆς Ἀσίας κατόρθωσε νά καταλύσει τήν ἐξουσία τῶν Σπαρτιατῶν; Καί τό Θεμιστοκλῆ¹¹⁶, πού τους κατατρόπωσε στή Σαλαμίνα, γιά νά ὑπερασπίσει τήν Ἑλλάδα, δέν τόν ἔκριναν ἄξιο γιά τά ἀκριβότερα δῶρα καί γιά τίς πιά λαμπρές τιμές;

Τό ἀδιάλλα- 155
στο μίσος τῶν
Ἑλλήνων γιά
τους Πέρσες.

Πῶς εἶναι δυνατό λοιπόν νά ἐπιδιώκει ἄνθρωπος τή φιλία τῶν βαρβάρων, πού τιμωροῦν σκληρά τους εὐεργέτες τους καί κολακεύουν ἐπιδεικτικά ἐκείνους πού τους βλάπτουν; Καί ποιόν τάχα ἀπό μᾶς δέν ἔχουν ἀδικήσει; Καί ποιὰ στιγμή σταμάτησαν νά ἐτοιμά-

ζουν συμφορές για τήν Ἑλλάδα; Καί ποιό πράγμα ἑλληνικό εἶναι πού δέ μισοῦν αὐτοί, πού δέν ἐδίστασαν στόν προηγούμενο πόλεμο νά λεηλατήσουν καί νά παραδώσουν στίς φλόγες καί τῶν θεῶν ἀκόμα τά ἀγάλματα καί τούς ναούς;

Γι' αὐτό κιόλας οἱ Ἴωνες ἀξίζουσι κάθε ἔπαινο, πού ἄφησαν κατά- 156
ρα¹¹⁷ σέ ὅποιον ἀγγίξει τούς καμένους τούς ναούς ἢ σέ ὅποιον διανοηθεῖ νά τούς ἐπαναφέρει στήν παλιά τους κατάσταση. Δέν ἦταν βέβαια τά μέσα πού τούς ἔλειπαν νά τούς ἀναστηλώσουν, ἀλλά ἤθελαν νά θυμίζουσι συνεχῶς τήν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων στίς ἐπερχόμενες γενιές, ἔτσι πού κανένας πιά νά μήν τούς ἔχει ἐμπιστοσύνη, ἀφοῦ τόλμησαν τέτοιες ντροπές γιά τούς θεούς, παρά νά τούς φοβοῦνται καί νά φυλάγονται ἀπό αὐτούς, βλέποντας πώς τά ἔβαλαν ὄχι μόνο μέ τή δική μας τή ζωή, ἀλλά ἀκόμα καί μέ τά ἀφιερώματά μας στούς θεούς.

Ἔχω βέβαια καί γιά τούς συμπολίτες μας νά ἀναφέρω παρα- 157
δείγματα ἀνάλογα. Δηλαδή καί αὐτοί μέ ὅσους ἔχουν πολεμήσει μέχρι τώρα συμφιλιώνονται εὐκολα καί λησμονοῦν τήν ἔχθρα πού τούς χώριζε. Στούς κατοίκους ὁμῶς τῆς Ἀσίας, οὔτε καί ὅταν εὐεργετοῦνται ἀπό ἐκείνους, ποτέ δέν τούς ἀναγνωρίζουν καμιᾶ χάρη· τόσο εἶναι τό μίσος πού νιώθουν γιά κείνους. Πολλούς ἐξάλλου καταδίκασαν σέ θάνατο οἱ πρόγονοί μας, γιατί ἔδειξαν συμπάθεια στούς Μήδους· καί τώρα ἀκόμα στίς συνελύσεις τοῦ λαοῦ, πρὶν ἀπό τό θέμα τῆς ἡμέρας, διατυπώνουν κατάρες γιά κείνον πού θά πρότεινε ἀποστολή πρεσβείας στήν Περσία. Ὡς καί στά Ἐλευσίνια μυστήρια οἱ Εὐμολπίδες καί οἱ Κήρυκες¹¹⁸, ἀπό τό φοβερό τους μίσος γιά τούς Πέρσες, ἀπαγορεύουν τίς τελετές καί σέ ὅλους τούς βαρβάρους, ὅπως στούς δολοφόνους.

Καί τόσο ζυμωμένη μέ τή φύση μας εἶναι ἡ ἔχθρα μας μέ αὐτούς, 158
ὥστε καί ἀπό τίς διηγῆσεις τίς παλιές περισσότερο χαιρόμαστε ὅσες μιλάνε γιά τούς Τρῶες καί τούς Πέρσες, τίς διηγῆσεις δηλ. πού μᾶς πληροφοροῦν γιά ὅλες τίς συμφορές τους. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά βροῦμε ὅτι ἀπό τόν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους οἱ ποιητές μας ἔχουν ἐμπνευστεῖ τραγοῦδια θριαμβευτικά, ἐνῶ ἀπό τούς πολέμους μεταξὺ μας μονάχα θρήνους θλιβερούς. Τά πρῶτα τά τραγοῦδάμε στίς γιορτές μας, ἐνῶ τούς θρήνους τούς θυμόμαστε μόνο στίς συμφορές μας.

Ἔχω τή γνώμη μάλιστα ὅτι καί ἡ ποίηση τοῦ Ὀμήρου τιμήθη- 159
κε ξεχωριστά κυρίως, γιατί ἐπλεξε μέ τέχνη θαυμαστή τόν ὕμνο τῶν ἡρώων πού πολέμησαν γενναῖα τότε μέ τούς βαρβάρους. Γι' αὐτό

ἀκριβῶς καί οἱ πρόγονοί μας θέλησαν νά τῆς δώσουν μιά τέτοια θέση τιμητική καί στούς ποιητικούς ἀγῶνες καί στήν ἐκπαίδευση τῶν νέων¹¹⁹ : Γιά νά κρατοῦμε στήν ψυχή μας ἄσβηστο τό μίσος τό παλιό γιά τούς βαρβάρους, ἀκούγοντας ἀδιάκοπα τά ἔπη τοῦ Ὀμήρου, καί, ἔχοντας γιά ὑπόδειγμα τήν ἀρετή ἐκείνων πού πῆραν μέρος σ' αὐτήν τήν ἐκστρατεία, νά νιώθουμε τήν ἐπιθυμία νά ἐπιτελέσουμε καί ἐμεῖς παρόμοια κατορθώματα.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΑΜΕΣΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

*Ἡ κατάλληλη 160
στιγμή.*

Κατά τή γνώμη μου λοιπόν πολλοί εἶναι οἱ λόγοι πού μᾶς πιέζουν νά πολεμήσουμε μέ αὐτούς, κυρίως ὅμως ἡ σημερινή περίσταση, πού εἶναι ὁ πιό ἰσχυρός παράγοντας. Αὐτή δέν πρέπει νά τήν ἀφήσουμε νά πάει χαμένη. Εἶναι χωρίς ἄλλο ντροπή νά τήν ἀφήνουμε ἀνεκμετάλλευτη, τώρα πού εἶναι μέσα στά χέρια μας, γιά νά τή θυμηθοῦμε ὅταν θά γίνει παρελθόν. Τί ἄλλο λοιπόν θά θέλαμε νά συμβεῖ ἀκόμα παραπάνω ἀπό τίς προϋποθέσεις πού ὑπάρχουν τώρα, προκειμένου νά ἀποφασίσουμε ἐπιτέλους τόν πόλεμο κατά τοῦ βασιλιᾶ;

161 Δέν ἔχει μήπως ἀποστατήσει ἀπό αὐτόν ἡ Αἴγυπτος καί ἡ Κύπρος; Δέν ἔχει γίνει ἄνω κάτω ἀπό τόν πόλεμο ἡ Φοινίκη καί ἡ Συρία; Τήν Τύρο¹²⁰, πού τόσο κόμπαζε γι' αὐτή, δέν τοῦ τήν πῆραν μήπως οἱ ἐχθροί του; Μά καί οἱ πιό πολλές πόλεις τῆς Κιλικίας βρίσκονται πιά στά χέρια τῶν συμμάχων μας καί ὅσες ἀπομένουν δέν εἶναι δύσκολο νά τίς κατακτήσουν. Ὅσο γιά τή Λυκία κανένας ποτέ Πέρσης δέν τῆς ἐπιβλήθηκε.

162 Καί ὁ Ἐκατόμνωσ¹²¹ ὅμως, ὁ σατράπης τῆς Καρίας, πάει καιρός πιά τώρα πού στήν πραγματικότητα ἔγινε ἀνεξάρτητος· καί θά τό ἐκδηλώσει καί ἐπίσημα ὅταν ἐμεῖς θελήσουμε. Καί ἀπό τήν Κνίδα ὡς τή Σινώπη Ἕλληνες κατοικοῦνε τήν Ἀσία, καί αὐτούς δέ χρειάζεται βέβαια νά τούς πείσουμε ἐμεῖς, παρά νά μὴν τούς ἐμποδίσουμε νά πολεμήσουν τούς βαρβάρους. Ὑστερα ἀπό ὅλα αὐτά, ὅταν τέτοια ὀρμητήρια ὑπάρχουν, καί ὁ πόλεμος ἀπό παντοῦ σχεδόν κυκλώνει τήν Ἀσία, γιά ποῖο λόγο τάχα νά λεπτολογοῦμε τόσο σχολαστικά τό καθετί πού θά προκύψει ἀπό αὐτόν; Ἀφοῦ οἱ βάρβαροι νικιοῦνται ἀπό ἀσήμαντες δυνάμεις, εἶναι ὀλοφάνερο τί ἔχουν νά τραβήξουν, ὅταν θά ἀναγκαστοῦν νά πολεμήσουν μέ ὅλους μαζί τούς Ἕλληνες.

Καί νά τί θά συμβεῖ ἀκριβῶς : "Αν ὁ βάρβαρος ἐνισχύσει τήν κατο- 163
χή του στίς πόλεις τίς παραθαλάσσιες τοποθετώντας ἀκόμα ἰσχυρό-
τερες φρουρές ἀπό ὅσες τώρα, ἴσως καί τά νησιά κοντά στίς ἀσιατικές
ἀκτές, ὅπως ἡ Ρόδος, ἡ Σάμος καί ἡ Χίος, νά κλίνουν μέ τό μέρος του
ἄν ὅμως τόν προλάβουμε ἐμεῖς καί καταλάβουμε τήν περιοχή αὐ-
τή, εἶναι φυσικό καί αὐτοί πού κατοικοῦνε τή Λυδία, τή Φρυγία, ὡς
καί τή χώρα πού ἀπλώνεται ἀκόμα παραμέσα, νά προσχωρήσουνε
σ' ἐμᾶς, πού θά ἔχουμε πιά γιά ὀρμητήριο τήν περιοχή αὐτή.

Γι' αὐτό καί πρέπει νά βιαστοῦμε, νά μήν καθυστερήσουμε σιγ- 164
μή, γιά νά μήν πάθουμε ὅ,τι καί οἱ πατέρες μας. Ἐκεῖνοι κινήτο-
ποιήθηκαν ὕστερα ἀπό τοὺς βαρβάρους, ἄφησαν μερικούς ἀπό τοὺς
συμμάχους τους¹²² στήν τύχη, καί ὕστερα ἀναγκάστηκαν λίγοι αὐτοί
νά πολεμοῦνε μέ πολλούς· καί ὅμως ἦταν στό χέρι τους νά διαβοῦν
πρῶτοι στήν Ἀσία καί μέ ὅλες τίς ἐλληνικές δυνάμεις ἐνωμένες νά ὑπο-
τάξουν μέ εὐκολία ἕνα πρὸς ἕνα τά ἔθνη τῆς Ἀσίας.

Γιατί, ὅταν κανένας πολεμαίει μέ ἀνθρώπους πού συναθροίζονται 165
ἀπό διαφόρους τόπους, ἔχει ἀποδειχτεῖ ὅτι δέν πρέπει νά περιμένει
ὥσπου νά μαζευτοῦνε ὅλοι, ἀλλά νά ἐπιτεθεῖ ἀμέσως, ὅταν ἀκόμα θά
εἶναι σκοροπισμένοι. Καί οἱ πρόγονοί μας βέβαια, πού ἔπασαν στά
σφάλματα αὐτά, τά ἐπανόρθωσαν ἀργότερα, ἀλλά ἀντιμετώπισαν κιν-
δύνους φοβερούς. Ἐμεῖς ὅμως, ἄν ἔχουμε μυαλό, ἀπό τήν ἀρχή θά
πάρουμε τά μέτρα μας. Ἐγκαίρως θά ἐπιδιώξουμε νά ἐγκαταστήσουμε
στρατό στήν Ἰωνία καί τή Λυδία, ἀφοῦ ξέρουμε ὅτι ὁ Πέρσης βασι- 166
λιάς ἐξουσιάζει τοὺς κατοίκους τῆς Ἀσίας, ὅχι βέβαια μέ τή δική τους
θέληση, παρά ἀσφαλισμένους πάντα μέ στρατιωτικές δυνάμεις πῶ ἰσχυ-
ρές ἀπό ὅσες μπορεῖ νά διαθέσει κάθε πόλη. "Αν τώρα ἐμεῖς μεταφέ-
ρουμε δυνάμεις ἀκόμα ἰσχυρότερες ἐκεῖ — πράγμα εὐκολότατο γιά
μᾶς, ἀρκεῖ νά τό θελήσουμε — σίγουρα καί ἀκίνδυνα θά καρπωθοῦμε
ὅλη τήν Ἀσία. Καί ἀσφαλῶς εἶναι καλύτερα νά πολεμοῦμε ἐμεῖς
μ' ἐκεῖνον, γιά νά τοῦ καταλύσουμε τή βασιλεία, παρά νά ἀλληλο-
τραωγόμεστε συνέχεια γιά τό ποιός θά πετύχει τήν ἡγεμονία στήν
Ἑλλάδα.

Εἶναι μάλιστα ἀνάγκη νά γίνει ἡ ἐκστρατεία στίς μέρες τοῦτες 167 Ἡ ἀνάγκη νά
τῆς γενιᾶς μας, γιά νά ἀπολαύσουν ἐπιτέλους καί τά ἀγαθὰ αὐτοί πού
ὡς τώρα γεύτηκαν μόνο τίς συμφορές καί νά μήν περάσουν τή ζωή
τους ὅλη μέσα στή δυστυχία. Φτάνει τό παρελθόν — τότε πού καί
ἀποκαταστα-
θοῦν τό
γοηγοότερο
οἱ Ἕλληνες.

- ποιο κακό δέν έπεσε άπάνω τους! Πάντα είναι πολλές οι συμφορές στο φυσικό τοῦ ανθρώπου, έπινοήσαμε και έμεις ακόμα περισσό-
 168 τερές από τις άναπόφευκτες : Δημιουργήσαμε στον ίδιο τον έαυτό μας πολέμους και έπαναστάσεις, ώστε άλλοι να χάνονται παράνομα μέσα στην ίδια τους τή χώρα, άλλοι σε ξένους τόπους να περιφέρονται άθλιοι μαζί με τά παιδιά και τις γυναΐκες τους, τέλος πολλοί από τή φτώχια και τή στέρηση να υποχρεώνονται να υπηρετούνε τον έχθρό και να πεθαίνουν πολεμώντας με τους φίλους. Για τήν κατάσταση αυτή κανείς ποτέ δέν αγανάχτησε! Για τά φανταστικά βέβαια δράματα, πού συνθέτουν και παρουσιάζουν οι τραγικοί ποιητές, όλοι νιώθουν τήν υποχρέωση να συγκινούνται και να κλαΐν' όταν όμως βλέπουν μπροστά στά μάτια τους να διαδραματίζονται τραγωδίες άληθινές, φριχτές και αναρίθμητες, αυτές πού φέρνει τοῦ πολέμου ή κατάρρα, τόσο μακριά βρίσκονται από τό να νιώσουν λύπη, ώστε πióτερο χαίρονται για τό κακό πού προξενεί ό ένας στον άλλο παρά για τήν προσωπική τους εύτυχία.
- 169 Δέν αποκλείεται ώστόσο και να γελάσουν μερικοί με τήν άφέλεια μου, πού κάθομαι έδω πέρα και όδύρομαι για τή δυστυχία άτομικών περιπτώσεων σε τέτοιες περιστάσεις, όπου ή 'Ιταλία όλη έχει γίνει άνω κάτω¹²³, ή Σικελία υποδουλώθηκε¹²⁴, τόσες πόλεις έχουν παραδοθεΐ στο βάρβαρο¹²⁴ και όλη ή υπόλοιπη 'Ελλάδα βρίσκεται πιά μπροστά σε έσχατους κινδύνους.
- 170 'Απορώ μάλιστα και με τή στάση πού κρατούν οι διάφοροι ήγέτες στις πόλεις τις έλληνικές. Νομίζουν πώς έχουν τό δικαίωμα να νιώθουν περηφάνια, τή στιγμή πού ποτέ δέν μπόρεσαν ούτε να πούν, μά ούτε και να στοχαστούν τίποτα για τό θέμα αυτό πού έχει τόση σημασία. Έπρεπε δηλαδή αυτοί, αν άξιζαν πραγματικά τή φήμη πού έχουν τώρα, να αφήσουν κατά μέρος κάθε άλλο ζήτημα και να καταπιαστοῦν να δώσουν γνώμη μονάχα για τον πόλεμο με τους βαρβάρους.
- 171 Δέν αποκλείεται να έφερναν κάποιο θετικό άποτέλεσμα: και στην περίπτωση όμως πού θά ήταν υποχρεωμένοι να άπογοητευθοῦν, θά άφηναν τά λόγια τους χρησμούς για τις μελλούμενες γενιές. Τώρα όμως αυτοί πού έχουν τή δόξα τή μεγάλη καταπιάνονται περισπούδαστα με τά άσήμαντα ζητήματα και αφήνουνε σ' έμας, πού δέν έχουμε σχέση με τήν πολιτική, τή φροντίδα να δίνουμε συμβουλές για θέματα με τόση σπουδαιότητα.

Ἄλλά ὅσο πιό μικρόψυχοι εἶναι οἱ ἀρχηγοί μας, τόσο πιό σοβαρά καί πιό ἀποφασιστικά πρέπει νά ἐξετάζουσι οἱ ἄλλοι τόν τρόπο πού θά ἀπαλλαγούμε ἀπό τίς ἐχθρες πού μᾶς βασανίζουν τώρα. Γιατί τώρα βέβαια μάταια κάνουμε συνθήκες γιά εἰρήνη! Στήν πραγματικότητα δέ ματαιώνουμε ὀριστικά τόν πόλεμο· μόνο τόν ἀναβάλλουμε, καί περιμένουμε τήν εὐκαιρία τήν καλή, πού θά ἔχουμε τή δύναμη νά καταφέρουμε ὁ ἓνας στόν ἄλλο κάποιο χτύπημα ἀνεπανόρθωτο!..

Ὅμως εἶναι ἀνάγκη νά βγάλουμε ἀπό τή μέση τά σχέδια τά ὕπουλα καί νά καταπιαστοῦμε ἐπιτέλους μονάχα μέ τά ἔργα πού θά μᾶς ἐπιτρέφουσι νά ζοῦμε μέσ στίς πόλεις μας μέ ἀσφάλεια μεγαλύτερη καί νά ἔχουμε ἀνάμεσά μας ἐμπιστοσύνη περισσότερη. Βέβαια νά ἀναπτυχθεῖ τό θέμα αὐτό εἶναι ἀπλό καί εὐκόλο : Δηλαδή εἶναι ἀδύνατο νά ἐξασφαλίσουμε μιᾶ σίγουρη εἰρήνη, ἅμα δέν πολεμήσουμε ὅλοι μαζί ὁμόφωνα τούς Πέρσες· ἀδύνατο νά ὁμονήσουν οἱ Ἕλληνες, προτοῦ πειθοῦν καί τίς ὠφέλειες ἀπό τόν κοινόν ἐχθρό νά ἐπιζητοῦν καί τούς πολέμους μέ τόν ἴδιον ἀντίπαλον νά κάνουν.

Καί ὅταν γίνουσι ὅλα αὐτά καί λείπει ἀπό τή μέση ἡ φτώχεια, πού καταστρέφει τίς φιλίες καί ὀδηγεῖ τούς συγγενεῖς σέ ἀμάχες, ἀναστατώνει ὅλους τούς ἀνθρώπους καί φέρνει τούς πολέμους, δέν εἶναι δυνατό νά μήν ὁμονήσουμε καί νά μήν νιώθουμε ἀγάπη ἀληθινή ὁ ἓνας γιά τόν ἄλλο. Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους πρέπει νά κάνουμε τό πᾶν, γιά νά μεταφερθεῖ τό γρηγορότερο ἀπό δῶ ὁ πόλεμος στό χωρο τῆς Ἀσίας. Εἶναι τό μόνο ἀγαθόν πού θά ἦταν δυνατό ἴσως νά βγάλουμε ἀπό τούς ἀνόσιους πολέμους μεταξύ μας, ἂν θά τό ἀποφασίζαμε ἐπιτέλους νά ἐκμεταλλευτοῦμε ἐναντία στούς βαρβάρους γιά τό δικόν μας τό καλόν τήν πικρή πείρα πού μᾶς ἐξασφάλισαν ἐδῶ.

Ἄλλά, θά πεῖτε, θά πρέπει ἴσως ἐξαιτίας τῆς συνθήκης¹²⁶ νά συγκρατηθοῦμε, νά μήν βιαστοῦμε καί νά μήν κάνουμε τήν ἐκστρατεία νωρίτερα ἀπό τήν ὥρα της. Ἄλλωστε οἱ πόλεις πού ἀπόχτησαν αὐτονομία μέ τή συνθήκη αὐτή νιώθουσι εὐγνωμοσύνη γιά τό βασιλιά, γιατί σ' αὐτόν χρωστοῦν αὐτή τήν χάρη· καί ὅσες πάλιν ἔχουσι παραδοθεῖ στά χέρια τῶν βαρβάρων δέν τά βάζουσι παρά μέ τούς Σπαρτιάτες πρῶτα καί ὕστερα μέ τούς ἄλλους πού ὑπόγραψαν μαζί τούς ὅρους τῆς εἰρήνης, γιατί πιστεύουσι πῶς αὐτοί εἶναι ἡ αἰτία πού τούς ἀνάγκασαν

126 Τό χρέος νά καταλυθεῖ ἡ εἰρήνη τοῦ Ἀνακλίδου.

σε νά γίνουν οἱ σκλάβοι τῶν βαρβάρων. Μά ἕνας ἀκόμα λόγος παραπάνω νά διαλύσουμε ἀμέσως τή συμφωνία αὐτή, πού δημιούργησε μιὰ τέτοια γνώμη ἀπαράδεκτη : "Ὅτι δῆθεν ὁ βάρβαρος νοιάζεται τήν Ἑλλάδα καί προστατεύει τήν εἰρήνην¹²⁷, ἐνῶ μερικοί ἀπό μᾶς εἶναι αὐτοί πού τή λυμαίνονται καί τήν καταστρέφουν.

- 176 Καί τό πιό κωμικό ἀπό ὅλα, ἀπό τά ἄρθρα τῆς συνθήκης περισσότερο σεβόμαστε ἐκεῖνα πού εἶναι τά χειρότερα γιά μᾶς : Αὐτά πού δίνουν στά νησιά μας καί στίς πόλεις τῆς Εὐρώπης τήν αὐτονομία ἀπό πολὺν καιρό τώρα καταπατήθηκαν¹²⁸ καί ἄδικα ἀναφέρονται μέσα στίς στήλες¹²⁹ τῆς συνθήκης· ἐκεῖνα ὅμως πού εἶναι ἡ ντροπή μας καί πού πολλούς ἀπό τοὺς συμμάχους μας ἔχουν ρίξει στή σκλαβιά, μένουν στή θέση τους ἀκλόνητα καί τά σεβόμαστε ἀπόλυτα· καί ὅμως θά ἔπρεπε νά τά καταστρέψουμε ἀμέσως, νά μήν τά ἀφήσουμε οὔτε μιὰ μέρα, νομίζοντάς τα διαταγές τοῦ βασιλιᾶ καί ὄχι ἄρθρα ἰσοτιμίας συνθήκης. Ποιός τάχα δέν τό ξέρει ὅτι συνθήκη ἔχουμε, ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότητα¹³⁰ καί δικαιώματα καί γιά τίς δύο μερίδες πού συμβάλλονται, καί διαταγή, ὅταν τό ἕνα μέρος ἀπό τά δύο ἀντίθετα μειονεκτεῖ γιά ὄφελος τοῦ ἄλλου;

- 177 Γι' αὐτό τό λόγο ἀκριβῶς ἔχουμε ὅλο τό δικαίωμα νά καταγγείλουμε τοὺς πρέσβεις πού διαπραγματεύτηκαν αὐτή τήν εἰρήνην, ἐπειδή, ἐνῶ τοὺς ἔστειλαν οἱ Ἕλληνες, ὑπόγραψαν συνθήκη πού μόνο τοὺς βαρβάρους εὐνοεῖ. Ὡστόσο, εἴτε πίστευαν πῶς ὁ καθένας ἔπρεπε νά διαφεντεύει μόνο τή δικιά του πόλη εἴτε νά ἐξουσιάζει καί τίς χῶρες πού καταχτήθηκαν στόν πόλεμο ἢ καί νά ἀρκεστεῖ στίς κτήσεις πού εἶχε στά χρόνια τῆς εἰρήνης, αὐτοί εἶχανε χρέος νά ὀρίσουν μιὰ ἀπό τίς τρεῖς αὐτές λύσεις καί νά ὑπογράψουν τή συνθήκη μέ πνεῦμα ἀπόλυτης ἰσοτιμίας καί δικαιοσύνης.

- 178 Τώρα ὅμως τόσο στήν πόλη τῆ δικιά μας ὅσο καί στῶν Σπαρτιατῶν δέν ἀναγνώρισαν καμιὰ τιμή· ἀντίθετα ὄρισαν τό βάρβαρο δεσπότη ὅλης τῆς Ἀσίας, σά νά εἶχαμε πολεμήσει ἐμεῖς γιά λογαριασμό του ἢ σά νά ἤτανε πολὺ παλιά ἡ ἐξουσία τῶν Περσῶν καί ἐμεῖς μόλις πού κατοικήσαμε στίς πόλεις μας· σά νά μήν πῆραν τήν τιμή αὐτή τώρα στά τελευταῖα καί σά νά μήν εἶχαμε ἐμεῖς ἀπό τά πανάρχαια χρόνια τήν ἐξουσία στήν Ἑλλάδα.

- 179 "Ἐχω μάλιστα τή γνώμη ὅτι μέ αὐτά πού τώρα θά σᾶς πῶ θά ἀποδείξω καθαρά τόσο τήν προσβολή πού ἔγινε σ' ἐμᾶς ὅσο καί τά

πλεονεκτήματα πού ἀποκόμισε ὁ Πέρσης βασιλιάς. Δηλαδή εἶναι γνωστό πώς ὅλη ἡ γῆ πού σκέπει ὁ οὐρανός εἶναι μοιρασμένη σέ δύο μεγάλα τμήματα¹³¹ — τό ἓνα τό λέν Ἀσία, τό ἄλλο Εὐρώπη. Ὁ βασιλιάς μέ τή γνωστή συνθήκη πῆρε στήν ἐξουσία του τό μισό μέρος ὀλόκληρης τῆς γῆς, σά νά ἔκαμνε τή μοιρασιά τοῦ κόσμου μέ τό Δία¹³² καί ὄχι ἰσότιμη συνθήκη μέ ἀνθρώπους. Καί ὕστερα αὐτή τή θλιβερή 180 συνθήκη μᾶς ὑποχρέωσε νά τή χαράξωμε σέ στῆλες λίθινες καί νά τήν καταθέσουμε στά πανελλήνια ἱερά, σάν τρόπαιο πολύ λαμπρότερο γι' αὐτόν ἀπό ὅσα στήνονται στίς μάχες. Καί πράγματι, αὐτά τά τελευταῖα εἶναι γιά κατορθώματα περιορισμένης σημασίας καί ἀποτελέσματα μιᾶς ἴσως τυχερῆς στιγμῆς· οἱ στῆλες ὅμως προβάλλουν τό ἀποτέλεσμα ἑνός πολέμου μακροχρόνιου σέ βάρος ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Γιά ὅλα αὐτά θά πρέπει νά μᾶς πιάσει ἡ ἀγανάκτηση καί νά κοιτάξουμε νά βροῦμε τρόπο νά πάρουμε ἐκδίκηση γιά ὅσα πάθαμε στό παρελθόν καί νά ταχτοποιήσουμε τά πράγματα στό μέλλον. Στό κάτω κάτω εἶναι ντροπή σάν ἰδιώτης ὁ καθένας νά ἔχουμε στά σπίτια μας γιά δούλους τούς βαρβάρους, καί ἀπό τήν ἄλλη ἐπίσημα σάν κράτος νά ἀφήνουμε τόσους ἀπό τούς συμμάχους μας νά εἶναι δοῦλοι ἐκείνων· εἶναι ντροπή αὐτοί πού ζήσανε στά χρόνια τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, γιά τό χατήρι μιᾶς γυναίκας πού τούς κλέψανε, νά νιώσουν τόσο ὅλοι μαζί τήν προσβολή πού ἔγινε, ὥστε νά μὴν σταματήσουνε τόν πόλεμο, παρά μονάχα ἀφοῦ κατάστρεψαν ἀπ' τά θεμέλια τήν πόλη αὐτοῦ πού τόλμησε νά τούς προσβάλει, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος ἐμεῖς σήμερα, 182 τή στιγμή πού καταξευτελιζέται ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα, νά μὴν τούς ἐπιβάλλουμε ὅλοι μαζί μιά τιμωρία — ἐνῶ εἶναι στό χέρι μας νά πραγματοποιήσουμε ἀκόμα καί τήν τολμηρότερη εὐχή μας. Ἐξάλλου μόνο ἓνας τέτοιος πόλεμος εἶναι ἀπό τήν εἰρήνην προτιμότερος : Μοιάζει μέ πανηγυρική πομπή¹³³ παρά μέ ἐκστρατεία καί εἶναι ὠφέλιμος καί γιά ὅσους θέλουν τήν ἡσυχία τους καί γιά κείνους πού ἐπιθυμοῦν τόν πόλεμο. Ἐξασφαλίζει, βλέπετε, τή δυνατότητα στους πρώτους νά ἀπολαμβάνουν χωρίς φόβο τά ἀγαθά τους, στους ἄλλους πάλι νά ἀποχτήσουν πλοῦτη πολλά ἀπό τίς ξένες χῶρες.

Μά καί ἀπό κάθε ἀποψη ἄν τό συλλογιστεῖ κανεῖς στά σοβαρά, 183

181 Ὑλικά καί ἠθικά ὀφέλη ἀπό τήν ἐκστρατεία.

- θά βρεῖ πώς τέτοιες πράξεις μᾶς ὠφελοῦν πάρα πολύ. Καί πράγματι, μέ ποιούς πρέπει νά πολεμοῦν οἱ ἄνθρωποι πού δέν κατέχονται ἀπό καμιά διάθεση πλεονεξίας, ἀλλά κοιτοῦν μόνο τό δίκαιο; Δέν πρέπει νά τά βάζουν μέ αὐτούς πού καί παλιότερα ἔβλαψαν τήν Ἑλλάδα καί τώρα πάλι τήν ἔχουνε στό μάτι καί ὅλο τόν καιρό τρέφουν ἐναντίον
- 184 μας αἰσθήματα μονάχα μίσους; Ποιούς εἶναι φυσικό νά φθονοῦν ὅσοι δέν ἔχουν χάσει ἀκόμα τό φιλότιμό τους ἐντελῶς, ἀλλά διατηροῦν μιᾶ στάλα ἀξιοπρέπειας; Δέν πρέπει νά μισοῦν ἐκείνους πού ἔχουν φορτωθεῖ ἐξουσία μεγαλύτερη ἀπό ὅση γίνεται νά σηκώσει ἡ φύση ἡ ἀνθρώπινη, μόλο πού ἡ ἀξία τους δέ φτάνει οὔτε τούς πιό ἄθλιους δικούς μας; Καί ἐναντίον τίνων ἔχουνε χρέος νά ἐκστρατεύουν αὐτοί πού θέλουνε νά δείχνουν εὐσέβεια, μά δέν ξεχνοῦν οὔτε στιγμή καί τό συμφέρο τους; Ὅχι ἐναντίον ἐκείνων πού εἶναι φυσικοί καί προαιώνιοι ἐχθροί, πού ἔχουν ἀποχτήσει ἀμέτρητα ἀγαθά, μά δέν εἶναι σέ θέση νά τά ὑπερασπίσουν; Ἐ λοιπόν, ὅλους αὐτούς τούς ἄνθρωπους συγκεντρώνουν ἀπάνω τους οἱ Πέρσες.
- 185 Ἄλλωστε οὔτε καί τίς πόλεις μας πρόκειται νά λυπήσουμε στρατολογώντας στρατιῶτες ἀπό αὐτές, πράγμα πού τώρα, στόν πόλεμο πού κάνουν μεταξύ τους, ἀναμφισβήτητα τούς εἶναι ὀχληρότατο. Εἶμαι μάλιστα βέβαιος ὅτι πολύ λιγότεροι θά θέλουνε νά μείνουν ἀπό ὅσους θά ἔχουν τή λαχάρα νά πάρουν μέρος στήν ἐκστρατεία αὐτή. Ποιός τάχα νέος ἢ καί ἡλικιωμένος θά εἶναι τόσο ἀδιάφορος, ὥστε νά μή δεχτεῖ νά πάρει μέρος σ' αὐτό τό στράτευμα πού θά τό διευθύνουνε μαζί Σπαρτιάτες καί Ἀθηναῖοι, πού ὀργανώνεται γιά τήν ἐλευθερία τῶν συμμάχων, πού ξεκινάει μέ τίς εὐχές ὅλης ἀνεξαιρέτως τῆς Ἑλ-
- 186 λάδας, πού ἔχει σκοπό νά τιμωρήσει τούς βαρβάρους; Ἀλλά καί πόση φήμη, τί θύμηση θαυμάσια, πόση δόξα πρέπει νά φανταστοῦμε ὅτι θά ἀποκτήσουν ὅσο θά εἶναι ζωντανοί, ἢ θά ἀφήσουν πίσω τους, ἂν θά πεθάνουν, ὅσοι θά ξεχωρίσουν σέ ἕναν ἀγώνα τόσο ἱερό; Καί ἀφοῦ ἐκεῖνοι πού πολέμησαν μονάχα τόν Ἀλέξανδρο¹³⁴ καί δέν κυρίευσαν παρά μιᾶ πόλη μόνο ἀξιώθηκαν τέτοιους λαμπρούς ἐπαί- νους, ποιά ἀνείπωτα ἐγκώμια πρέπει νά περιμένουμε πώς θά δεχτοῦν αὐτοί πού θά κυριαρχήσουνε σέ ὅλη τήν Ἀσία; Ποιός ἀπό τούς ποιη- τές ἢ ἀπό τούς ρήτορες δέ θά μοχθήσει καί δέ θά ἐξαντλήσει ὅλες του τίς δυνάμεις καί τίς γνώσεις του μέ τή φιλοδοξία νά ἀφήσει ἀθάνατο

μνημείο στους αιώνες τόσο για τή δικιά, του ικανότητα, όσο και για τήν ἀρετή ἐκείνων;

Τώρα πιά, πού βρίσκομαι στοῦ λόγου μου τό τέρμα, δέν ἔχω τήν ἴδια γνώμη πού εἶχα ὅταν τόν ἀρχίζα. Τότε πίστευα πώς θά μπορέσω νά μιλήσω μέ τρόπο ἀντάξιο γιά ἕνα τέτοιο θέμα· τώρα ὅμως ξέρω καλά πώς δέν τά ἔχω καταφέρει νά φτάσω τή σπουδαιότητά του καί πώς πολλά πού εἶχα στό νοῦ μου νά σᾶς πῶ μοῦ ἔχουν διαφύγει¹⁸⁵. Δέν ἀπομένει παρά νά προσπαθεῖστε μόνοι σας νά συλλάβετε τήν εὐημερία πού θά ἀποκτήσουμε, ἐάν θά στρέψουμε πρὸς τούς βαρβάρους τῆς ἠπείρου τόν πόλεμο πού τώρα κάνουμε μεταξύ μας, ἐάν μεταφέρουμε τά πλούτη τῆς Ἀσίας στό χῶρο τῆς Εὐρώπης.

Καί νά μή μείνουν αὐτά πού τώρα ἀκούσατε λόγια μονάχα ἄδεια, ἀλλά, ὅσοι μποροῦν νά τά μεταβάλουνε σέ πράξη θετική, νά ξεσηκώσουνε μέ ζῆλο ὁ ἕνας τόν ἄλλο καί νά προσπαθήσουν μέ κάθε μέσο νά ἐπιτύχουν τή συμφιλίωση τῆς πόλης μας καί τῶν Σπαρτιατῶν ὅσοι πάλι διεκδικοῦν μιὰ θέση ξέχωρη στό χῶρο τῶν ρητόρων, νά πάψουν πιά νά ἀσχολοῦνται μέ τό λόγο μου γιά τή γνωστή Παρακαταθήκη¹⁸⁶ καί νά ἀραδιάζουν καί τίς ἄλλες τους γνωστές μικρολογίες· εἶναι καιρός νά βάλουνε τά δυνατά τους νά μέ ἀνταγωνιστοῦν σ' αὐτόν ἐδῶ τό λόγο καί νά σκεφτοῦν πῶς θά μιλήσουν μέ τρόπο ικανότερο γι' αὐτό τό ἴδιο θέμα, ἔχοντας στό μυαλό τους ὅτι αὐτοί πού δίνουνε μεγάλες ὑποσχέσεις δέν πρέπει νά ἐξαντλοῦνται στά μικροζητήματα, δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά εἰσηγοῦνται μέτρα πού δέ θά ἐξασφαλίσουν καμιά προκοπή σ' αὐτούς πού θά πειστοῦν, ἀλλά νά δίνουν συμβουλές πού, ἂν εἰσακουστοῦν, καί οἱ ἴδιοι θά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τή δυσπραγία πού ἔχουν¹⁸⁷, μά καί στους ἄλλους θά φανοῦν πῶς πρόσφεραν λαμπρές ὑπηρεσίες.

187 Ἀνακεφαλαίωση Πρόσκληση τῶν ρητόρων γιά συνεργασία πάνω στό γνωστό θέμα τῆς ἐκστρατείας.

188

189

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

του ἸΣΟΚΡΑΤΗ

1. Οἱ ἐπισημότερες πανελλήνιες γιορτές ἦταν: Τὰ Ὀλύμπια, πού γίνονταν στήν Ὀλυμπία κάθε τέσσερα χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τὰ Πύθια στους Δελφούς, κάθε πέντε χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνα, τὰ Ἴσθμια στὸν Ἴσθμό, κάθε τρία χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνα, καὶ τὰ Νέμεα στή Νεμέα, κάθε δύο χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Διός. Στίς γιορτές αὐτές, ἐκτός ἀπὸ τίς θυσίες καὶ τίς ἄλλες λατρευτικές ἐκδηλώσεις, γίνονταν καὶ κάθε λογῆς ἀγῶνες, πνευματικοί, καλλιτεχνικοί καὶ ἰδίως ἀθλητικοί. Οἱ νικητές ἀποχτοῦσαν τιμὴ καὶ δόξα πανελλήνια. Σέ τέτοιες ἑορταστικές συγκεντρώσεις, πανηγύρεις, ὅπως τίς ἔλεγαν (ἀπό τό πᾶν καὶ ἄγυρις = συνάθροιση), ἀπαγγέλονταν συνήθως καὶ οἱ Πανηγυρικοί λόγοι, πού εἶχαν γιά θέμα ἢ τήν κοινὴ γιορτὴ, πού γιόρταζε τό συγκεντρωμένο πλῆθος, ἢ τό λαό πού ἄκουε, τοὺς προγόνους καὶ τὰ κατορθώματά τους.

2. Ἡ λέξις σοφιστῆς στά ἔργα τοῦ Ἰσοκράτη καὶ γενικότερα στήν ἐποχὴ του δέν ἔχει φυσικά τὴ σημερινή της σημασία — τοῦ ἀνθρώπου δηλ. πού χρησιμοποιεῖ λογικοφανῆ ἐπιχειρήματα, γιά νά ὑποστηρίξει μιὰ παράλογη θέση. Σημαίνει εὐρύτατα τόν ἄνθρωπο μέ τίς πνευματικές ἀνησυχίες, αὐτόν πού προσπαθεῖ νά ἀπαντήσῃ σέ προβλήματα φιλοσοφικά, ἠθικά, πνευματικά, θά μπορούσαμε ἴσως νά ποῦμε τόν φιλόσοφο, μέ πρακτικὴ ὁμως κατεύθυνση. Οἱ γνωστοὶ σοφιστές — Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Ἰππίας καὶ ἄλλοι — δέν εἶναι γιά τήν ἐποχὴ τους, παρά δάσκαλοι ἐκλεκτοὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ρητορικῆς, πνευματικοὶ ἄνθρωποι καὶ ἔξοχοι στοχαστές.

3. Ὑπαινιγμός στους Ὀλυμπιακοὺς λόγους τοῦ Γοργία καὶ τοῦ Λυσία (ἀπὸ αὐτοὺς σώθηκαν μόνο ἐλάχιστα ἀποσπάσματα). Ὁ πρῶτος ἀπάγγειλε τό 392 π.Χ. στους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τόν «Ὀλυμπιακό» του λόγο, ὅπου καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας σέ ὁμόνοια καὶ ὕστερα σέ πόλεμο κατὰ τῶν βαρβάρων, μέ σκοπὸ τήν κατάληψη τῆς χώρας τους καὶ τήν ἀποικιακὴ ἐπέκταση τῶν Ἑλλήνων. Στήν ἐπομένη Ὀλυμπιάδα, τοῦ 388 π.Χ., ὁ Λυσίας φαίνεται πῶς ἀπάγγειλε ἐπίσης λόγο καὶ καλοῦσε

τούς "Ἐλληγες νά ἐνωθοῦν σέ πόλεμο κοινό κατά τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν. Οἱ δύο αὐτοί λόγοι ὀπωσδήποτε εἶχαν ἐπίδραση πάνω στόν Πανηγυρικό τοῦ Ἰσοκράτη, πού πραγματεύεται τό ἴδιο θέμα καί κυκλοφόρησε τό 380 π.Χ., μέ τήν εὐκαιρία πάλι μιᾶς Ὀλυμπιάδας.

4. Μέ τήν ἔκφραση *δικαστικά ἔγγραφα* — καί ἔχι μέ τή γνωστότερη *δικανικούς λόγους* — νομίζουμε πώς ἀποδίδεται ὀρθότερα τό «*τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων*» τοῦ κειμένου, διότι ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη προβάλλεται σαφέστερα καί γίνεται πιό κατανοητή. Ἄλλωστε πολλοί ἀπό τοὺς δικανικούς λόγους εἶναι δουλεμένοι μέ τέτοια τέχνη καί ἐπιμέλεια, ὥστε τίποτε δέν ἔχουν νά ζηλέφουν καί ἀπό τοὺς καλύτερους ἐπιδεικτικούς.

5. Οἱ *ἐκλεκτοί* εἶναι ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του. Σ' αὐτοὺς ἀπευθύνεται ὁ λόγος του καί ἔχει σκοπὸ νά τοὺς μορφώσει πολιτικά, μά καί νά τοὺς μυήσει στά μυστικά τῆς ρητορικῆς τέχνης. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν νά προσέχει πολὺ τόσο στή φραστική διατύπωση, ὅσο καί σέ ὅλη τήν ἀρχιτεκτονική δομὴ τοῦ λόγου του.

6. Τυπικὸ μοτίβο στά προοίμια τῶν πιό πολλῶν ρητορικῶν λόγων. Καί ὁ Ἰσοκράτης δέν πρωτοτυπεῖ ἔχι μονάχα στό προοίμιο, ἀλλά καί στή γενική ἐκτέλεση τοῦ θέματος. Οἱ ἰδέες — τό εἶπαμε — ἀποτελοῦν ἐπανάληψη ἀναλόγων ἰδεῶν καί προτάσεων τοῦ Γοργία, πού ὥστόσο προηγήθηκε ἀπὸ τόν Ἰσοκράτη δώδεκα ὀλόκληρα χρόνια, σημασία ὅμως ἔχει ὁ ἰδιαιτέρος τρόπος πού τίς προβάλλει ὁ τελευταῖος.

7. Εἶναι βέβαιο πώς ὁ Πανηγυρικός ἀπασχόλησε τόν Ἰσοκράτη περὶ τὰ δέκα χρόνια. Τόν δούλευε συνέχεια ἀπὸ τό 390 ὡς τό 380 π.Χ., καί μάλιστα στά πιό δημιουργικά του χρόνια, ἀπὸ 46 μέχρι 56 χρονῶν.

8. Αὐτὸ ἀναφέρει καί στόν Φίλιππο (§ 84). Ἐκεῖ ὅμως ντρέπεται γιά τήν ἔπαρση αὐτὴ καί παραδέχεται σχεδόν πώς ἕνας τέτοιος λόγος εἶναι τολμηρός καί ὀπωσδήποτε ἀποτέλεσμα μιᾶς κάποιας ἀπειρίας.

9. Γιατί τό ναυτικὸ τῶν Ἀθηναίων πρόσφερε ὑπηρεσίες ὕψιστες στήν κοινὴ ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων κατά τὰ Μηδικά. Ὑστερα ἡ διαγωγὴ τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τόν Πελοποννησιακὸ πόλεμο προκάλεσε τὴ δυσἀρέσκεια ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὅλα αὐτὰ προετοιμάζουν τὴ δημιουργία τῆς δεύτερης Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καί ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη τὴ διευκόλυνε ὀπωσδήποτε.

10. Ὁ Ἰσοκράτης θέλει νά ἀποδείξει πώς ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία εἶναι «*πάτριος*» ἀλλά καί «*βελτίστη*» πολιτεία μαζί.

11. Δηλαδή τούς Σπαρτιάτες.

12. Ὁ ύπαινιγμός στρέφεται κατά τῶν Λακεδαιμονίων, πού κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπό τούς Ἑλληνας καί ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τῆς Λακωνίας, ἀφοῦ ἐδιώξαν πρῶτα τούς παλιούς κατοίκους της.

13. Ὁ μύθος περί αὐτοχθονίας εἶναι κοινός στά ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν. Τόν βρίσκουμε λ.χ. στό Θουκιδίδη (II, 36), στόν Πλάτωνα (Μενέξενος, 237) κ.λ.π. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Ἰσοκράτης τόν χρησιμοποιεῖ καί ἄλλοῦ (Παναθηναϊκός, § 124—125).

14. Τό σιτάρι.

15. Ὁ μύθος λέει ὅτι ἡ Δήμητρα, ὅταν ὁ Πλούτωνας τῆς ἔκλεψε τήν κόρη της τήν Περσεφόνη, ἔτρεχε σάν τρελή ἀναζητώντας την. Κάποτε ἔφθασε καί στήν Ἀττική, στήν Ἐλευσίνα μάλιστα, καί ὁ βασιλιάς της Κελεός τή φιλοξένησε στό παλάτι του. Γιά νά δείξει τήν εὐγνωμοσύνη της γιά τή φιλοξενία, δίδαξε τή γεωργία στό γιό τοῦ βασιλιά Τριπτόλεμο. Τόν ἔστειλε μάλιστα μέ ἕνα ἄρμα, πού τό σέρνανε δράκοντες φτερωτοί, νά διαδώσει τούς χρυσοῦς σπόρους σέ ὅλη τήν οἰκουμένη καί νά δίδξει τή γεωργία στούς ἀνθρώπους.

16. Ἐλευσίνια ἦταν γιορτή πού γινόταν στήν Ἐλευσίνα πρὸς τιμή τῆς Δήμητρας ἀπό πολύ παλιά κάθε τρία ἢ κάθε πέντε χρόνια. Στήν ἱστορική ἐποχή κάθε πέντε χρόνια γίνονταν τά μέγαλα Ἐλευσίνια καί ἴσως κάθε χρόνο τά μικρά. Οἱ γιορτές αὐτές δέν πρέπει νά συγχέονται μέ τά Ἐλευσίνια Μυστήρια. Γι' αὐτά δέν ξέρομε παρά ἐλάχιστα πράγματα — τόσο μυστήριο σκέπαζε τήν ὑπόθεση αὐτή, γνωστή μόνο στούς μυημένους, πού ποτέ δέν ἔβγαζαν λέξη. Εἶναι ὡστόσο μᾶλλον βέβαιο πώς αὐτοί σέ κατάσταση ἔκστασης μυστικιστικῆς, ἕνα εἶδος καταληψίας, δέχονταν — ἢ φαντάζονταν πώς δέχονταν — πληροφορίες γιά τό μέγα πρόβλημα πού συγκλόνιζε τόν ἄνθρωπο ἀπό τή στιγμή πού πρωτοφάνηκε στή γῆ: Γιά τό πρόβλημα τῆς ζωῆς μετά θάνατο. Ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη, ὁ Διόνυσος, πού λατρεύονταν στά Μυστήρια αὐτά, ἦταν, λέει, σέ θέση νά ἀπαντήσουν στά ἐναγώνια ἐρωτήματα τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ καί οἱ τρεῖς εἶχαν ἰδιαιτερές σχέσεις καί μέ τή ζωή καί μέ τόν Ἄδη, μέ τό θάνατο.

17. Πρόκειται γιά τά μικρά Ἐλευσίνια.

18. Ἀπαρχές εἶναι ἡ προσφορά στούς θεούς ἀπό τούς πρώτους —πρώτους καρπούς τῆς χρονιάς. Τό ἔθιμο εἶναι πολύ παλιό καί συναντιέται τόσο στήν ἑλληνική ὅσο καί στήν ἰουδαϊκή θρησκεία. (Ἐπιζειῖ

καί στις μέρες μας ένσωματωμένο στά χριστιανικά λατρευτικά έθιμα).

19. Πρόκειται γιά τόν πρῶτο έλληνικό άποικισμό, πού έγινε μετά τήν κάθοδο τῶν Δωριέων καί έφερε τούς "Έλληνες σέ σύγκρουση μέ τούς βαρβάρους τῆς Ἀσίας. Ἡ λύση τοῦ οικονομικοῦ — κοινωνικοῦ προβλήματος μέ τόν άποικισμό άποτελεῖ πίστη βαθιά γιά τόν Ἰσοκράτη, πού τήν προβάλλει κάθε τόσο μέ έπιμονή καί πειστική επιχειρηματολογία.

20. Ἐννοεῖ τό πολίτευμα πού καθιέρωσε ὁ Θησεάς. Αὐτός ἔκαμε καί τόν πρῶτο συνοικισμό τῆς Ἀττικῆς, πού άποτελέσε τήν Ἀθήνα.

21. Στήν Ὀμηρικῆ ἐποχή, ἀλλά καί ἀργότερα, στά φονικά ἐγκλήματα ἐφαρμόζονταν ὁ νόμος τῆς αὐτοδικίας, δηλαδή καθένας εἶχε τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει σ' αὐτόν πού τόν ἀδίκησε τήν τιμωρία πού ὁ ἴδιος ἔκρινε δίκαια.

22. Μέ τήν ἀναπτυγμένη ὕλική καί πνευματική ζωή, μέ τά ἄφθονα μέσα ψυχαγωγίας πού διέθετε — μουσικούς καί δραματικούς ἀγῶνες, πανηγύρεις, θρησκευτικές τελετές, ἄνετα καί εὐχάριστα σπίτια κ.λ.π. — μέ τά θαυμάσια ἔργα τέχνης πού τή στόλιζαν ἡ Ἀθήνα ἦταν πάντα ἡ λαμπρή πολιτεία, πού ἐξασφάλιζε ἄνεση, εὐδαιμονία καί περηφάνια στούς κατοίκους της.

23. Ἀπό ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδας ἔρχονταν καθημερινά ἄνθρωποι στήν Ἀθήνα, γιά νά βροῦν δουλειά καί νά ζήσουν ζωῆ ἀνθρωπινή. Ἡ τάξη τῶν μετοίκων άποτελεῖ μάρτυρα ἀδιάψευστο γι' αὐτό.

24. Πρίν ἀπό τούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες γινόταν πάντα σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα ἡ γνωστή Ὀλυμπιακή ἐκεχειρία. Σταματοῦσε δηλ. κάθε ἐχθροπραξία, γιά νά μποροῦν νά πάρουν μέρος στίς γιορτές ὅλοι οἱ "Έλληνες. Ἡ ἀνακωχή αὐτή κρατοῦσε ἕνα μῆνα, γι' αὐτό λεγόταν καί ἱερομηνία.

25. Ἐκτός ἀπό τούς ἀθλητές πού ἀγωνίζονταν στίς πανελληνίες γιορτές, καί προπαντός στήν Ὀλυμπία, συχνά παρουσίαζαν τά ἔργα τους καί γνωστοί πνευματικοί ἄνδρες ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἡρόδοτος λ.χ. διάβασε στήν Ὀλυμπία μέρος τῆς Ἱστορίας του, ἐνῶ ὁ Γοργίας, ὁ Λυσίας, ὁ Ἰππίας καί ἄλλοι πολλοί ἀγόρευσαν στόν ἱερό χῶρο.

26. Τά θέατρα, τά διάφορα ἔργα τέχνης — ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς — κ.λ.π.

27. Ἐκτός ἀπό τίς δημόσιες πνευματικές καί καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις, βοηθοῦσε πολύ καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία νά δίνει ἡ Ἀθήνα τήν εἰκόνα κέντρου πνευματικοῦ καί καλλιτεχνικοῦ μέ τρόπο μοναδικό: Τά διάφορα συμπόσια, ὅπου γίνονταν θαυμάσιες φιλοσοφικές καί φιλολογι-

κές συζητήσεις, τὰ ὀργάνωναν στὰ σπίτια τους ἰδιῶτες. Λένε πὼς τὸ σπῆτι τοῦ Περικλῆ ἀποτελοῦσε διαρκῶς ἐστία τέτοιας πνευματικῆς τροφῆς.

28. Εἶπαμε πὼς τὰ Νέμεα γίνονταν κάθε δυὸ χρόνια, τὰ Ἴσθμια κάθε τρία χρόνια, τὰ Ὀλύμπια κάθε τέσσερα χρόνια καὶ τὰ Πύθια κάθε πέντε χρόνια.

29. Ὁ ὄρος Φιλοσοφία, πού χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης, δέν ἔχει τὴν ἰδιαίτερη σημασία πού πῆρε στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη. Εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴ λέξη παιδεία καὶ περιέχει τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος γιὰ σκοποὺς πρακτικούς, ἀνθρωπιστικούς, ὅπως ἴσως θὰ λέγαμε σήμερα.

30. Τὸ ἐγκώμιο τῆς πνευματικῆς Ἀθήνας εἶναι ἀγαπημένος στόχος γιὰ τὸν Ἴσοκράτη, καὶ χωρὶς ἀμφιβολία τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ λόγου του ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς κορυφές του. Μᾶς ἔρχεται στό νοῦ ὁ περίφημος ὕμνος τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη, ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλῆ, ὅπου καὶ ἐκεῖ ἡ βάση τοῦ ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου βρίσκεται στὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξη τῆς λαμπρῆς πόλης. Ἡ ἰδέα πάλι πὼς οἱ λέξεις Ἐλλάδα καὶ Ἑλληνες ταυτίζονται σχεδόν μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι κοινὸς τόπος στὴν ἀρχαία γραμματεία.

31. Κατὰ τὴν ἀττικὴ παράδοση γιὰ τὸν Ἡρακλῆ, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἥρωα τὰ παιδιά του, καταδιωγμένα ἀπὸ τὸ βασιλιά τῶν Μυκηναῶν Εὐρυσθέα, ζήτησαν πρῶτα τὴ βοήθεια τοῦ βασιλιά τῆς Τραχίνας καὶ ὕστερα τοῦ Θησέα τῶν Ἀθηναίων. Ὁ τελευταῖος ἀνάλαβε εὐχαρίστως πόλεμο κατὰ τοῦ Εὐρυσθέα, τὸν ἔπιασε αἰχμάλωτο, ἀφοῦ τὸν νίκησε, καὶ τὸν παράδωσε στὰ παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ, πού τὸν σκότωσαν. Μὲ τὴν ἐπέμβαση λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων τὰ παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ ἐξασφάλισαν τὴν κυριαρχία τους στὴν Πελοπόννησο. Στὸ μῦθο αὐτὸν οἱ τραγικοὶ ποιητές τῶν Ἀθηναίων στήριξαν τίς τραγωδίες τους γιὰ τοὺς Ἡρακλεΐδες.

32. Πρόκειται γιὰ τὸν πόλεμο τῶν «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας», πού ὑποκίνησε ὁ Πολυνεΐκης, γιὸς τοῦ Οἰδίποδα, κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἐτεοκλῆ. Ὁ Ἄδραστος, ὁ βασιλιάς τοῦ Ἄργους, ἔδωσε τὴν κόρη του στὸν Πολυνεΐκη καὶ βοήθησε τὸ γαμπρὸ του στὴν ἐκστρατεία. Ὁ μῦθος αὐτός στὰ ἐγκώμια τῶν Ἀθηναίων ἀναφέρεται συχνά καὶ σχεδόν πάντα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μῦθο τῶν Ἡρακλειδῶν.

33. Σύμφωνα μὲ τὴ Μυθολογία ὁ Ἡρακλῆς ἦταν γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Ἀλκμήνης.

34. Ὁ ὑπαινιγμός γιὰ τὴν ὑποδοῦλωση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Λύσανδρο μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (404 π.Χ.).

35. Ξενοφερμένοι εἶναι οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ Δαριεῖς, πού κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας (1100 π.Χ.) καὶ κατάχτησαν χώρα ξένη.

36. Οἱ Ἀθηναῖοι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ παράδοση, πού ἐπαναλαμβάνεται συνέχεια στὰ ἐγκώμια τῆς πόλης, εἶναι αὐτόχθονες, γηγενεῖς, γέννημα — θρέμμα τῆς Ἀττικῆς γῆς. (Φυσικὰ ἢ ἱστορικὴ πραγματικότητα διαψεύδει τὴν παράδοση).

37. Σκύθες γιὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι ὁ λαὸς πού κατοικοῦσε πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὸ Β. Ὠκεανό. Μ' αὐτούς πολέμησαν καὶ οἱ Ἕλληνας καὶ οἱ Πέρσες. Οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα χρησιμοποιοῦσαν συχνὰ Σκύθες γιὰ ἀστυνομικούς, γιὰ κλητῆρες, γιὰ ὑπηρετές κ.λπ.

38. Ὁ Ἰσοκράτης, ὅπως καὶ ὁ Εὐριπίδης στὸν «Ἐρεχθέα», θεωρεῖ τὸν Εὐμόλοπο Θράκα βασιλιά, πού ἤρθε νὰ καταχτήσει τὴν Ἀττικὴ μὲ ἀφορμὴ νὰ βοηθήσει τοὺς Ἐλευσίνιους κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Ὅμως σκοτώθηκε στὸν ἀγώνα αὐτόν, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθέας, καὶ οἱ Ἐλευσίνιοι ὑποτάχθηκαν στοὺς Ἀθηναίους.

Ἄλλη παράδοση θέλει τὸν Εὐμόλοπο ἰδρυτὴ τῶν Ἐλευσίνιων Μυστηρίων, καὶ ἀπὸ αὐτόν κατάγονται οἱ Εὐμολπίδες, τὸ περίφημο ἱερατικὸ γένος τῆς Ἐλευσίνας.

39. Πολεμόχαρες γυναῖκες πού τίς τοποθετοῦν στὴ Θράκη. — Διάφορες παραδόσεις γι' αὐτές προβάλλουν καὶ διάφορες ἐκδοχές — Ἐκαμαν, λέει, πολλοὺς πολέμους καὶ πολεμοῦσαν συνήθως ἐφιππες μὲ τόξα, ἀσπίδες στρογγυλές καὶ κυρίως μὲ πελέκια ἀμφίστομα. Ὁ Ἡρακλῆς κάποτε ἔκαμε ἐκστρατεία ἐναντίον τους καὶ τὸν συνόδεψε μάλιστα καὶ ὁ Θησέας. Κατὰ τὸν Ἰσοκράτη (Παναθηναϊκός) ἡ βασίλισσά τους Ἴππολύτη ἀγάπησε τὸ Θησέα καὶ ἐκεῖνος τὴν πῆρε μαζί του. Λίγα χρόνια μετὰ οἱ Ἀμαζόνες, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν γιὰ τὴν προσβολή καὶ νὰ τιμωρήσουν τὴ βασίλισσά τους πού τίς πρόδωσε, ἔκαμαν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἔπαθαν ὅμως πραγματικὴ πανωλεθρία.

40. Οἱ Σπαρτιατές δηλαδή.

41. Ἐννοεῖ βασικά τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Λυσία, πού τὸν μιμεῖται σὲ πολλὰ ὁ Ἰσοκράτης.

42. Ἡ ἔκφραση «οἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκινδυνεύσαντες» χρησιμοποιοεῖται κυρίως γιὰ τοὺς Μαραθωνομάχους.

43. Τό θέμα ἐπανέρχεται καί σέ ἄλλους λόγους τοῦ Ἴσοκράτη (Ἄρεοπαγιτικός, Περί Εἰρήνης).

44. Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ Ἴσοκράτης δηλώνει ὅτι ἡ δόξα ἀποτελεῖ τήν ἀξία ἀνταμοιβῆς τῶν νεκρῶν ἡρώων καί μάλιστα ὅτι αὐτή ἀκριβῶς «ἢ μετὰ θάνατον εὐλογία» ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ἀθανασίας, ἂν δέν εἶναι ἡ πραγματική ἀθανασία. (Φίλιππος § 135, Εὐαγόρας § 3. Ἄρχιδαμος § 109, Εἰρήνη § 94).

45. Ὁ ὑπαινιγμός γιά τούς Σπαρτιάτες, πού στά χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κολάκευαν τούς Πέρσες, γιά νά πετύχουν τήν οἰκονομική βοήθειά τους ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Γιά τήν κατάσταση αὐτή μάλιστα εἶχαν ἀγανακτήσει καί ἐπιφανεῖς Σπαρτιάτες μέ πανελλήνια αἰσθήματα, ὅπως ὁ ναύαρχος Καλλικρατίδας (Ξεν. Ἑλλην. I, IV).

46. Ἐννοεῖ τήν ἐκστρατεία τοῦ Δάτη καί τοῦ Ἄρταφέρνη (490 π.Χ.).

47. Ἡ ἱστορική πραγματικότητα, τό γεγονός δηλ. πώς οἱ Ἀθηναῖοι ἀμφιταλαντεύτηκαν ἐννέα μέρες, πρὶν νά συνάψουν μάχη, καί πώς οἱ Σπαρτιάτες περιέμεναν τό καινούριο φεγγάρι, γιά νά ξεκινήσουν, δέν ἐξυπηρετεῖ ἐδῶ τούς σκοπούς τοῦ ρήτορα, πού θέλει νά ἐξάρει τό ἐθνικό φιλότιμο τῶν Ἑλλήνων γενικά. Ἐξάλλου οἱ λεπτομέρειες αὐτές δέν ἀλλοιώνουν τήν πραγματικότητα, πού ὅπωςσδήποτε δέν ἀπέχει ἀπό τήν εἰκόνα πού προβάλλει ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης.

48. Τ ρ ὀ π α ι ο ῦ ἦταν πρόχειρο μνημεῖο πού ἔστηναν οἱ νικητές στό πεδίο τῆς μάχης. Ἦταν συνήθως κορμός δέντρου στημένος κατακόρυφα σέ ὕψωμα καί πάνω του κάρφωσαν ὀριζόντια ἄλλους κορμούς, ἀπό ὅπου κρεμοῦσαν ἀσπίδες, κράνη, θώρακες καί ἄλλα πολεμικά λάφυρα.

49. Τό στάδιο ἰσοδυναμοῦσε μέ 185 περίπου σημερινά μέτρα.

50. Τό 480 π.Χ.

51. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει πώς στίς Θερμοπύλες οἱ Σπαρτιάτες ἦταν μόνο 300.

52. Κατά τόν Ἡρόδοτο 700 Θεσπιεῖς, κατά τόν Διόδωρο 3.000. Προφανῶς στήν ἀρχή οἱ μαχητές ἦταν συνολικά περίπου 4.000, ἀλλά τήν τελευταία μέρα δέν ἔμειναν παρά 300 Σπαρτιάτες καί 700 Θεσπιεῖς. — Ὅλους τούς ἄλλους τούς ἀπόλυσε ὁ ἴδιος ὁ Λεωνίδα.

53. Ὁ Ἴσοκράτης βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τόν Ἡρόδοτο (VIII, 2), πού μιλάει γιά 281 ἑλληνικά καράβια, ἀπό τά ὁποῖα τά 127 ἦταν ἀθηναϊκά.

54. Ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει 1207 καράβια καί ὁ Ἴσοκράτης στόν Παναθηναϊκό (§ 49) τά ἀνεβάζει πάνω ἀπό τά 1300.

55. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει σχετικά τόν ὑπερβολικό ἀριθμό τῶν 1.700.000 ἀνδρῶν, πού φυσικά ἦταν ἀδύνατο νά κινητοποιηθεῖ τήν ἐποχή ἐκείνη.

56. Τίς ὑποσχέσεις αὐτές δέν τίς εἶχε δώσει ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης, ἀλλά ὁ γαμπρός του ὁ Μαρδόνιος, καί μάλιστα μετά τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας.

57. Γιατί ἐνδιαφέρονταν μόνο γιά τή δικιά τους σωτηρία καί ἀποσύρονταν στήν Πελοπόννησο.

58. Οἱ κάτοικοι τῆς Μήλου, τοῦ γνωστοῦ νησιοῦ τῶν Κυκλάδων, πού ἦταν ἄποικοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀρνήθηκαν νά ὑπακούσουν στίς ἐντολές τῶν Ἀθηναίων, πράγμα πού θεωρήθηκε ὡς ἀποστασία ἀπό τήν Ἀθηναϊκή Συμμαχία. Τότε, τό 416/5 π.Χ., οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβαν μέ τή βία τό νησί, ἔσφαξαν ὅλο τόν ἀρσενικό πληθυσμό ἀπό τήν ἐφηβική ἡλικία καί πάνω, καί ὑποδούλωσαν τούς ἄλλους (Θουκυδ. Ε', 84 κ.ἐ.). Ἡ πράξη αὐτή εἶναι ἀπό τίς φορικτότερες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καί χαρακτηρίζει τήν ἠθική διάλυση πού ἔφερε ὁ πόλεμος.

59. Ἡ Σ κ ι ω ν η ἦταν σπουδαία πόλη στή σημερινή Κασσάνδρα τῆς Χαλκιδικῆς. Ἦταν μέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, ἀλλά ἀποστάτησε καί αὐτή στά χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καί τό 422 π.Χ. εἶχε τήν τύχη τῆς Μήλου ἀπό τούς Ἀθηναίους, ἔταν τήν ξανακατέλαβαν.

60. Ἡ πρώτη Ἀθηναϊκή Συμμαχία κράτησε γύρω στά 65 χρόνια, ἀπό τό 477 δηλ. π.Χ. μέχρι τήν ἐκστρατεία στή Σικελία (413 π.Χ.). Ὁ Ἴσοκράτης μιλάει καθαρά γι' αὐτό στόν Παναθηναϊκό (§ 56)· στόν Πανηγυρικό ὅμως (§ 106) θά δώσει χονδρικά τόν ἀριθμό τῶν 70 χρόνων.

61. Ὁ ὑπαινεγμός φυσικά κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς πολιτικῆς, πού παντοῦ ἐγκαθιστοῦσε ὀλιγαρχικά πολιτεύματα, τίς δεκαρχίες.

62. Οἱ μέ τ ο ι κ ο ι ἦταν ξένοι πού κατοικοῦσαν μόνιμα στήν Ἀθήνα γιά λόγους ἐπαγγελματικούς. Στρατεύονταν ὑποχρεωτικά καί πλήρωναν εἰδικό φόρο, τό με τ ο ἰ κ ι ο. Δέν εἶχαν πολιτικά δικαιώματα καί ἀπαγορεύονταν νά παντρεύονται Ἀθηναῖες ἢ νά ἀποχτοῦν περιουσία ἀκίνητη. Κάθε μέτοικος ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἔχει γιά προστατή κάποιον Ἀθηναῖο πολίτη, πού τόν ἐκπροσωποῦσε στίς σχέσεις του μέ τό δημόσιο καί μέ τούς ἰδιῶτες. Μέ τή λέξη μέ τ ο ι κ ο ι ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης ἐννοεῖ τήν ἄχαρη ζωή στό περιθώριο τῆς δημόσιας ζωῆς.

63. Οἱ Ἀθηναῖοι στά μέρη πού καταχτοῦσαν ἔφερναν Ἀθηναίους πολίτες ἀπορους καί τούς μοίραζαν μέ κλῆρο τά ἐδάφη. Αὐτοί λέγονταν κ λ η ρ ο ὕ χ ο ι καί διατηροῦσαν ὅλα τά δικαιώματα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη.

64. Μετά τήν ἄλωση τῶν Πλαταιῶν ἀπό τούς Λακεδαιμονίους τό 427 π.Χ. καί μετά τήν καταστροφή τῆς πόλης ἀπό τούς Θηβαίους, ὅσους Πλαταιεῖς ἀπόμειναν οἱ Ἀθηναῖοι τούς ἐγκατέστησαν στή Σικιῶνη.

65. Ἐδῶ ἐννοεῖ τούς λακωνίζοντες Ἀθηναίους. Οἱ δ ε κ α ρ χ ι ε ς ἦταν ὀλιγαρχικές κυβερνήσεις ἀπό δέκα ἄνδρες, πού ἐγκατέστησε ὁ Λύσανδρος μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου στίς συμμαχικές πόλεις τῶν Ἀθηναίων, κυρίως στά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, γιά νά τίς κυβερνοῦν μέ τή βοήθεια πάντα ἐνός Σπαρτιάτη ἀρμοστή. (Ξεν. Ἑλλην. III, 5, 13 — Φίλιππος § 95 — Παναθηναϊκός § 54 καί 68).

66. Μέ πραγματικά διπλωματική λεπτότητα ὁ Ἴσοκράτης ἀποφεύγει νά θίξει τούς Σπαρτιάτες, ἀφοῦ κηρύττει τήν ἀνάγκη νά ὁμοιοήσουν οἱ ἑλληνικές πόλεις. Πολύ εὔστοχα ἀποδίδει κάθε συμφορά, πού ἔγινε στήν Ἀθήνα τήν ἐποχή τῶν Τριάντα Τυράνων, μόνο στούς λακωνίζοντες συμπολίτες του.

67. Ἐννοεῖ τό Λύσανδρο, πού ἐγκατέστησε τίς δεκαρχίες. Ἦταν γιός τοῦ Ἀριστοκλείτου, ἀλλά ἀπό τή μάνα του δέν ἦταν γνήσιος Σπαρτιάτης, γι' αὐτό λεγόταν «μόθαξ» ἢ «μόθων». Οἱ μόθακες ἦταν βέβαια ἐλεύθεροι, μά ὄχι γνήσιοι Σπαρτιάτες. Ἐδῶ τό «εἰλωτες» ἀποτελεῖ φυσικά ρητορική ὑπερβολή.

68. Οἱ Ἀθηναῖοι φημίζονταν σά φιλόδοικοι.

69. Ὁ Ξενοφώντας ἀναφέρει σχετικά ὅτι οἱ Τριάντα Τύρανοι, μέσα σέ ὀκτώ μῆνες πού κράτησε ἡ ἐξουσία τους, σκότωσαν πιά πολλούς πολίτες ἀπό ὅσους οἱ ἐχθροί τῶν Ἀθηναίων σέ διάστημα δέκα χρόνων.

70. Τό κατηγορητήριο τοῦ Ἴσοκράτη κατά τῶν δεκαρχῶν καί γενικότερα κατά τῆς ὀλιγαρχίας εἶναι ιδιαίτερα ἐντονο καί κρύβει ξεχωριστό πάθος. Γι' αὐτό ἴσως ὁ Πανηγυρικός θεωρήθηκε ἀριστοῦργημα πολιτικῆς κριτικῆς.

71. Ὁ Ἴσοκράτης προσπαθεῖ νά ὑποβάλει τήν ἰδέα ἐνός διατάγματος, σάν αὐτό πού ψηφίστηκε τό 377 π.Χ. καί πού ἀπαγόρευσε τούς δασμούς στίς συμμαχικές πόλεις, καθώς καί τίς φρουρές, τίς κληρουχίες καί γενικά τήν ἀθηναϊκή ἰδιοκτησία σέ συμμαχικό ἐδαφος. Τό διάταγμα αὐτό θά θεμελιώσει τό δεύτερο ἀθηναϊκό συνασπισμό.

72. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη, πού ἔγινε τό 387 π.Χ. Ἐγινε μέ τίς προσπάθειες τοῦ Σπαρτιάτη ναύαρχου Ἀνταλκίδα καί ἀποτελεῖ συμφωνία πρωτάκουστη! Μέ αὐτήν ὁ Πέρσης βασιλιάς Ἀρταξέρξης κρατοῦσε τίς Μικρασιατικές πόλεις, τήν Κύπρο καί τίς Κλαζομένες. Οἱ Ἑλληνικές πόλεις θά ἔμεναν ἐλεύθερες καί ἀνεξάρτητες, ἐκτός ἀπό τά νησιά Λήμνο, Ἴμβρο καί Σκύρο, πού θά ἀνήκαν, ὅπως καί πρίν, στούς Ἀθηναίους, καί ἀπό τή Μεσσηνία, πού θά τήν κρατοῦσε ἡ Σπάρτη. Ἀπειλοῦσε ἀκόμα ὁ Πέρσης βασιλιάς ὅτι θά ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης μέ τή βία στήν Ἑλλάδα καί ἀνάθετε τήν ἐφαρμογή της στούς Σπαρτιάτες, πού, ἀπό τό μίσος τους γιά τήν Αθήνα, ἔγιναν ἡ αἰτία νά ὑπογραφεῖ αὐτή ἡ ἄθλια συνθήκη. Εὐτυχῶς ὅμως γιά τήν Ἑλλάδα, δέν κράτησε πολύ.

73. Στρατεύματα μισθοφορικά, πού ὀργάνωσαν τίς πόλεις λόγω τῶν πολιτικῶν ταραχῶν, λυμαίνονταν τά πάντα καί δημιουργοῦσαν παντοῦ βαριά ἀτμόσφαιρα στρατοκρατίας.

74. Ἡ Φάσηλις ἦταν πόλη παραλιακή στά σύνορα μεταξύ Λυκίας καί Παμφυλίας. Ἐνας ἀπό τοὺς ὅρους τῆς λεγομένης «Κιμωνείου Εἰρήνης» (449 π.Χ.) — πού μᾶλλον ἦταν μιά ἀπλή συμφωνία — ἦταν ἡ ὑποχρέωση τῶν Περσῶν νά μὴν πλέουν πέρα ἀπό τή Φασήλιδα, δηλ. στήν ἀνοιχτή θάλασσα. Ἐτσι ἡ κυριαρχία τοῦ Αἰγαίου, βαθύτερη αἰτία τῶν Μηδικῶν πολέμων, περνοῦσε πιά ἀδιαφιλονίκητη στόν ἀθηναϊκό στόλο.

75. Ἐννοεῖ τήν καταστροφή τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στούς Αἰγός Ποταμούς τό 405 π.Χ.

76. Τή ναυμαχία τῆς Κνίδου (394 π.Χ.), ὅπου ὁ περσικός στόλος, μέ ναύαρχους τό Φαρνάβαζο καί τόν Ἀθηναῖο Κόνωνα, νίκησε τό στόλο τῶν Σπαρτιατῶν.

77. Σύγκριση ἀνάμεσα στήν Κιμωνεῖο καί τήν Ἀνταλκίδειο Εἰρήνη.

78. Τό κείμενο ἔχει τή λέξη «ἐπίσταθμος», πού μᾶλλον ἀποτελεῖ μετάφραση στά ἑλληνικά τῆς περσικῆς λέξης σατράπης. Σατράπες ἦταν οἱ διοικητές τῶν εἴκοσι μεγάλων διοικητικῶν περιφερειῶν, τῶν σατραπειῶν, τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἡ αὐταρχικότητα καί ἡ αὐθαιρεσία πού συχνά τοὺς χαρακτήριζε ὀδήγησε στή σημασιολογική ἀλλοίωση τῆς λέξης, ὅπως τήν ξέρουμε σήμερα ἐμεῖς.

79. Τόν Πελοποννησιακό (431 — 404 π.Χ.).

80. Μέ τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

81. Οἱ ἀγοραστοὶ δοῦλοι, οἱ «ἀγυρώνητοι», ἦταν πάντα σέ χειρό-

τερη μοίρα από εκείνους πού γεννιόνταν μέσ στό σπίτι τοῦ ἀφέντη τους, τούς «οἰκότριβες».

82. Ἡ κατάσταση τῶν δούλων στήν Ἀθήνα ἦταν ὅπωςδῆποτε πύ ἀνθρωπινή· τό ἀφεντικό δέν εἶχε δικαίωμα ζωῆς ἢ θανάτου ἀπάνω τους καί ὅπωςδῆποτε ἀπόφευγαν νά τούς κακοποιήσουν. Τούς ὀνόμαζαν μάλιστα παῖδας ἢ οἰκέτας. Ὁ δούλος εἶχε τό δικαίωμα, στήν περίπτωση πού ὁ κύριός του τοῦ φερόταν παράνομα ἢ βάρβαρα, νά καταφύγει στό ναό τοῦ Θησεία ἢ σέ ἄσυλο ἀπαραβίαστο καί νά ζητήσει νά πουληθεῖ σέ ἄλλον ἀφέντη.

83. Ὑπαινιγμός πιθανόν γιά τό ρόλο πού ἔπαιξε ἡ Σπάρτη στό διώξιμο τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀπό τήν Αἴθνα. Ὁ Πλούταρχος ἄλλωστε ἀναφέρει πώς καμιά πολιτεία δέν ἦταν τόσο «μισοτύρανος», σάν τήν πολιτεία τῶν Λακεδαιμονίων, πού ἔδιωξε τούς Κυβελίδες ἀπό τήν Κόρινθο, τό Λύγδαμιν ἀπό τή Νάξο, τούς Πεισιστρατίδες ἀπό τήν Ἀθήνα, τόν Αἰσχίνη ἀπό τή Σικυώνα.

84. Ἡ Μαντίνεια, πόλη τῆς ἀνατολικῆς Ἀρκαδίας, καταστράφηκε ἀπό τούς Σπαρτιάτες τό 385 π.Χ. καί οἱ κάτοικοι της διασκορπίστηκαν σιά χωριά.

85. Τήν Καδμεία, τήν ἀκρόπολη τῶν Θηβῶν, τήν κατέλαβε ὁ Φοιβίδας, Λακεδαιμόνιος στρατηγός, τό 382 π.Χ.

86. Ἡ πολιορκία τῆς Ὀλυνθοῦ κράτησε ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 382 ὡς τό καλοκαίρι τοῦ 379 π.Χ. καί τοῦ Φλιούντα ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ 381 ὡς τήν ἀνοιξη τοῦ 379 π.Χ. Ἐπομένως τή χρονιά πού κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός ἡ πολιορκία συνεχίζεται. Ἡ Ὀλυνθος εἶναι ἡ γνωστή πόλη στή Χαλκιδική, πού κατάστρεψε ὁ Φίλιππος τό 348 π.Χ., καί ὁ Φλιούντας βρισκόταν στή Β.Δ. τῆς Νεμέας.

87. Ὁ Ἀμύντας, ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας καί πατέρας τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', βοήθοῦσε τούς Σπαρτιάτες στόν πόλεμο κατά τῶν Ὀλυνθίων. Ὁ Διονύσιος, ὁ πρεσβύτερος πάλι ἦταν σύμμαχος τῆς Σπάρτης σέ ὅλη σχεδόν τή διάρκεια τῆς ἐξουσίας του. Ἡ Σπάρτη τέλος ἀπό τό 392 π.Χ. καί κυρίως μετά τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.) διατηροῦσε πάντα καλές σχέσεις μέ τούς Πέρσες, γιατί ὑπολόγιζε στή βοήθειά τους γιά τήν ἐπιβολή της στήν Ἑλλάδα.

88. Ἐπίτηδες ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης μεταχειρίζεται τίς λέξεις ἐλλωτες καί περίοικοι, γιά νά δώσει ἔμφαση στό λόγο του. Εἶναι γνωστό πώς ἐλλωτες εἶναι οἱ παλιοί κάτοικοι τῆς Σπάρτης, πού

ἀντιστάθηκαν στους Δωριείς και τελικά έγιναν δούλοι τους, χωρίς να έχουν κανένα απόλυτως δικαίωμα: περίοικοι πάλι είναι αυτοί που υποτάχτηκαν χωρίς αντίσταση και ἐγκαταστάθηκαν στην περιοχή γύρω από τή Σπάρτη διατηρώντας μερικά προνόμια.

89. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη παράδινε, ὅπως εἶπαμε, τήν Κύπρο στον Πέρση βασιλιά, γι' αὐτό ὁ Εὐαγόρας, ὁ βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, κήρυξε τήν ἀνεξαρτησία του καί ἀγωνίστηκε σκληρό καί μακροχρόνιο ἀγώνα — βάσταξε πεντέξι χρόνια — κατά τῶν Περσῶν. Τέλος μέ τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν πού πέτυχε μπόρεσε νά δημιουργήσει εὐνοϊκές συνθήκες, πού τοῦ ἐπέτρεψαν νά υπογράψει μιὰ ἐντιμη εἰρήνη. Τή στάση τοῦ Εὐαγόρα ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν τήν ἀντιμετώπισε, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ἴσοκράτης, μέ μισθοφορικό στρατό Ἑλλήνων ἀπό τά ἰωνικά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας.

90. Ὁ Πέρσης σατράπης πού διεύθυνε τίς ἐπιχειρήσεις κατά τοῦ Εὐαγόρα.

91. Μέ τή συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού ἀναγνώριζε στον Πέρση βασιλιά τήν κυριαρχία στή Μ. Ἀσία, στίς Κλαζομενές καί στήν Κύπρο (Ξεν. Ἑλλην. V, 1, 31), ὅπως ἀναφέραμε στό σχολ. 72.

92. Ἡ Χί ο ς ἦταν σύμμαχος πιστή τῶν Ἀθηναίων ὡς τό 412 π.Χ.

Τότε, μετά τήν καταστροφή στή Σικελία, ἀποστάτησε καί προσχώρησε στή συμμαχία τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλά μετά τή νίκη τοῦ Κόνωνα στήν Κνίδο (394 π.Χ.) ξαναγύρισε στήν Ἀθηναϊκή συμμαχία καί ἔθεσε τό στόλο της στή διάθεση τοῦ νικητῆ.

93. Ἐγινε ἐπί τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περσίας Ἀ ρ τ α ξ έ ρ ξ η τ ο ὺ Μ ν ή μ ο ν α (405 - 359 π.Χ.). Τό ἴδιο θέμα ἀναφέρεται καί στον «Φίλιππο» (§ 101): Ὁ βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου Ἀ χ ο ρ ι ς κατάφερε τό 382 π.Χ. νά ἐξαναγκάσει τούς Πέρσες νά υποχωρήσουν. Ὅστερα ἀπό αὐτό οἱ Αἰγύπτιοι πῆραν θάρρος καί ἄρχισαν ἐπιδρομές καί κατά τῶν γειτονικῶν λαῶν. Ἀναφέρεται σχετικά πῶς ἀπόσπασαν πολλές πόλεις τῆς Συρίας.

94. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Εὐαγόρα εἶχε τελειώσει μᾶλλον ἀπό τό 381 π.Χ. Ἡ δέν ἔχει λοιπόν πληροφορηθεῖ τό γεγονός ὁ Ἴσοκράτης ἢ τό ἀπόσπασμα αὐτό γράφτηκε νωρίτερα καί δέ διορθώθηκε τό 380 π.Χ., ὅταν κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός.

95. Πρόκειται πάλι γιά τή γνωστή ναυμαχία τῆς Κνίδου, τό 394 π.Χ., ὅπου οἱ Πέρσες, μέ ναύαρχο τόν Κόνωνα, νίκησαν τούς Σπαρτιάτες, καί ἀπό τότε ἡ Ἀθήνα ἀπόχτησε ξανά τήν ἡγεμονία στή θάλασσα. Τό

γεγονός αυτό τό είχε αναφέρει και στήν § 119, τώρα όμως τό φωτίζει διαφορετικά, γιατί άλλος είναι ὁ στόχος του.

96. Ὁ περσικός στόλος δέν τολμοῦσε νά ανοιχτεῖ στό πέλαγος, γιατί φοβόταν τά 120 πλοῖα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Κόνωνας πάλι μέ τά 40 πλοῖα του ὅπως ὁποτε εἴχε παγιδευμένος, ἂν ὄχι τρία, δυό τοῦλάχιστο χρόνια.

97. Ἡ Κορινθιακή συμμαχία, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό Ἀθηναίους, Βοιωτούς, Κορίνθιους καί Ἀργεῖους, ἔγινε μέ σκοπό νά δημιουργηθεῖ κοινό μέτωπο κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀκολούθησε — τό 395 π.Χ. — ὁ Κορινθιακός πόλεμος, πού ἀνάγκασε τοὺς Λακεδαιμονίους νά ἀνακαλέσουν τόν Ἀγησίλαο ἀπό τή Μ. Ἀσία. Μόνο τότε πῆραν θάρρος οἱ Πέρσες καί ἀποτόλμησαν τή ναυμαχία τῆς Κνίδου.

98. Ἰκανότατος Σπαρτιάτης ναύαρχος πού ἀντικατέστησε τό Θίβρωνα, ὅταν ἐκεῖνον τόν ἀνακάλεσαν στή Σπάρτη ὕστερα ἀπό τίς κατηγορίες τῶν συμμαχικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας ὅτι ἄφηνε τά στρατεύματά του νά τίς λεηλατοῦν (βλ. σχολ. 101), καί πολέμησε στή Μ. Ἀσία ἀπό τό 399 ὡς τό 397 π.Χ.

99. Ὁ Δράκοντας ὁ Πελληνέας ἦταν κάτω ἀπό τίς διαταγές τοῦ Δερκυλίδα καί ἔγινε κυβερνήτης τοῦ Ἀταρνέα — εὐφορῆς περιοχῆς στά αἰολικά παράλια ἀπέναντι στή Λέσβο — μετὰ τήν ἄλωσή του ἀπό τό Δερκυλίδα (Ξεν. Ἑλλην. III, 2, 11).

100. Χώρα τῆς Β.Δ. Μ. Ἀσίας κοντά στή Βιθυνία καί στήν Τρωάδα.

101. Σπαρτιάτης στρατηγός, πού εἶχε σταλεῖ πρῶτος τήν ἀνοιξή τοῦ 399 π.Χ. στή Μ. Ἀσία, μέ 5000 πεζοὺς καί 300 Ἀθηναίους ἵππεῖς, γιά νά ἐλευθερώσει τίς ἐλληνικές πόλεις ἀπό τόν περσικό ζυγό. Ὅμως τόν κατηγοροῦσαν οἱ Ἕλληνες ὅτι ἄφηνε τό στρατεύμα του νά λεηλατεῖ τίς πόλεις τους, καί οἱ Σπαρτιάτες τόν ἀνακάλεσαν καί τόν καταδίκασαν σέ ἐξορία, ἀφοῦ στό μεταξύ τόν ἀντικατέστησαν μέ τό Δερκυλίδα.

102. Τό στρατεύμα τοῦ Κύρου, οἱ Κύριοι, ὅπως τοὺς λέγανε, ἦταν 13 χιλ. Ἕλληνες μισθοφόροι, πού εἶχαν πάρει μέρος στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου τοῦ νεώτερου κατά τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξη. Τοὺς ὀνόμαζαν καί Μυριοὺς μέ τό γενικό ἀριθμό τῶν 10 χιλ. Ἀπό αὐτούς, ὕστερα ἀπό πολλὰ δεινά καί ταλαιπωρίες τρομερές, μόνο 5 - 6 χιλ. περίπου ἔφτασαν στόν Εὐξείνιο Πόντο, μέ ἀρχηγό τους τόν Ξενοφόντα, καί μετὰ στήν Προποντίδα, ὅπου ἔσμιζαν μέ τό στρατεύμα τοῦ Θίβρω-

να. (Ἡ ὑπόθεση εἶναι γνωστή ἀπό τήν «Κύρου Ἀνάβασιν») τοῦ Ξενοφῶντος, ὅπου μέ ἐξαιρετική παραστατικότητα γίνεται ἡ ἀφήγηση τῆς ἀτυχῆς ἐκστρατείας τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀρταξέρξη, ὁ θάνατός του καί κυρίως τά βάσανα καί οἱ ταλαιπωρίες πού ἀντιμετώπισαν οἱ Ἕλληνες, γιά νά γυρίσουν πίσω ἀπό τά βάρη τῆς Ἀσίας στό Μικρασιατικά παράλια).

103. Μεγάλος ποταμός τῆς Μ. Ἀσίας, πού πηγάζει ἀπό τόν Ἀντίταυρο καί χύνεται στόν Εὐξείνιο. Χρησίμευε γιά σύνορο ἀνάμεσα στή χώρα τῆς Λυδίας καί τῆς Περσίας.

104. Ὁ Ξενοφώντας λέει πῶς οἱ Ἕλληνες πού πῆραν μέρος στή μάχη κοντά στό Κούναξα, ὅπου σκοτώθηκε ὁ Κύρος, ἦταν 12.900 ἄνδρες (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. 1, 7, 10). 6000 ἦταν αὐτοί πού ἀπόμειναν τελικά καί γύρισαν ξανά στήν Προποντίδα (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. VII, 7, 33).

105. Ἐννοεῖ τόν Ἀριαῖο, τόν ὑπαρχηγό τοῦ Κύρου, καί τούς ἄλλους Πέρσες, πού ἐγκατέλειψαν τούς Ἕλληνες μετὰ τό θάνατο τοῦ Κύρου καί πῆγαν μέ τό μέρος τοῦ Ἀρταξέρξη.

106. Ὁ Τισαφέρνης, μέ δόλο καί παρά τή συνθήκη πού ὑπῆρχε, ἐπίασε ὅλους τούς στρατηγούς τῶν Ἑλλήνων καί τούς σκότωσε. Ὅλα τά γεγονότα αὐτά τά περιγράφει μέ κάθε λεπτομέρεια ὁ Ξενοφώντας — πού εἶχε πάρει καί ὁ ἴδιος μέρος στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου — στήν «Ἀνάβασιν» του, ὅπως ἀναφέραμε στό σχόλιο 102.

107. Ὑπαιτιγμός γιά διάφορα συμβάντα ἀπροσδόκητα, ὅπως ἡ σύλληψη τοῦ Κόνωνα τό 392 π.Χ. κατὰ διαταγή τοῦ σατράπη Τειριβάζου.

108. Στή Μυκάλη τό 479 π.Χ., ἀπό τόν Κίμωνα στόν Εὐρυμέδοντα κλπ.

109. Στό Μαραθῶνα τό 490 π.Χ., στή Σαλαμίνα τό 480 π.Χ. καί στίς Πλαταιές τό 479 π.Χ.

110. Ὁ Ξέρξης, μετὰ τήν καταστροφή τοῦ στόλου του στή Σαλαμίνα, γύρισε πανικόβλητος σέ ἄθλια κατάσταση στή χώρα του.

111. Ἀπό τούς Ἕλληνες μισθοφόρους τοῦ Κύρου, τούς Μυρίους, πού στό Κούναξα τό 401 π.Χ. νίκησαν τούς βαρβάρους πού ἦταν ἀπέναντί τους καί τούς κατατρόπωσαν. Ἀλλά καί ὕστερα, παρά τήν ἄθλια κατάσταση πού βρέθηκαν οἱ Ἕλληνες, οἱ Πέρσες δέν τόλμησαν νά τούς ἀντιμετωπίσουν ἀνοιχτά.

112. Μέ ἀληθινὸ πάθος ὁ Ἰσοκράτης προβάλλει τίς ιδέες του γιά τήν ἠθική ἀνύψωση τοῦ ἀτόμου καί τῶν πολιτειῶν. Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀνθρώπινη,

ἀξιοπρέπεια, ὁ αὐτοσεβασμός, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ ἀποτελοῦν ἀξίες ἀπαράβατες, πού χαρακτηρίζουν τίς πολιτισμένες κοινωνίες. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὴν ἄξεστη καὶ ἀνελεύθερη περσικὴ κοινωνία καὶ στὴν πολιτισμένη, τὴν ἐλεύθερη, τὴ θερμμένη μὲ τὰ μεγάλα ἀνθρωπιστικά ἰδεώδη ἐλληνικὴ πολιτεία εἶναι φανερὴ καὶ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ χαρακτηριστικά καὶ πολὺ πειστικά.

113. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σατράπες τῆς Περσίας, ὁ Τιθραύστης, τὸ 395 π.Χ. ἔδωσε στὸν Ἀγησίλαο 30 τάλαντα, γιὰ νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ σατραπεία του. Τὸ τάλαντο ἦταν μονάδα νομισματικὴ, πού ἰσοδυναμοῦσε μὲ 6000 ἀττικὲς δραχμὲς.

114. Μικρὴ πόλη τῆς Μυσίας ἀπέναντι στὴ Λέσβο.

115. Πρόκειται γιὰ ὑπερβολή. Στὴν πραγματικότητά ὁ Κόνωνας πιάστηκε τὸ 392 π.Χ. ἀπὸ τὸ σατράπη Τειρίβαζο καὶ φυλακίστηκε, γιὰτὶ ἐνεργῶσε ἀντιδρώντας στὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Μπόρεσε ὅμως νὰ δραπετεύσει καὶ βρῆκε καταφύγιο στὴν Κύπρο, ὅπου καὶ πέθανε, κοντὰ στὸν Εὐαγόρα.

116. Ὁ Θεμιστοκλῆς, καταδιωγμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του μὲ διαβολὲς τῶν Σπαρτιατῶν, πὼς δῆθεν βρισκόταν σὲ μυστικὴ συνεννόηση μὲ τὸν Πausanias, γιὰ νὰ παραδώσῃ τὴν Ἑλλάδα στοὺς Πέρσες, πῆγε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρταξέρξη, γιοῦ τοῦ Ξέρξη. Τοῦ θύμισε τίς δῆθεν ὑπηρεσίες πού πρόσφερε στὸν πατέρα του κατὰ τὰ Μηδικὰ καὶ ἐκεῖνος τὸν δέχτηκε πρόθυμα, τὸν φόρτωσε δῶρα πολὺτιμα καὶ τοῦ χάρισε μάλιστα τρεῖς πόλεις : τὴ Μαγνησία, τὴ Λάμψακο καὶ τὴ Μυούντα, καὶ ζοῦσε ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά τους πλουσιοπάροχα ὡς τὸ θάνατό του.

117. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης καὶ ὁ Λυκουῦργος (στό λόγο του κατὰ τοῦ Λεωκράτους) παραδίδουν πὼς ὅλοι γενικά οἱ Ἕλληνες ὀρκίστηκαν μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν νὰ μὴν ἀνοικοδομήσῃ ποτὲ τὰ ἱερά, πού κἀήκαν ἢ γκρεμίστηκαν κατὰ τὰ Μηδικὰ, νὰ τὰ ἀφήσῃ ὅπως εἶναι, γιὰ νὰ θυμίζουν στίς μελλούμενες γενιές τὴν ὠμότητα καὶ τὴν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων. Ἡ ἀπόψη τοῦ Ἰσοκράτη ὅμως φαίνεται ἀκριβέστερη, γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ πὼς στὴν Ἀθήνα ἀνοικοδομήθηκαν ὅλα τὰ ἱερά.

118. Οἱ Εὐμόλιπιδες καὶ οἱ Κήρυκες εἶναι δύο παλιῆς ἱερατικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔβγαζαν οἱ ἱερεῖς τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα. Συνδέονται κατὰ κανόνα, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ μυστήρια, καὶ εἶχαν χωρὶς ἄλλο πολὺ μεγάλη δύναμη, πού ἐπεκτείνονταν πανίσχυρη ἀκόμα καὶ σὲ θέματα πολιτικά.

119. Είναι βέβαιο πώς τά ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, πού ἔχουν ἀφθονο ἠθικοπλαστικό καί παιδαγωγικό ὕλικό, διδάσκονταν συστηματικά σά παιδιά τῆς Ἀθήνας. Γνωστή εἶναι ἡ λατρεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιά τήν Ἰλιάδα, πού τήν κουβαλοῦσε πάντοτε μαζί του.

120. Πολύ πλούσια πόλη τῆς Φοινίκης, ἐμπορικό κέντρο ὄλου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Φαίνεται ὅτι πρός στιγμήν ὁ Εὐαγόρας τῆς Κύπρου ἔγινε κύριος τῆς Τύρου.

121. Φαίνεται πώς ὁ Ἐκατόμνωσ ὑποστήριξε κρυφά μέ χρήματα τήν προσπάθεια τοῦ Εὐαγόρα νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τόν περσικό ζυγό— ἡ τουλάχιστο κράτησε μιά εὐνοϊκή γιά τόν Εὐαγόρα οὐδετερότητα. Ἐνας ἀπό τούς ἀπογόνους του ἀργότερα, ὁ Ἰδριέας, (Φίλιππος, § 103), ἦταν πρόθυμος, κατά τόν Ἰσοκράτη, νά βοηθήσει τόν ἑλληνικό ἀγώνα ἐνάντια στους βαρβάρους.

122. Ἐννοεῖ τούς Ἴωνες, πού τούς ἐγκατέλειψαν οὐσιαστικά οἱ Ἕλληνες κατά τήν Ἴωνική Ἐπανάσταση : Οἱ Ἀθηναῖοι καί οἱ Ἐρετριεῖς τούς πρόσφεραν βοήθεια ὑποτονική, ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες ἀρνήθηκαν καθαρά νά τούς ἐνισχύσουν. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά ὑποκύβουν οἱ Ἴωνες καί νά ὑποταχθοῦν στους Πέρσες.

123. Ἀπό τό Διονύσιο, τόν τύραννο τῶν Συρακουσῶν, πού τόν βοηθοῦσαν καί οἱ Σπαρτιάτες (§ 126).

124. Στό Διονύσιο καί στους Καρχηδόνιους.

125. Μέ τήν εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης δέν κουράζεται νά κάνει διαρκῶς δριμύτατη κριτική γιά τήν «εἰρήνη τῆς ντροπῆς», ἀφοῦ ὁ σκοπός του εἶναι νά παρουσιάσει τούς Σπαρτιάτες σάν ὑπονομευτές τῆς τιμῆς καί τῆς ἀξιοπρέπειας τῶν Ἑλλήνων.

126. Τῆς συνθήκης τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

127. Ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας ὡς ἐπιτηρητής εἶχε τό δικαίωμα νά παρακολουθεῖ καί νά ἐλέγχει μήπως παραβιαστεῖ κανένα ἀπό τά ἄρθρα τῆς συνθήκης.

128. Μέ τήν τακτική τῶν Σπαρτιατῶν, πού κατέλαβαν τήν ἀκρόπολη τῶν Θηβαίων καί ἄνοιξαν πόλεμο στήν Ὀλυνθο μέ κάποιον πρόσχημα : Οἱ Ὀλύνθιοι πίεζαν τήν Ἀκανθο καί τήν Ἀπολλωνία νά πολεμήσουν μαζί τους κατά τοῦ βασιλιᾶ Ἀμύντα τῆς Μακεδονίας. Οἱ δύο πόλεις, γιά νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τίς πιέσεις, ζήτησαν τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν, πού βρῆκαν ἀφορμή νά κηρύξουν τόν πόλεμο στήν Ὀλυνθο.

129. Οἱ συνθήκες, γιά νά ἔχουν πιό πλατιά δημοσιότητα, χαράσ-

συνταν από τούς αρχαίους πάνω σέ στήλες λίθινες καί τοποθετοῦνταν στά πανελλήνια ἱερά καί σέ ἄλλα ἐπίσημα καί πολυσύχναστα μέρη.

130. Ἡ ἔννοια αὐτῆ τῆς «ἀπόλυτης ἰσοτιμίας» θά θεωρηθεῖ βασικὴ ἀρχή γιὰ τὴ δημιουργία τῆς δεύτερης ἀθηναϊκῆς συμμαχίας τὸ 377 π.Χ.

131. Οἱ γεωγραφικὲς γνώσεις τῶν ἀρχαίων εἶναι περιορισμένες. Τὴν Ἀφρική λ.χ. δέν τὴ θεωροῦσαν ξεχωριστὴ ἥπειρο, ἀλλὰ ἓνα τμῆμα πότε τῆς Ἀσίας καί πότε τῆς Εὐρώπης.

132. Ὑπαινιγμός γιὰ τὴ διανομὴ τοῦ κόσμου ἀνάμεσα στό Δία, τόν Ποσειδῶνα καί τόν Πλούτωνα : Ὁ Δίας πῆρε, λέει, τόν οὐρανό, ὁ Ποσειδῶνας τὴ γῆ καί ὁ Πλούτωνας τόν Ἄδη.

133. Γιατί ὁ σκοπὸς του εἶναι ἱερός. Εἶναι ἔμμομη ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη, πίστη βαθιὰ καί ἰδανικὴ, ἡ ἀνάγκη νά ἐκστρατεύσουν ὅλοι μαζί οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Περσῶν, ἰδέα πού τόν φώτιζε πάνω ἀπὸ 40 χρόνια ὡς τὸ θάνατό του καί σημάδευε ὅλα τὰ βήματά του. Τὸ 346 π.Χ., πού γράφτηκε ὁ «Φίλιππος», ὁ ἴδιος πόθος φλογίζει τὴν ψυχὴ του καί τὸ ἴδιο θέμα θά ἀναπτύξει διεξοδικὰ προσαρμόζοντας μόνο τίς λεπτομέρειες στίς νέες συνθήκες.

134. Ἄλλο ὄνομα τοῦ Πάρη. Τὸ Ἄ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς ἦταν, φαίνεται, πολεμικὸ ὄνομα καί τὸ Π ά ρ ι ς βουκολικὸ.

135. Πάρα πολὺ ἀνθρώπινο : Οἱ προθέσεις καί οἱ ἐπιθυμίες μας ξεπερνοῦν πάντοτε τίς δυνατότητές μας. Ἐξάλου τὸ θέμα τοῦ Πανηγυρικοῦ — ἡ σύνθεση μιᾶς ταραγμένης ἐποχῆς, ὅπως τὴν εἶχε συλλάβει ἡ φαντασία τοῦ ρήτορα, ἡ ἀνατομία, ἡ ἀξιολόγηση καί προπαντός ἡ ἀντιμετώπιση τῶν πολλῶν καί σοβαρῶν προβλημάτων πού παρουσίαζε — ὅπωςδῆποτε δέν ἦταν εὐκολο ἐγχείρημα. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὰ ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος, τόσο στὴν ἀρχὴ ὅσο καί στό τέλος, εἶναι σωστός καί ἐξυπνος ἀπὸ ρητορικὴ καί ψυχολογικὴ ἀποψη : Στὴν ἀρχὴ ἔπρεπε νά ἐξασφαλιστεῖ τὸ ἐνδιαφέρο τῶν ἀκροατῶν ἢ τῶν ἀναγνωστῶν — καί ἦταν ἓνας θαυμάσιος τρόπος — στό τέλος πάλι ἔπρεπε νά ἀποκατασταθοῦν τὰ πράγματα στά πλαίσια τοῦ μέτρου καί νά ἐπιτευχθεῖ ἔτσι ἡ συμπάθεια καί ἡ εὐνοια τοῦ ἀκροατηρίου.

136. Ὑπαινιγμός κατὰ τοῦ ρήτορα Ἀντισθένη. Αὐτὸς εἶχε γράψει κατὰ τοῦ «Πρὸς Εὐθύνονον ἀμαρτύρου» λόγου τοῦ Ἰσοκράτη, γιὰ κάποιον «Εὐθύνονον», πού εἶχε καταχραστεῖ χρήματα πού τοῦ δόθηκαν νά τὰ φυλάξει (πρὸς παρακαταθήκην).

137. Χλευάζει τὴ φτώχεια καί τὴ μιζέρια ὀρισμένων σοφιστῶν ἰδίως.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ	σελ.	5-17
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	σελ.	19-21
3. ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ	σελ.	23-65
4. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	σελ.	67-83

ΕΚΔΟΣΗ Ε' 1977 (VI) - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 135.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ
2861/16.5.77

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ν. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ - Γ. ΚΕΦΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Ο.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΑΦΟΙ ΧΑΤΖΗΧΡΥΣΟΥ & ΣΙΑ

